

VILMOS LÁSZLÓ

A KORAI GÖRÖG TÁRSADALOM ÉS A *POLIS*

KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉS
(PÉCS, 1994)

PÉCS, 2014

ISBN 978-963-642-591-3

A disszertáció lezárásának éve: 1994

Redactio
PTE-BTK-TTI, Ókortörténeti Tanszék
7624 Pécs, Rókus u. 2.
okor@pte.hu
<http://okor.tti.btk.pte.hu>

Címlapon: Kentaur, Lefkandi
<http://nautarch.tamu.edu/class/353/Lefkandi%20centaur.jpg>

Pécs, 2014

Bevezetés	3
A kulturális antropológia következtetései és a korai görög társadalom	9
A homéroszi társadalomkép problémái	29
A homéroszi társadalom egységességének kérdése.....	29
Tudatos archaizálás.....	30
Költői nyelv – társadalmi valóság.....	30
'Kultúraközi' szűrés.....	31
Homéroszi eposzok – politikai antropológia	36
A politikai közösségek (politíes) léte az eposzokban.....	36
A vezető gazdasági (újraelosztó) szerepe.....	43
A 'homéroszi társadalom' komplexitása	52
Az eposzok sajátosságai a társadalom komplexitásának tükrözésében.....	56
A komplexitás nyomai az eposzokban.....	57
Az 'öregék'	58
Közvetett jegyek a csoport-komplexitásra	62
A rokonsági rendszer komplexitásának nyomai.....	63
Trója speciális ábrázolása.....	71
A közemberek Trójában.....	71
Az eposzok komparatív elemzése	74
A swazi politikai szervezet alapvonásai és a homéroszi társadalom.....	76
Társadalmi rang, gazdagság és munka.....	96
Az igazságszolgáltatás az eposzokban	103
A gyilkosság.....	110
Bírósági eljárás.....	119
A 'pajzsjelenet'	126
A Finley-féle társadalomkép problémái	132
A <i>basileusok</i> kérdése	144
Homéroszi 'tisztiségek'	146
Egyéb 'tisztiségek'	148
Következtetések	149
A homéroszi társadalom és a <i>polis</i>	155
A monokratikus hatalom megszűnésének okai.....	156

A görög világ viszonylagos politikai kiegyensúlyozottsága.....	156
A politikai közösségek önmagukat újratereztő képessége	158
'Archaikus tudatosság'.....	162
Arisztokraták és 'leendő királyok'	162
A fejlett politikai kultúra egyéb hatásai.....	164
Civilizációs jegyek megjelenésének hatása a politikai életre	164
A politikai jellegű tevékenység sajátos adaptációja... ..	166
A törvényhozás kialakulása.....	172
A <i>tyrannis</i>	173
 BIBLIOGRÁFIA	 176

Bevezetés

Értekezésünk elkészítése során elkerülhetetlennek bizonyult, hogy témánkat ésszerű határok között tartsuk. A munka felépítését a korszakra vonatkozó információink jellege illetve a kulturális antropológia eredményeinek az eddig általános gyakorlatnál következetesebb felhasználása alakította ki. Így óhatatlanul háttérbe szorulnak témakörünk bizonyos területei. Gyakorlatilag nem tárgyaljuk érdemben a késő mükénéi korból (Késő Helladikus IIIB és C) az ún. sötét korszakba átvezető kort. Noha ez rendkívül fontos időszak, és éppen az utóbbi évtizedek ásatásai révén ismereteink nagy mértékben gyarapodtak, az értekezés struktúrájának jellege miatt elegendő, ha néhány általános – és széles körben elfogadott megállapításra szorítkozunk.

A mükénéi palotacentrumok pusztulása, ami általában Kr.e. 1200 körülre tehető, még nem jelentette a mükénéi civilizáció teljes összeomlását, de nyilvánvalóan megkezdődtek azok a társadalmi folyamatok, melyek struktúrájukban a korábbtól gyökeresen eltérő közösségek kialakulásához vezettek. Az összeomlás okait a tudományos irodalom mindezülig nem tudta határozottan definiálni, annyi azonban mindenképpen elmondható, hogy több – egymással nyilvánvalóan összefüggő – tényező vezetett a nagymérvű civilizációs visszaeséshez. A külső támadások, belső társadalmi feszültségek, természeti csapások tették működésképtelenné az első benyomásra jól kiépített centralizált politikai egységeket.

Az újabb irodalomban már hangsúlyosan vetődik fel az a szempont is, hogy a bronzkor késői szakaszában a keleti Mediterráneum térségében fejlett kereskedelmi gazdasági és kulturális kapcsolatok alakultak ki, melyekre a mükénéi államok nagy mértékben támaszkodtak. Ezek a kapcsolatok azonban a Kr.e. 13. század végén rendkívül gyorsan összeomlottak. Ebben minden bizonnyal elsősorban idegen támadóknak – akiket elsősorban mint "tengeri népeket" ismerünk az egyiptomi forrásokból – volt jelentős szerepük, függetlenül attól, hogy azonosításuk még bizonytalan, és hevesen vitatott az is, hogy mennyiben volt Görögország területe közvetlenül is érintve. Míg a keleti területek viszonylag hamar regenerálódtak (Anatólia és Észak-Szíria azonban már sohasem vált az ókorban olyan jelentőségővé mint a felbomlott hettita birodalom idejében, és ennek maradandó hatása volt az Ókori Kelet egész további történetére), a mükénéi civilizáció erre nem volt képes, an-

yagi kultúrájukban és politikai struktúrájukban a korábbinál alacsonyabb szintű közösségek alakultak ki.

Ugyancsak heves vita folyik a kulturális kontinuitás kérdéséről. Disszertációnk fő témaköre szempontjából a kérdés még egyértelműen megválaszolható: a korábbi politikai struktúrák gyökeresen átalakultak. Ha azonban a fenti szempontot csak kis mértékben is tágítjuk a válasz már korántsem ilyen egyszerű. A lineáris B táblák jellege miatt nem tudjuk megállapítani, hogy a gazdasági centralizáció mellett a politikai centralizáció mennyi autonómiát hagyott a kisebb közösségeknek. Amennyiben ez a homályosan sejthető autonómia valamennyire is létezett, ennek komoly szerepe lehetett a politikai struktúra további sorsát illetően. Valamilyen mértékben kontinuitással kell számolnunk, anélkül azonban, hogy erre vonatkozó sejtéseinket a későbbi fejlemények fő indítékának tekintenénk. Az a tény, hogy bizonyos társadalmi jelentőségű szavak továbbélnek (legjelentősebb ezek közül a *da-mo: damos*, illetve a *qa-si-re-u: basileus*) nem jelenti azt, hogy jelentésük is változatlan maradt. Nem kétséges, hogy a későbbi görög civilizáció három eltérő jellegű kulturális hagyaték szerves integrációjaként is interpretálható: az indoeurópai jegyek, a bronzkori (pre-indoeurópai) mediterrán etnikumok hagyományai és az Ókori Kelet civilizációs hatásai.

Ez azonban még mindig erőteljesen leegyszerűsítő ábrázolás. Egyértelmű, hogy az indoeurópai elem a bronzkor végén és a vaskor elején az Északról érkező, a mükénéi civilizáció hatásától kevéssé érintett, jórészt szintén "görög" népelemek révén megerősödik. Az sem kétséges, hogy a keleti civilizációk hatása a bronzkor vége után a Kr.e. 9. századtól kezdve fokozatosan ismét rendkívül erőteljessé válik. A klasszikus görögség is a "mínóikus" mediterrán jellegű kultúra természetes örökösének tekintette magát, s ha nem is ilyen látványosan, de az egyéb mediterrán hagyományok is kifejtették hatásukat. Ezt az integrációs folyamatot szerencsés esetben nyomon tudjuk követni, például a vallástörténetben.

* * *

Ugyancsak nem foglalkozunk részletesen a konkrét történeti problémákkal, noha ezek egyértelműen összefüggenek a társadalomtörténeti folyamatok. A sötét évszázadok is történésekben gazdag időszak lehetett, mi azonban nem tudjuk ezeket az eseményeket megbízhatóan rekonstruálni. (Elfogadhatatlan az a néha kimondatlan előfeltevés, hogy olyan primitív viszonyok voltak, hogy

nem is történhetett semmi érdemleges.) A nyelvészet, a vallástörténet, a régészet és a történeti hagyomány szolgáltat bizonyos adalékokat. A történeti hagyománnyal kapcsolatban meggyőződésünk szerint nem az a fő probléma, hogy igaz-e az, amit állít, hanem az, hogy a jelentőst és a jelentéktelent nem az elbeszélte időszak valóságán keresztül látja. Így szinte törvényszerű, hogy a valós történésekre vonatkozó emlékek is egész más dimenziókban jelentkezhettek. Fontos események, és fejlemények teljesen ki is eshetnek vagy mellékessé válhatnak a történeti legendák alakulásának folyamatában.

Meggyőződésünk szerint a disszertációban kibontott társadalomkép nem áll ellentétben sem a nyelvészet, sem a vallástörténet, sem a régészet, sem a történeti hagyomány egészével. Mivel a politikai struktúra interpretálása a fenti tudományterületek eredményeinek figyelembevételével, de alapjában egy külső összehasonlító komparatív vizsgálaton keresztül történik, ez a későbbiekben lehetőséget adhat szerény mértékben bővülő ismereteink újszerű értelmezésére is.

A bronzkor végétől kezdődően eltérő jellegű közösségi intézményrendszerben elő népelemek hoztak létre új politikai struktúrákat. Ezek közé tartoztak a dezintegrálódott mükénéi politikai egységek helyben maradó lakoságelemei, melyek a 11. századra már mindenképpen elszakadnak a korábbi centrumoktól. Egyes kisebb vezető csoportok nyilvánvalóan több-kevesebb sikerrel megpróbálták átmenteni hatalmuk morzsáit, vagy elmenekültek, például Ciprus szigetére. A sorozatos változások hatására a görög anyaország népessége óriási mértékben zuhan, és az égeikumi szigetek egy része talán egy időre teljesen elnéptelenedik. A létrejövő új struktúrák már olyan közegben jönnek létre, ahol a területi terjeszkedés lehetősége egyelőre szinte korlátlanul tűnhetett, és óriási jelentőségűvé vált az élet biztonsága szempontjából a közösségi összetartozás kohéziós ereje. A "valahová tartozás" elengedhetetlen feltétele volt az életbenmaradásnak. Aligha kétséges, hogy az új struktúrák egyaránt építettek a frissen megjelenő népességek archaikusabb intézményeire és mükénéi kor helyi szinten továbbélő közösségi gyakorlatára.

* * *

A homéroszi eposzok elemzése a disszertációban a vizsgálandó téma jellegéből adódóan egysíkú – nem utolsósorban azért, hogy a kapott eredmények korrektek legyenek. Természetesen igyekeztünk figyelembe venni az

irodalmi strukturális elemzés, és az eposzok keletkezési folyamatát feltáró sokrétű vizsgálatok eredményeit. Részletes feldolgozásukra azonban nem törekedtünk, mert ez szétfeszítette volna a kereteket, és nehezítette volna a főbb elemzések következetes megvalósítását.

Noha a terjedelemben ez nem tükröződik, az értekezés fő célja a *polis* kialakulása folyamatának bemutatása volt. Erre azért kerül sor csupán egy sűrített zárófejezetben, mert a kutatás meggyőződésünk szerint mára már helyesen látja a fő kérdésekben a *polis* genezisének folyamatát, ám ez kevésbé mondható el a közvetlen előzményekkel kapcsolatban. Így természetesen adódott, hogy ezzel a problémakörrel foglalkoztunk behatóbban. Ezen vizsgálatok során az eddigi szakirodalmat illetően nem a teljeskörű bemutatásra törekedtünk – ez az utóbbi években megjelent néhány jelentős munkában már megtörtént –, hanem részben illusztráció-jelleggel hivatkoztunk a legnagyobb befolyást jelentő tanulmányokra, másrészt arra törekedtünk, hogy történeti-kritikai jelleggel rámutassunk a legproblematiszabbb tézisekre, előfeltevésekre, melyek nagymértékben mind a mai napig hatást gyakoroltak a korai görög társadalomtörténet értelmezési kísérleteire. Ez természetesen szintén nem a teljesség igényével történt.

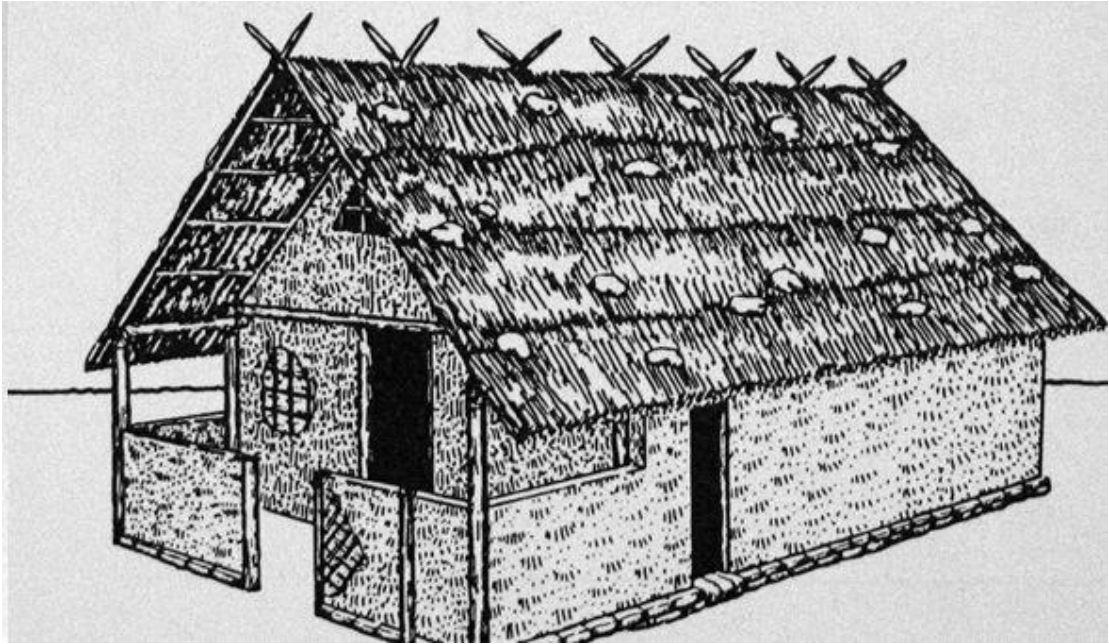
* * *

E korszak megismerésének tudományos feltételrendszere az utóbbi időben látványosan fejlődött. Ma már természetesen az olyan konferenciák, ahol irodalmárok, vallástörténészek, nyelvészek, törénészek, régészek osztják meg ismereteiket és elképzeléseiket az európai civilizáció fejlődésének e kiemelkedő jelentőségű korszakával kapcsolatban. Csak két példát említünk az utóbbi évekből: az 1989-es Firenzében megtartott IX. FIEC kongresszust és a Homérosz-kutatás kétszáz évét elemző és a mai kutatási irányokat sokrétűen bemutató konferenciát. Ezek publikált anyagai* fontos szerepet kapnak a szakirodalmi hivatkozásokban, és a kutatási helyzet értékelésében.

Az Íliász könyveit római számokkal, az Odüsszeiáét arab számokkal jelöltük. A görög neveket a hivatalos átírásban adjuk, a *terminus technicus*ként is szereplő szavakat a magyar tudományos átírás gyakorlatának megfelelően. A Homérosz-idézeteket Devecseri Gábor fordításában közöljük, ahol a fordítás nem adhatta vissza az eredeti kifejezést ott inkább a görög szöveget hoztuk (néha párhuzamosan a magyarral) a saját újrafordítás helyett. Arra

* Lásd a bibliográfiában **StudIt** és **Zweihundert Jahre**

törekedtünk, hogy a fontos idézetek teljes terjedelmükben szerepeljenek, mert gyakran tapasztaltuk, hogy a hivatkozások a homéroszi társadalommal foglalkozó tanulmányok esetén sokszor megkérdőjelezhetők, ha a teljes szövegkontextust is tekintetbe vesszük. A költői nyelvezet remélhetően üdítően ellensúlyozza az értekezés meglehetősen száraz, és a terminológia következetes használatát is céljával kitűző fogalmazási gyakorlatát. Ahol a terminológia következetes használata alapvető fontosságúnak bizonyult, ott gyakran alkalmaztunk speciális ('...') idézőjelet.

A messzéniai Nichoriában talált egyik Kr.e. 10. sz.-i házmaradvány (16x8 m) rekonstrukciója

Historians who reject the explicit use of comparative evidence tend in practice to use it implicitly and subconsciously.¹

A kulturális antropológia következtetései és a korai görög társadalom

A kulturális antropológia legfőbb erőssége nyilvánvalóan az egyes társadalmak működésének egyidejű, személyes megfigyeléseken alapuló feltárásában rejlik. Így sok esetben sikeresen be tudja mutatni, hogy milyen 'belső logika' alapján érthetők meg egy 'polity' (közös irányítással rendelkező többközösségű politikai egység) első látásra sokszor ellentmondásosnak – néha akár "lehetetlennek" – tűnő szokásai, politikai élete, viszálymegoldó-mechanizmusa stb. Ez azonban nyilvánvalóan együtt jár azzal – mivel ez nem is elsődleges célja –, hogy kevesebb lehetősége van egy politikai közösség történeti változásainak feltárására.² Világos tehát, hogy ezért nem a korszakokon átívelő konkrét társadalomtörténeti folyamatokat igyekszik egy-egy népesség esetén bemutatni, hanem hangsúlyozottan az egy idősíki vizsgálatok sokaságát felhasználva osztályozni próbálja a társadalmi jelenségeket. Így ez a tudományterület a fenti okok miatt a szélesebb ívű társadalomtörténeti folyamatokat –legtöbbször történeti források híján – nem egy adott helyen igyekszik feltárni, hanem a termelési szerkezet és a társadalmi szervezettség széleskörű összevetése alapján szűri le általánosító megállapításait. Amennyiben a korai (sötétkori- kora archaikus) görögség társadalmának megértéséhez akarjuk felhasználni eredményeit, számolnunk kell a kulturális antropológia társadalom-politikai elméletének jellegével. A korai görögség társadalmi elemzésére, a források sajátosságai miatt, szinte csak a történelmi folyamatok szintjén van lehetőségünk, s csak ennyiben lehet esély bármiféle tudományos konszenzusra. Az antropológia által bevezetett kategóriák kiválóan alkalmasak arra, hogy a "történelem előtti" világ társadalmainak jellegét próbáljuk meghatározni. Ezek a kategóriák már letisztultak és nem egy népesség egyedi, sokszor unikális szokásainak bemutatását jelentik, hanem egyedül nyújtanak

1. Todd - Millett 7.old.

2. Fontos azonban az 'oral history' a történelmi mítoszokban élő történelmi emlékezet működésének vizsgálata, bár ez sem tartozik a legdivatosabb kutatási témák közé.

szilárd, bár nyilván nem tévedhetetlen támpontokat, hogy a korai görög társadalommal – helyesebben társadalmakkal – foglalkozók ahelyett, hogy teljesen belemerüljenek a rendelkezésükre álló kétes hitelű információk sok esetben önkényes elemzésébe³, legalább terminológiai szinten korrekt alapfogalmakkal közelítsenek a problémákhoz. Nem szabad majd elfeledkeznünk arról sem, hogy az antropológiai kategóriák alkalmazása aligha tudja a Kr.e. 11-8. századra kiterjedő időszak társadalomképét egy adott időben és területen tényleges működésében rekonstruálni.⁴ Amikor tehát az egyes társadalmi jelenségek adekvátnak tűnő antropológiai kategóriáit próbáljuk a rendelkezésre álló rendkívül tág körben fellelhető, – esetleg – információ-értékkel bíró adattal szembesíteni, csak korlátozott érvényű eredményekhez, hipotézisekhez juthatunk. Legtöbbször be kell majd érünk azzal, hogy a társadalmi tipológia egyik alkategóriáját láthatólag nem lehet kimutatni, egy másik alkategóriát viszont meglehetősen nagy valószínűséggel igen. Ekkor is azonban nem a maga teljességében, hanem halvány vagy kontúrosabb nyomaiban. Ilyenkor – ha azt nem is fogjuk minden egyes alkalommal hangsúlyozni – hipotetikus jelleggel meg kell kísérelni, hogy megvilágítsuk, az esetleges halvány jelentkezés csupán forrásaink sajátosságainak tudható be, vagy talán a korai görögség térben vagy időben nem kiterjedt szegmensére lehetett jellemző a megfigyelt jelenség; történelmi nézőpontból pedig vagy elmúlóban vagy éppen kialakulóban lévő intézményekről is lehet szó. Mivel az értekezés legfőbb célja a politikai jellegű intézmények felderítése, természetesen ezek – noha igen tágan értelmezett módon – fognak kiemelt, hangsúlyos szerepet kapni.

Az általános összehasonlító elemzéshez az egyik legfrissebb antropológiai kézikönyvet⁵ vesszük alapul, és annak kategóriáit alkalmazzuk majd a homéroszi eposzokra. Ezután teszünk majd kísérletet arra, hogy **egy** konkrét antropológiai leírást vessünk egybe a homéroszi eposzok társadalomképével.

A politikai alapkategóriák (egyelőre angolul) a következők:

3. Ezeket a részben már megvalósult veszélyeket a későbbiekben részletesebben ismertetjük.

4. Itt nyilvánvalóan alapvetően — ha nem is kizárólagosan — a "homéroszi társadalom" sokat vitatott kérdéséről van szó. Snodgrass 1980 bölcs, bár sokszor elhamarkodott ítéletektől nem mentes kritikájára a későbbiekben még részletesebben kitérünk. Finley válasza 1985 215 skk.

5. Peoples-Bailey

simple or composite bands – tribes – chiefdoms – states

a gazdasági szervezet szempontjából pedig az alábbi három kategória kap jelentőséget:

kin-ordered control – chiefly control – state-ordered control

A tényleges politikai kategóriák közül elsősorban az első három lesz számunkra igen fontos. (Míg a gazdasági szervezet szempontjából az első kettő) Amikor azonban eljutunk az államiság – lényegében a *polis* – kialakulásáig, az derül ki, hogy a tényleges *polis* az antropológiai kézikönyv egyik politikai kategóriájába sem illik bele, ha elfogadjuk az államra adott meghatározást. Ezért célszerű lesz a tényleges egybevetés előtt ezt a problémát szemügyre venni.

A definíció a következőképpen szól: "... noha [az államok] nagy mértékben különböznek a politikai vezetés tekintetében, minden államban jelen van egy vonás: egy hivatalnokréteg (bureaucracy), amely napról napra végzi egy politikai közösség (polity) irányítását. Egyszerűen fogalmazva a hivatalnok olyan személy, akit egy politikai vezető ruház fel bizonyos autoritással (authority) és hatalommal (power). A hivatalnok így a politikai vezető nevében cselekszik. Mivel a hivatalnokok nem rendelkeznek személyükben autoritással vagy hatalommal, rászorulnak a politikai vezetők folyamatos támogatására. A hivatalnokréteg felbukkanása lehetővé tette a politikai rendszerek mind minőségi mind mennyiségi megváltozását. A hivatalnokréteget mintegy közvetítőként felhasználva a politikai vezetők kiterjesztették politikai egységük (polity) méretét mind földrajzi, mind demográfiai értelemben egyaránt, miközben megerősítették politikai ellenőrzésüket a lakosság fölött. A hivatalnokok azért lehettek az expanzió végrehajtói elkerülve a forradalmak és a politikai egység széttöredezésének veszélyét, mert nem volt személyes jogcímük politikai legitimációra.

Az államok megjelenése növelte a politikai egységek komplexitását, és a hivatalnokréteg megjelenése nem csupán a specializálódást tette lehetővé egyes kormányzati feladatkörökben, de megvalósíthatóvá tették nagy területek és népességek hatásos integrációját egy politikai egység keretein belül. Például, míg a 'főnökségek' (chiefdoms) lakossága ritkán haladta meg a harmincezer főt, addig a modern államok népessége – mint például Kí-

náé –, akár egy milliárd fős is lehet. Ezenfelül a politikai egységek sokszínű népeiségeket is összefoghattak."⁶

Egy rövid definícióban pedig a 'főnökséggel' egybevetve a következőket találjuk:

"Az államok, akárcsak a 'főnökségek' (chiefdoms) központosított hatalmi struktúrával rendelkező politikai egységek, de ami megkülönbözteti őket a 'főnökségektől', az a hivatalnokok (bureaucracy) jelenléte.

A 'főnökség' alapvetően kétszintű rendszer. 1.) főnök és alfőnökök 2.) közemberek vagy népes lakosság.

Egy államban három szint van 1.) uralkodó elit 2.) bürokrácia 3.) lakosság

Nyilván az állam e rövid definíciója sok politológust és társadalomfilozófust nem elégítene ki, de emlékezzünk: éppen az volt a szerzők törekvése, hogy az államot megkülönböztessék az előző fokozattól. Egyértelmű azonban, hogy az ókortörténész számára ez a definíció nem elfogadható a *polisok* jellemzésére – de több más antik államra, így például Rómára nézve sem. (Hacsak nem azon az állásponton vagyunk, hogy a *polisok* nem voltak államok.⁷) Az ókori görögséggel foglalkozó munkák közhelyszerű (ám helytálló és fontos) megállapítása, hogy a tényleges hivatalnokréteg szinte teljesen hiányzott illetve csak nagyon csekély számban voltak fizetett /eltartott állami alkalmazottak. Az értekezés végén találnunk kell majd mintegy összegzésként olyan definíciót, mely ezt az egyelőre feloldhatatlannak tűnő ellentmondást kibékíti. Nem lenne korrekt azonban, ha a többi definíciót elemzésünkben elfogadjuk és némi sikerrel alkalmazzuk, s éppen az egyik legpregnansabbat és történelmi szempontból talán a legfontosabbat egyszerűen félretesszük. Nem kétséges természetesen az, hogy ha e definíciók – köztük az államé is – a hangsúlyozott tipológiai szemlélet helyett a kialakulás folyamatát nyomatékosabban vennék figyelembe, az ellentmondás talán kevésbé lenne drasztikus.⁸ Az egyértelmű, hogy a *polisokra*

6. Peoples-Bailey 282 sk. old

7. Ezzel a problémával már más kutató is szembekerült. H. van Effenterre, *La cité grecque. Des origines à la défaite de Marathon*, Paris 1985. Kifejti, hogy a modern politológiai definíció szerint a *polis* semmiképpen sem elégíti ki az állam definícióját. Helyeslően idézi Fr. **Gschnitzer** 1991 202-03. old. Jellemző azonban, hogy Gschnitzer tudatosan használja a "Staat" - állam szót (ich gebrauche den Ausdruck mit vollem Bedacht !!). Még visszatérünk ennek az önkényes szóhasználatnak gyakran katasztrofális következményeire.

8. A fejlett államot nyilván megelőzte a "korai állam" ennek általános meghatározásához azonban a történelmi mellékkörülmények sokszínűsége miatt nehezen juthatunk el. Ezt szépen és hasznosan mutatja be az e témának szentelt egyik jelentős tanulmánygyűjtemény: *The Early State*. Ed. H.S.M.

nem vonatkoztatható a hivatalnokréteg jelenléte, de a hivatásosság és annak tisztelete azonban, ha nagyon lassan is, több évszázad folyamán valamennyire kialakult. Ez azonban a probléma megkerülése lenne. Egyrészt azért, mert a késő-klasszikuskori *polis*okban felbukkanó "hivatásosok" – talán csak a zsoldos katonák kivételével, ám ők már a kora archaikus kortól jelen vannak több területen⁹ – jellegzetesen "nem megfizetett" (legalábbis hivatalosan nem) alkalmazottak, hanem olyan polgárok, sok esetben valójában politikusok, akik az egy-egy területtel való foglalatosságát 'full-time' elfoglaltságként űzik, egyre nagyobb súlyt helyezve a szakértelem fontosságára. Jellemző az is, hogy sokan ebben a jelenségben a *polis* hanyatlásának jeleit vélik felfedezni.

(Noha ez a Kr.e. 4. század *polis*-társadalmának fontos fejleménye, aligha szerencsés egyszerűen hanyatlásról beszélni, amikor éppen olyan folyamat zajlik, amely az általánosnak tekintett "állami jegyek" megjelenését jelenti.)¹⁰

Visszatérve az idézett államdefinícióra, célszerű úgy megközelíteni a problémát, hogy a *polis* vagy "antik állam"¹¹ különleges állam volt. Tulajdonképpen ez a gondolat egyáltalán nem új, szakirodalomban sokszor közhelyszerűen idézett megállapítás, hogy a *polis*ban a "politikai" és "társadalmi" nehezen – különösen, ha személyekre is lebontjuk a kérdést – különíthető el.¹² Más oldalról pedig sokan kétségbe vonták, hogy a sokszor igen csekély népességű és területű *polis*okat mennyiben tekinthetjük tényleges szuverén államoknak, azontúl, hogy polgárai igyekeztek e szuverenitást több-kevesebb sikerrel megvalósítani. (Antropológiai értelemben tekinthető-e egy kis *polis* politikai egységnek (polity), hiszen "közösségek feletti" (supracommunity) jelleggel szinte alig bír?)

Claessen — P. Salnik, NY 1978. A 'korai államot' szinte lehetetlen definiálni, és az értékezésben eltekintünk használatától, mert feltétlenül tartózkodnunk kellett a fogalmak "felhígításától". Reméljük maga a tanulmány igazolja ennek helyességét és célszerűségét.

9. Ez egy rendkívül fontos jellegzetesség a korai *polis*világ sokszínűségében.

10. Erre a problémára majd a zárófejezetben térünk ki. Jellegzetes példája ennek a szemléletnek Szabó Árpád, Démosthenés és Athén című műve. A magyar ókortudomány egyik alapműve *A görög kultúra aranykora* is sok tekintetben ezt sugallja. Párhuzamos jelenség, hogy a Kr.e. 4. század történelmének, társadalmának kutatása sokáig erősen háttérbe szorult, és sokszor sommásan mint a *polis*z válságát jellemzik ezt az időszakot.

11. Finley támogatta e fogalom használatát, s célul tűzte ki, hogy korrekt definíciót lehessen rá találni. *Authority and Legitimacy in the Classical City-States*. Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab. Historisk-filosofiske Meddelelser. 51/3.

12. Különösen jellemző ez a szociológiai megközelítéssel kacérkodó francia kutatóra. Nagy súlyt helyez erre pl. **Roussel**

Koncentráljunk azonban a *polis* kialakulásának folyamataira. Mint majd látni fogjuk, a korai görögség politikai értelemben némi leegyszerűsítéssel a 'tribe' vagy 'chiefdom' alkategóriába sorolható¹³. Nyilvánvaló azonban, hogy a *polis* kialakulásának folyamata nem a szokásos történelmi mederben zajlott. Egy idő után különös fejleményeknek kellett bekövetkezniük, hiszen az általános fejlődési vonaltól eltérő politikai fejlődés bontakozott ki. Nyilvánvaló tehát, hogy a *polis* a többi államétól gyökeresen eltérő 'logika' alapján működött. Természetesnek kell majd azt is tekintenünk, hogy a korábbi stádiumból eszmék öröklődnek át és élnek tovább, melyek máshol az "általános" fejlődés során elhaltak; másfelől olyan eszmék tűntek el, melyek másutt megismosodtak. Ez utóbbira a legszembeötlőbb példa az egyszemélyi vezetéssel, voltaképpen a monarchiával, a királysággal való éles szembefordulás a görögség túlnyomó többségénél. Az összefoglaló zárófejezetben térünk ki majd arra, hogy a történeti *polisok* egyszerre tudtak teljesen újszerű – (némi szemhunyással) sokak számára még ma is vonzó – politikai eszményeket megvalósítani, de megőriztek és a gyakorlatban is alkalmaztak olyan eszméket is, melyek antropológiai értelemben 'törzsiné' (tribal) nevezhetők.¹⁴

Idézett definíciónk azon állítása, hogy a bürokrácia léte teszi lehetővé a szinte határtalan területi és népességbeli gyarapodást – bár kissé túlzottan sommásnak tűnik – nem érdektelen számunkra. A görög állam ugyanis notóriusan képtelen volt tartós, nagymértékű területi gyarapodásra. Talán egyetlen szakember sem kockáztatná meg azt az állítást, hogy ennek alapvetően a bürokrácia hiánya volt az oka¹⁵, de nyilvánvaló, hogy a *polis* sajátosságai akadályozták nagymértékben a terjeszkedést.¹⁶ Maguk a polgárok is általában fontosabbnak tartották "poliszeszményeik" maradéktalan továbbélését, mint a mások feletti uralmat azon az áron, hogy egy antropológiai vagy akár politológiai értelemben "klasszi-kus"

13. Nyilvánvalóan sokan — gyaníthatóan nem lévén tisztában ezekkel az alapkategóriákkal — leírásuk alapján sokan a 'composite' szintre redukálnák a *poliselőtti* politikai szervezetet. Például R. Drews a *basileusokról* szóló művében arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a helyi közösségek szintje fölött nem létezett semmiféle magasabb politikai egység. Hasonlóképpen vélekedik több más kutató is. Kritikai elemzésüket lásd Gschnitzer, 1991 184-194. old.

14. Ezt a tézis természetesen sokáig közhelyszerű volt Spárta esetében, de lásd még B. Borecky: *Survivals of Some Tribal Ideas in Classical Greece*, Prag 1965 (Acta Universitatis Carolinae, Phil. et Hist. 10.)

15. A Római köztársaság híresen szegény volt tisztviselőikben, mégis a világtörténet egyik leg-sikeresebb hódító hatalmává lett.

16. Mind Platón, mind Arisztotelész nagy, de korlátozott méretű "ideális" polisban gondolkodik.

állam intézményeit kelljen maguk felett elviselni¹⁷. Noha tudatosan igyekeztek területüket gyarapítani, ez komoly eredménnyel csak Spártának sikerült – természetesen csak politikai rendszerének még görög viszonylatban is rendkívül sajátos átformálásával – néhány évszázadra (kb. 700–369). Az athéni "birodalom" pedig csupán néhány évtizedig állt fenn.

Korábban már szoltunk arról, hogy az 1950-es évekig az ókortörténészek kellően meg nem alapozott előfeltevésekből indultak ki a *polis* kialakulásának vizsgálatakor. Ha elfogadjuk – s az egész értekezés ezt bizonyítani is fogja –, hogy a *polis* különleges állam, önkéntelenül adódik egy fontos szempont a régebbi szakirodalom kritikai értékeléséhez. A múlt században, és ez századunk nagy részére is jellemző volt, a görög fejlődést "tipikusnak" tekintették. Ha ezt összevetjük azzal, hogy egy korszerű tipológia szerint ez a folyamat kimondottan "atipikus" volt, amit a modern szakirodalom is elég egyöntetűen állít a teoretikus fejtegetések mellőzésével, egyértelművé válik, hogy a legtöbb munka a különlegesen mint törvényszerűt igyekezett értelmezni. Természetesen ez csak komoly torzulásokkal sikerülhetett. Mivel – a lineáris B táblák megfejtése előtt – nem volt komolyabb elfogadottsága annak a feltevésnek, hogy a műkénéi civilizáció görög jellegű etnikumhoz kötődhet, a történelmi kiindulópont is téves volt, általában valamiféle "őstársadalomban" gondolkodtak. Az ötvenes évek előtt azért lehetett a szakirodalom az alapvető társadalom-történeti folyamatok tekintetében viszonylag egységes, mert kimondva vagy kimondatlanul téves analógiákra támaszkodtak. Először leírták a "törzsi társadalom felbomlásának" és "az állam kialakulásának törvényszerű folyamatát"¹⁸, ami-

17. A görög gondolkodók számára természetesen a *polis* volt a klasszikus állam.

18. Egyik leghatásosabb képviselője **Ehrenberg** 1961; kevésbé konzekvens, de rendkívül tanulságos - és hatalmas anyaga miatt ma is rendkívül hasznos — olvasmány Busolt-Swoboda. Griechische Staatsgeschichte

Csak illusztráció gyanánt idézzük F. Alheim sommás megállapításait, melyek világosan - sőt mondhatjuk: megdöbbentően - mutatják egy más kérdéssel kapcsolatban rendkívül sokoldalú és invenciózus tudós mennyire mechanikusan, minden kritikai érzék nélkül alkalmazza a "törzsi társadalomra" alapozó primitív elméletet:

"Zwei Formen menschlicher Gemeinschaft sind zu scheiden: Stamm und Staat. Der erstere gründet sich auf Verwandtschaft, und sein einigende Band - ein gewachsenes und natürliches Band - ist das Blut. Die Stellung des Einzelnen richtet sich nach der verwandtschaftlichen Gruppe, der er angehört. Mord- und Rechtsfälle werden dementsprechend unter den Sippen in blutiger oder friedlicher Auseinandersetzung ausgehandelt. Der Staat hingegen steht über den natürlichen Gruppen. Er nimmt den Einzelnen aus ihnen heraus und stellt ihn unmittelbar in ein Verhältnis zu sich selbst. Vor allem aber zeigen sich macht und Eigenart des Staates in einer Rechtsordnung, die alle vermittelnden Instanzen ausscheidet und Jeden Fall eigenem Ermessen unterwirft.

hez gyakran a koraújkorai nyugat-európai fejlődést tekintették analógiának, s az iparos és kereskedő rétegek a hatalomban való részesezésért folytatott harcáról beszéltek. Az ezt megelőző kort pedig szívesen illették a "görög középkor" címkével.¹⁹ Azt az európai kultúr- illetve eszmetörténeti hozzáállást is figyelembe kell venni, hogy a modern történettudomány egészen a legutóbbi időkig, a 19. század közepétől pedig már filozófiai "megalapotottsággal" felvértezve, az európai történelmet tekintette "természetesnek", amihez képest a többi nép "zsákutcába vezető irányba" fordult.²⁰ A korszerű szemlélet alapján éppen azt kell mondanunk, hogy a mediterráneum egyes térségei tértek el a "természetes" fejlődéstől egy földrajzilag jól körülhatárolható területen. (Az, hogy ez az "eltérés" rendkívül sikeresnek, és számunkra örvendetesnek bizonyult, már egy másik kérdés.) Világos az is, hogy jelentős Európában élő népcsoportok, melyek sokáig az antik államok vonzáskörzetében éltek (kelták, trákok stb.) nem követték ezt a sajátos utat a politikai struktúra alakulásában s nem kielégítő magyarázat csupán "fejletlenségükre" hivatkozni. A *polis*-világba jókora fáziskéséssel bekapcsolódó göröglakta területek sem indultak magasabb fejlettségi szintről.

* * *

Röviden szót kell ejtenünk az antropológia iránti ellenérzésekről. Sok ókortörténész kimondva vagy kimondatlanul elutasítja az ilyen jellegű összehasonlító elemzést. Meglepő módon ez az ellenérzés **Finley**nél is felbukkan, aki éppen az ajándékcseré komparatív elemzésére támaszkodva tudott teljesen új irányt adni a korai görögség társadalmi elemzésének.²¹ Véleménye

Zu den sittlichen Werten, die der Stamm ausbildet, gehören Überlieferung, Treue und Ergebenheit gegenüber den natürlichen Autoritäten. Dazu gehört ein heldisches Ideal, das ein Heraustreten aus Sippe und Heimat, ein Abenteuer- und Kriegerleben in der Fremde gestattet. Sogar ein zeitweiliger Gegensatz zum eigenen Verband kann bei späterer Rückkehr verziehen werden. Dagegen verlangt der Staat Gehorsam und Disziplin. Nicht der Held entspricht dem Staat sondern der Soldat. Ihm ist ein zeitweiliges Verlassen des staatlichen Kriegsverbandes unmöglich. Es bedeutet immer ein Bruch, der nur durch Vernichtung von Existenz und Leben zu sühnen ist."

F.Altheim: Römische Geschichte I. bis zur Schlacht bei Pydna (168 vor Chr.) Berlin, 1956 26.old. (Idézi Chr. Dawson: Die Entstehung d. Abendl. c. művét.).

Még tanulságosabbá teszi az idézetet, hogy Altheim e téziseket Rómára alkalmazza, ahol igazán nem jellemző, hogy a *gentes* az államiság kialakulásával teljesen elveszítették a jelentőségüket.

19. **Ulf** 1skk. ad rövid kritikai ismertetést. **Gschnitzer** megintcsak büszkén vallja, hogy a homéroszi vezetőréteg hasonlatos volt a középkorhoz (**Gschnitzer** 1991 198. old.) A iparos-kereskedő analógia problematikusságáról **Spahn**.

20. Sokáig divatos volt az indoeurópai törzseket sajátos politikai képességekkel felruházni.

21. *The Anthropologist and the Classics*.

nagyjából az volt, hogy "eddig, s ne tovább". Ezt a tartózkodást a modern szakirodalom lényegében túlhaladta. Az antropológiai anyag nagymértékű alkalmazása a modern tudományban sajátos fejleményhez vezetett. A hagyományosnak mondható megközelítés hívei az antropológiát egyre inkább ellenkezéssel fogadják, s általában nem merészkednek az "ellenfél" vadászterületére. Mint látni fogjuk, igencsak van keresnivalójuk, mert a modernisták sokszor éppoly prekoncepciókkal terhelt, nem korrektül definiált fogalmakkal operálva védik álláspontjukat, mint az ellentábor hívei. Az egyik jelentős, s saját értelmezése szerint is tradicionalista kutató addig a kérdésig jutott: "Valóban ez lenne jellemző egy primitív társadalomra?"²²

A következőben a már említett antropológiai kézikönyv definícióinak fordítását adjuk. A szöveget természetesen hűen követjük. Kihagyásokat csak ritkán alkalmazunk. Csupán annyiban változtatunk, hogy a könyv más fejezeteiben előforduló kiegészítő definíciókat is bevontuk, ha ez elengedhetetlennek mutatkozott. Az értekezés egyik súlypontját jelentő Homéroszi eposzok – politikai antropológia fejezetben rendszeresen hivatkozunk majd e definíciókra.

Összetett csapatok: (composite bands) családok nagyobb együttesét jelentik, néha több száz családét. Szemben az egyszerű csapattal (band), az összetett (composite) számos egymással nem rokon kiterjedt családot (extended family) foglalt magába. Noha a vezetés az összetett csapatoknál informális volt, mégis határozottabban körvonalazódott [mint az egyszerű csapatnál (band)]. Az ilyen vezetőket gyakran 'nagy embernek' nevezték. A 'nagy emberek' nem viseltek tisztségeket és a vezetés inkább személyes befolyáson (influence) alapult, mint autoritáson (authority) a csapat (band) tagjai fölött. Befolyás (influence) egy egyénnek azt a képességét jelenti csupán, hogy meg tudja győzni az embereket, hogy úgy viselkedjenek, ahogy ő javasolja. Az autoritás (authority) az egyén elismert joga arra, hogy egy másik személyt utasítson, hogy egy bizonyos módon cselekedjen. Így a 'nagy ember' vezető nem tudott pozíciójából adódóan

22. "Ist das wirklich ein Besonderheit primitiver Strukturen?" **Gschnitzer** 1991 187. old. A kérdés teljesen jogos. Éppen a társadalmi kontrol működéséről (helyesebben vélt "nem-működéséről" van szó, amely területen a 'jogi antropológia' eredményeit teljesen negligálják az ún. modernisták. **Finley** is éppen ezen a területen értette teljesen félre a homéroszi társadalmat.

követeléseket megszabni vagy rendelkezéseket rákényszeríteni a csapat tagjaira; döntései nem voltak kötelező érvényűek másokra nézve²³. Mivel a 'nagy ember' státusz nem jelentett formális tisztséget, nem létezett egy meghatározott eljárás a vezetői státusz elnyerésére. Egy férfinak személyes tettei vagy tulajdonságai alapján, mint például bizonyított tehetség a vadászatban vagy harcban, természetfeletti képességek, vagy egyszerűen a charizmája révén vált ki. Nem volt e pozíciónak meghatározott időtartama, azt egy ember addig töltötte be, amíg egy másik személy nem lépett a helyébe.²⁴

... Nagyobb méretük miatt az összetett csapatok (composite bands) nem jelentettek akkora összetartó erőt mint az egyszerű csapatok, és politikai értelemben ingatagabbak voltak. A családok közötti viszályok azzal járhattak, hogy néhány tag egy másik csapathoz (band) csatlakozik, vagy esetleg maga a csapat szakad két vagy több új csapattá.²⁵

... Így a politikai szerveződés csapat szintjén (band level), a népesség-töredékekben, számos politikailag független egységben él, melyek csak helyi csoport-szinten fejtik ki tevékenységüket. Ezek az egységek azonban osztoznak egy közös kulturális identitásban, és általában megkísérelnek egymással harmonikus kapcsolatot fenntartani, de nem rendelkeznek olyan politikai struktúrával, amely alkalmas, hogy a közösségek mindegyikét kollektív tevékenységbe szervezze.²⁶

23. vö. majd a jós pozíciójával.

24. Újabb felbukkant a homéroszi eposzok értelmezésében a 'big-man' teória pl. **Qviller** 1981 109 skk. vö. **Gschitzer** 1991 189. old. Nyilvánvaló lesz azonban, hogy ez a kategorizálás elhamarkodott.

25. Comanche indiánok (bőlényvadászat): minden csapat több családból áll, élükön egy-egy "békefőnökkel", egyikük volt az egész csapat békefőnöke. («No one made him such, he just got that way.»)

Piece-chief jellemzői: kedvesség, bölcsesség, képesség más emberek befolyásolására. Noha a harci teljesítmény fontos volt, a békefőnököket nem a legagresszívebb és legharciasabb emberek közül választották. Azok inkább harci vezérek lettek —, nagy harcosok, akik embereket toboroztak szomszédos népeiségek kirablására.

Egy polity jellegének meghatározásánál fontos, bár nem döntő ismérv, hogy tagjainak "külső" harci tevékenységét mennyire tudja korlátozni, vagy esetleg éppen bátorítja azt. Teuta illír királynő kijelentését miszerint nem áll hatalmában megakadályozni alattvalói kalózkodását a rómaiak gyűnyolódásnak tekintették. Valószínűleg alaptalanul. Badian: Notes on the Roman Policy in Illyria. 3 skk. in: Studies in Greek and Roman History. Oxford 1964.

Mint a későbbiekben kitérünk rá az Odüsszeiában két esetről is tudunk, ahol "jogilag" próbálnak fellépni a "nem hivatalos" rablótámadások ellen.

26. A Comanche házasodhattak egymással az egyes csoportok, látogatták egymást, át is telepedhettek!!

Ez a leírás némiképp a történeti poliszok világát is idézi — az egymással való harmonikus kapcsolatra való törekvés talán nem volt igazán sikeres. Itt is azonban felhívjuk a figyelmet egy döntő tényezőre a poliszok lakói csak egész különleges esetekben telepedhettek át egymás területére jogi státuszuk csökkentése nélkül. (Például sympoliteia esetén.)

A törzsek (tribes) abban különböznek a csapatoktól (bands), hogy formálisan szervezett intézményeik vannak, amelyek egyesítik a szétszórtan élő közösségeket, a társadalom számára nagyobb összetartó erőt jelentenek, ami lehetővé teszi a külső fenyegetésekre való egységesebb reagálást. Ezeket az intézményeket sodalitasoknak (sodalities) nevezhetjük. A sodalitasoknak különféle formái vannak, alapulhatnak nagy rokonsági csoportokon, mint a klánok és/vagy lineage-ok²⁷ (továbbiakban 'ágazat'), nem rokonsági egységeken, mint a korcsoportok vagy önkéntes (nem automatikus tagságú) egyesülések, mint például a harcos-közösségek²⁸ (warrior societies). Függetlenül pontos jellegüktől a sodalitasok földrajzilag szétszórt közösségeket politikai egységekbe egyesítenek. Noha a törzsi szintű (tribal level) társadalmak rendszerint egalitarianusak²⁹, és a vezetés személyileg az egyes egyének rábeszélő képességétől függ, léteznek formalizált politikai tisztségek intézményesített autoritással.

... Két momentumot kell hangsúlyoznunk a törzsi (tribal) politikai szervezetét illetően. Először, noha léteztek formalizált politikai és/vagy vallási tisztségek, melyek néhányakat korlátozott autoritással és előjogokkal ruháztak fel, egészében azonban a törzsi (tribal) társadalmak alapján egalitáriánus jellegűek; kevés pozíció örökletes, és a vezetőket legtöbbször személyes képességek és egyéni érdemek alapján választják ki. Másodsorban, csekély a gazdasági specializáció mind az egyének, mind a régiók között a törzsek (tribes) esetében. A közösségi vadászatoktól eltekintve a családok maguk termelték meg saját élelmüket és készítették el ruházatukat, valamint egyéb anyagi javukat. Gazdasági szempontból minden csapat (band) vagy falu önálló egység volt, amely alkal-

27. lineage — a konvencionális definíció szerint a kiterjedt családoknak, amelyek a csoportot alkotják képeseknek kell lenniük leírni, hogy milyen rokonsági kapcsolat fűzi őket egymáshoz;

klán — megkülönbözteti a lineage-tól, hogy tagjai gyakran nem tudják leírni, hogy milyen rokonság fűzi őket egymáshoz.

28. Ezek nem feltétlenül tényleges katonai/harci alakulatokat jelentettek vö. Peoples and Bailey 277. sk. old.

29. Ez a kijelentés sokakban nyilván tiltakozást vált, nem alaptalanul. Elsősorban nyilvánvalóan nem vonatkozik a 'presztízstárgyakra'. Másodsorban szembe kell néznünk azzal a problémával, amivel lejjebb nemsokára foglalkozunk, hogy az antropológiai kutatás elsősorban nem intenzív mezőgazdaságon alapuló életmódú etnikumokat vizsgál politikai szempontból. Az intenzív földművelés nyilvánvalóan nagyon erős készletet jelent az egyenlőségi szemlélet túlhaladására, tehát a "mindenkinek részesedni kell a fennmaradásához szükséges javakból" elv korlátozására illetőleg a vagyoni differenciálódásra. Ez a szempont — mint majd a konkrét elemzésben kimutatjuk — azonban nem teljesen érdektelen a "poliszeszmények" megértéséhez.

mas arra, hogy eltartsa magát a többi közösség támogatása nélkül; éppen ezért általában nem gazdasági szükségszerűség, hasznosság avagy hatékonyságra való törekvés vezetett a törzsek (tribes) politikai szerveződéséhez.³⁰

Noha a sodalitasok magasabb szintű kohézióval egyesítenek egy törzset, mint a csapatok (bands) esetében, a sodalitasok egyedül nem elegendők a csoport [ti. a törzs] egységének korlátlan idejű fenntartásához. Például az Osage, Ponca, Omaha és Kansa számos közös klánnal rendelkezik. A különböző törzsek azonos klánjainak tagjai egymást "klán-fivéreknek" hívják, és a különböző törzsek ezen klántagjai közötti házassági kapcsolatot incestusnak tekintették. Mégis, politikailag e törzsek függetlenek voltak, és alkalmanként háborút viseltek egymás ellen és más csoportokkal is szöveterküdtek. Valamikor e négy törzs (tribe) valószínűleg egy törzs lehetett; tehát a sodalitasok pusztán megléte még nem elegendő, hogy előidézzék vagy fenntartsák egy törzs (tribe) kohézióját. Valószínű, hogy külső katonai fenyegetések, melyek lehetnek valóságosak vagy csupán észlelni vélték azokat, szükségessé tették egy nagy embercsoport harci együttműködését. Ez egyik jelentős tényezője lehetett a földrajzilag szétszórta közösségek egyesítésének. Így tehát a háború – ellenséges szándékú szomszédos emberek jelenléte – az egyik fontos kényszerítő erőként működött az önálló közösségek integrálásában.

Chiefdoms - főnökségek

Miként a törzsek (tribes), a főnökségek (chiefdoms) is sokközösségű (multicommunity) politikai egységek. Ezzel szemben — a törzsektől eltérően — a főnökségek (chiefdoms) formalizált és központosított politikai rendszerrel rendelkeztek. Egy 'főnökség' egyetlen 'főnök' (chief) irányítása alatt állt, aki általában a politikai közösség (polity) politikai és vallási vezetője volt. A főnök (chief) autoritással (authority) rendelkezett a 'főnökség' tagjai fölött, és ez a pozíció gyakran egy rokonsági csoporton belül öröklődő volt; vezető szerepüket természetfeletti hatalmukra [való hivatkozásra] alapították. A 'főnökség' nem egalitárius, hanem rétegződött (ranked) társadalom volt, melyben az erőforrásokból

30. A sötét kor jó részéből származó régészeti adatok frappánsan megfelelnek ennek a leírásnak, de azt is világosan mutatja, hogy az egyértelműnek tetsző gazdasági definíció nem feltétlenül tükrözi a kooperáció fokát. Erről lásd még a *Következtetések* fejezetet.

/javakból való részesedés örökölt státusz alapján történt. A természetfeletti erők biztosította autoritás és hatalom révén, a kormányzás nem konszenzus, hanem határozati döntések alapján folyt.³¹

A főnökségek rendszerint emberi erős (horticulture) művelést³² folytató társadalmakban jelennek meg, melyekben mesterségbeli és/vagy regionális specializáció alakult ki a termelésben. Igény volt a termékek rendszeres cseréjére – földrajzilag szétszórta közösségek esetén akár egy politikai egységen belül is. Ez a kereskedelmi csere redistribúció³³ útján történt, a 'főnök' pedig központi helyet foglalt el az áruk áramlásában. ...

Eltérően a törzsi (tribal) szintű társadalmaktól az erőforrások egyéni tulajdonban voltak. A föld főként főnökök és alfőnökök tulajdonában, de a végső döntés a szent 'főnök' kezében volt."

A chiefdoms, 'főnökségek' definiálásának fontos elemei a szerzők "csere" fejezetében kaptak helyet, ezért most ezzel a definícióval folytatjuk.

chief controlled

"Sok 'horticulture' és pásztorkodó népesség rendelkezik politikai vezetőkkel, kiknek autoritása tovább terjed, mint saját rokonsági csoportjuk. A termelés irányítását és az elosztást e népeknél 'főnököknek' nevezzük.

A 'főnök' nem bármely vezető a "primitív társadalomban", noha így használják ezt a kifejezést a mindennapi társalgásban. Ehelyett arról van szó, hogy a 'főnökök' birtokában vannak formális tisztségeknek és valamilyen címmel rendelkeznek. A főnököt rendszerint formálisan ruházzák fel hivatalával egy közösségi ceremónián. A tisztség vagy a cím megszerzése csak korlátozott számú ember számára lehetséges a társadalomban, általában egy speciális rokonsági csoportban vagy egy speciális családban a rokonsági csoporton belül. A főnöki rendszerek

31. Ez az általánosító kijelentés természetesen további finomításra szorul. Ezt majd később a konkrét komparatív elemzés során fejtjük ki.

32. Az antropológiai értelmezés szerint ez a terminus az állati erő alkalmazása nélküli művelést jelenti. Az antropológiai szempontból vizsgált társadalmakban ilyenkor nem gabonát, hanem gyökérféleségeket termesztettek. A következő lépcsőfok az intenzív földművelés, az állati erővel vont ekére alapozódik, s majdnem kizárólag gabonatermesztéssel társul. Arra a kérdésre, hogy a szerzők illetve az antropológia a politikai struktúrák vizsgálatánál — ám csak ekkor — miért mellőzi az ilyen kultúrákat, nemsokára kitérünk. Már a hortikulturális népekre, és minden bizonnyal a történeti ekés földművelést folytató népekre is igaz, hogy nincs jellemző szocio-kulturális rendszerük, az együttműködési rendszer és döntéshozó-hatalom (autoritás) tekintetében is rendkívül változatosak. Ezt mindenképpen figyelembe kell venni minden archaikus társadalommal foglalkozó kutatóknak.

33. A redistribúció újraelosztás mint mindjárt látni fogjuk nem csupán a hagyományos értelemben a javak birtoklásának újraelosztását jelentette.

bekebelezik a 'kin-ordered' (rokonsági irányítású [gazdasági]) rendszerek néhány elemét. Minden egyén [föld]használati jogát attól a rokonsági csoporttól kapja, amelyikhez tartozik, hasonlóan a 'kin-ordered' irányításhoz. Azt a területet azonban, amely a rokonsági csoporthoz tartozik, a 'főnök' elveheti és másik rokonsági csoportnak adhatja mintegy fensőbb politikai hatalomként. (Néhány főnökségben a 'főnök' ilyen jellegű hatalma csak névleges lehet; azaz súlyos neheztelést, sőt vérontást támasztana, ha egy főnök ténylegesen megpróbálná rátenni a kezét egy földparcellára, melyet egy rokonsági csoport használ.³⁴)

Továbbá bizonyos munkálatok és/vagy az elkészült alkotás vagy a haszon egy része inkább a 'főnök' ellenőrzése alatt áll. Néha a főnöknek jogában áll a népesítést közösségi beruházásokhoz munkába szólítani. (útépítés, földterület megtisztítása)... Más rendszerekben a lakosság munkakötelezettségei a főnökkel szemben csak részlegesen közösségi célúak. Egy 'főnök' alkalmanként igényli alattvalóitól, hogy munkával járuljanak hozzá személyes szükségleteihez; főzzenek neki és családjának, építsenek házat stb... A 'főnökök' gyakran szedtek adót (termény egy része, állatok egy része stb.) Az adó mértéke különbözik, néhány rendszerben csak jelképes értékű, egy-két állat évente, a termés zsengéi. Más 'főnököknél' azonban rendkívül terhes lehet, a népesség ugyanannyi munkát fordíthat saját szükségleteire mint adóra. ... Néhány főnökségben az élelem és más javak összessége, amit a 'főnökök' összegyűjtöttek, újra szétosztásra került a lakosság között. Az ilyen rendszerekben a 'főnök' kötelessége volt, hogy átadja a kapott adó legnagyobb részét nagy közösségi ünnepek során megvendégelésre, vagy gondoskodik azokról, akik munkájukkal hozzájárultak a közösségi beruházásokhoz. ... az ilyen 'főnök' jutalma a nép tisztelete és szeretete. ... Egy főnök kiterjeszti és konszolidálja politikai irányító szerepét a javak révén, melyeket alattvalóitól kap. Valamilyen módon jutalmazza a többi kisebb főnököt, vagy azokat az alattvalóit, akik támogatják őt. Ezek több földet, élelmet, vagyont kifejező tárgyat, címet, asszonyokat vagy bármilyen más jutalmat kapnak³⁵, amit az adott helyen értékesnek tartanak.

34. 190. old. Mint maguk a szerzők is egy máshol egyik példájukban kiemelik erre elsősorban akkor volt lehetőség, amikor valamilyen elkövetett bűn miatt kobozták el a földet.

35. Mint az Odüsszeiában a szolga Eumaios is.

Mielőtt e megismert fogalomrendszer hasznosságát és alkalmazhatóságát próbára tennénk, ki kell térnünk egy lényeges szempontra, ami sokak számára zavarónak tűnhet. A kulturális antropológia a politikai struktúrák vizsgálatánál éppen az európai preindusztriális történelmet meghatározó: állati vonóerőt alkalmazó, ekés földművelést folytató, de intenzív öntözéses rendszerek működtetésére nem rászoruló kultúrákkal foglalkozik a legkisebb mértékben. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy az antropológiai vizsgálatok elsősorban olyan adatokra támaszkodnak, amelyekhez közvetlen tanulmányozás 'field research' útján jutottak. A dolog természetéből adódik, hogy ilyen kultúrájú, de államisággal nem rendelkező népesség szinte nem is nagyon állt rendelkezésre a kutatás számára. Nyilvánvaló az is, hogy egy archaikusabb mediterrán falvat szinte minden antropológiai aspektusból lehet tanulmányozni, kivéve a politikai struktúrák szempontjából. Így adódik az, hogy szinte törvényszerűen – különösen az alacsonyabb szintű politikai struktúrák esetében – olyan társadalmak alapján nyerik ismereteiket, melyeknél nem az intenzív ekés, állati erős földművelés és a saját termelésű gabona jelenti a megélhetés (fő) forrását. Például a 'band', csapat esetében kifejezetten vadászó-gyűjtögető népességekről – amelyek természetesen sokszor falvakban éltek – van szó. Vajon lehet-e ezen népességek politikai intézményei alapján általánosabb következtetést levonni? A válasz meggyőződésünk szerint, némi korlátozással: igen. Az ilyen összevetés szerencsés esetben nyújthat annyi információt, mint a sokszor hézagos, nehezen értelmezhető történeti forrásokon alapuló komparatív kísérletek. Ez utóbbiakkal ellentétben ugyanis az antropológusok által vizsgált társadalmak tudnak önmagukról beszélni, tehát az emberi társadalmak olyan működési elveiről, "lélektanáról",³⁶ gyakorlati megoldásairól szerezhethetünk tudomást, amelyekre a történeti források sem immanens, sem komparatív (más, szintén csak töredékes források alapján ismert társadalmakkal való összehasonlítás) tanulmányozása nem ad lehetőséget. Az elvontabb, a politikai struktúrára vonatkozó definíciók "élettel" való megtöltésében még inkább ez a helyzet.

36. Megtudhatjuk például, hogy az egyszerű közember, hogy vélekedik a politikai vezetők működéséről, miért hajlandó elfogadni őket, amikor a modern gondolkodás nem lát semmilyen kényszerítő eszközt illetve nem is tartja ezt a magatartást ésszerűnek. vö. Gschnitzer (1991 198 old.) Számára rejtélyes, hogy hogyan használt a homéroszi állam kényszerítő eszközöket. Ezt a rejtélyt aligha lehet másként feloldani.

Az előző oldalakon éppen az archaikusabb politikai struktúrák viszonylag egyszerű, de nyilvánvalóan ésszerű és valóságon alapuló osztályozását kaptuk. Természetesen a csapat helyett inkább a szerzők által – más összefüggésben, de párhuzamos értelemben többször is – használt 'közösség' (community) kifejezést alkalmazzuk.

Az ókortörténeti szakirodalomban bevettnek számító elnevezésekkel összevetve már első látásra is világosan szembetűnik, hogy négy – de legjobb esetben is három, – alkategóriát nem különítenek el egymástól. A az ún. törzs kifejezés sok esetben jelentheti az ókortörténeti szakirodalomban a 'composite' közösségek, a 'tribes', illetve a 'chiefdom' kategóriát. Mint látni fogjuk, annyiban kétségtelenül érthető ez az eljárás, hogy például a korai görögséggel kapcsolatban esetleg mindhárom alkategória vonásai megtalálhatóak, vagy legalábbis feltételezhetőek.. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy egyáltalán nem alkalmazunk definíció szerinti distinkciókat, mivel így teljesen reménytelen a görög társadalomtörténeti fejlődés megragadása. (Természetesen egzakt kategóriákkal sem könnyű és legtöbbször csak hipotetikus lehetséges, de az korántsem mintegy, hogy a hipotéziseket másutt bizonyítottan létező vagy csupán képzelt társadalmi intézményekre alapozzuk.) Még komolyabb zavart jelent a nyolcvanas évek előtti szakirodalomban előszeretettel használt "Stammstaat" elnevezés. Mint a bevezetőben utaltunk rá, a 70-es évek végétől kezdődően jelentős szemléletbeli változás következett be, de konszenzus még nem alakult ki. Az álláspontok két ellentétes vélemény köré csoportosíthatók a sötétkori görögség társadalmát illetően. Az egyik szerint – amit modern felfogásnak nevezhetünk – az adott időszakban tényleges politikai irányítás nem létezett, sokszor ez a nézet a rendkívül szívósnak bizonyuló oikos-elmélethez³⁷ is kapcsolódik. Az egyes közösségek szétszórtan éltek egymással kevés kapcsolatot tartva. Ez az álláspont kategóriáink szerint legfeljebb csak a 'composite' közösségek szintnek felelne meg. A modern álláspont kialakulásához elsősorban századunk második felének régészeti összefoglaló munkái, mindenekelőtt **Snodgrass** művei szolgáltatták a kiindulópontot.³⁸ Az anyagi kultúra – a fenti tézis képviselői szerint – nem tükrözi komoly politikai közösségek létét, tehát – legalábbis szerintük – ilyenek egyszerűen nem léteztek. További lökést adott az ilyen irányú hipotézisek megfogalmazásának, hogy a tradicionális feltételezéseket a görögség általános társadalmi fejlődéséről rendkívül heves kritikák érték. Már maga az

37. Finely az egyik leghatásosabb képviselője. A Max Weber által kidolgozott téziseket **Hasenbroek** fejtette ki görög gazdaságtörténetében.

lásd. még a *polisra* vonatkoztatva általában **Lacey** 1983 13-37. old.

Legújabb értékelési kísérlet, amely vázlatosan feldolgozza a kérdés irodalmát: **Ulf** 1990 187 skk. (Zur These von Autarkie des Oikos c. fejezet) Kritikai értékelésére a disszertáció során még kitérünk.

38. A régészi "hitetlenség" sokszínű jelentkezésével még a későbbiekben részletesebben foglalkozunk.

a tény, hogy a későbbi görögség – legalábbis egy részének – elődei a késői bronzkorban hierarchikus felépítésű, fejlett anyagi kultúrával rendelkező, központosított termelés-szervezési módszereket alkalmazó³⁹ politikai közösségekben éltek, kihúzta egy korábbi hipotézis-rendszer alól a talajt.

A mára már tradicionális-konzervatívnak nevezhető felfogás legfőbb kritikáját azonban azok a kutatók gyakorolták, akik cáfolták azon téziseket, amelyek a korai görögség történetét "törzsi társadalomban" képzelték el. Újabban **Gschnitzer**, aki szintén a modern - tradicionális elnevezést tartotta helyénvalónak, már nem használja a "törzsi" szót, de megtartja az "államot" (Stammstaat helyett Staat)⁴⁰. E más végletet képviselő álláspontot nem csupán azért nevezhetjük tradicionálisnak, mert a kutatás évszázados hagyományaira támaszkodik, hanem azért is, mert az antik források kijelentéseinek olyankor is hitelt ad, amikor azokat a modern kutatók jelentős része erőteljesen megkérdőjelezi. Csak illusztrálásként említjük, hogy a Cambridge Ancient History újabb kiadásában a "tradicionalista" Hammond és "modernista" Snodgrass saját fejezeteikben – ugyanazon kötetben – gyökeresen eltérő nézeteket fogalmaznak meg a sötétkori görög társadalom jellegét illetően.

Roussel és Bourriot heves kritikája a "törzsinék" nevezett társadalom híveinek kiindulópontját és érveit sorra cáfolja vagy legalábbis cáfolni véli. Hatásuk elég meglepő volt: a szakemberek részben azonnal elfogadták a cáfolatot – noha tudománytörténeti szempontból ez rendkívül erőteljes fordulatot jelent –, illetőleg a tradicionalisták vagy nem vettek tudomást műveikben erről a fordulatról, vagy recenziókban folytatnak partizánharcot, vagy egyszerűen megkerülik a kérdést. Néhány fejezettel később megpróbálunk majd részletesebb elemzést adni a két álláspont összehasonlíthatóságáról, illetve – már amennyire ez lehetséges – némi igazságot szolgáltatni a hagyományos kutatási vonalnak. Két megállapítást azonban már most is tehetünk. Először azt kell leszögeznünk, hogy a hirtelen tudományos irányváltás rendkívül kedvező hatással volt az archaikus *polis* kutatására. Már nem azt vizsgálták, milyennek kellett lennie, hanem azt, hogy milyen lehetett valójában. A korábbi "nemzetségeken alapuló törzsek helyett létrejött az állam" sztereotípiája helyébe sok ki-

39. A gyapjúfeldolgozás esetében ez legalább annyira jelentős mint a gabonatermesztésben.

40. vö. pl. F. Gschnitzer, *Satdt und Stamm bei Homer, Chiron*, 1 (1971) 1 skk. illetve egyik újabb elemzését **Gschnitzer** 1991.

váló, teljesen új szempontú elemzés született, amelyek - természetesen a régészet újabb eredményeit is felhasználva - eddig teljes mértékben negligált társadalom- és kultúrtörténeti fejleményekre vetettek fényt. Másodsor azt kell leszögezni, hogy a tradicionalista álláspont hívei alapvetően nem tisztázták a fogalmi zűrzavart, amit teremtettek. Ez azért megdöbbenő, mert az egész felfogás az etnográfia sokszor évszázadosnál régebbi megállapításaira (illetve sokszor megsejtéseire) támaszkodva jött létre. A kulturális antropológia modern tipológiáját és új megközelítési kísérleteit egyáltalán nem vették figyelembe, míg a modernisták sokszor és szívesen alkalmazzák azokat. Személyes benyomásom az, hogy a tradicionális nézetek hívei egyszerűen félnek az antropológiai kategóriáktól, mert mindjárt valami "primitív"-re asszociálnak, holott az úgymond "primitív népek" körében is fejlett politikai struktúrák jöhettek létre. Annyiban jogos a félelmük, hogy a modernisták egyáltalán nem alkalmazva következetesen e kategóriákat, általában a kezdetlegesebb politikai szintekre koncentrálnak. Egyáltalán nem tudjuk, hogy "törzs" kifejezés alatt mire gondolnak. Általában tartózkodnak a politikai struktúra konkrét elemzésétől, talán azért, mert ez komoly problémákra világítana rá. A legégetőbb ezek közül is az, hogy a "törzsiségben" gondolkodók alapvetően kötődnek a rokonsági csoportok alkotta "törzsek"⁴¹, vagyis a "politikai törzsön belüli törzs" vagyis a *phülé* illetve a *phratría* tagozódás létezéséhez és azok meghatározó szerepéhez. Erre a problémára később térünk ki részletesen, de néhány koncepcionális kérdést már most érdemes felvetni.

A tradicionalista megközelítés nem avval követte el a hibát, hogy feltételezte: egy-egy politikai közösség hierarchikusan egymásra épülő rokonsági csoportokra épül. Noha az antik adatok ezt nem teszik egyértelművé a korszerű antropológia is gyakorlatilag magától értetődőnek tekinti ezek létezését a 'tribe' illetve a 'chiefdom' esetében. A hiba az volt, hogy feltételezték ennek szükségszerű felbomlását - mintegy az állam létrejöttének természetes folyamatában. Nem igaz azonban az, hogy a 'chiefdom' vezetője, a 'főnök' szükségszerűen szemben áll a rokonsági csoportok vezetőivel, sőt, inkább támaszkodik rájuk, hiszen a viszonylag arányos eloszlású rokonsági csoportok biztosíthatják, hogy "országában" hatalma

41. Modern szakszerű kifejezéssel 'moitié' "fél".

tradicionális eszközökkel is fenntartható legyen.⁴² Mint majd látni fogjuk, az egyébként jogos feltevésnek, hogy a görögség nagy része is hierarchikusan felépülő rokonsági csoportokban élt, komoly gyakorlati problémákkal kell szembenéznie. Ez a "szembenezés" mindmáig nem történt meg. Hasonlóképpen súlyos mulasztás, hogy bármennyire általános is a vérségi alapú rendszerek létrejötte, a kisebb közösségeken túlmutató kulturális és politikai együttműködés mindig sajátos intézményeken keresztül történik, melyek nem automatikusan és törvényszerűen alakulnak ki a népesség gyarapodásával. Gyakorlatilag ezeket az intézményeket sem igen vizsgálták, csak rendkívül általános, sok esetben téves megállapításokat tettek. Különösen nem "törvényszerű" az, hogy a rokonsági rendszerek miután biztosítják politikai kohéziójukat, állammá, például a 'főnöki' autoritás valóságos hatalommá válva, végrehajtó személyzettel rendelkező királyságokká fejlődjenek. Az meg végképp nem törvényszerű, hogy egyszemélyi vezetés nélküli antik állammá vagy specifikusan *polis*szerű alakuljanak a 'főnökségek'. Tehát azzal a kijelentéssel, hogy a korai görögség társadalmi és politikai struktúrájában nagy szerepet játszanak a rokonsági csoportok, még semmit sem mondtunk a *polis* kialakulásának folyamatáról és ennek okairól. Mint majd látni fogjuk egy ilyen koncepció esetében, ha antropológiai értelemben vetjük fel a problémát és nem kétes hitelű, kritikátlanul elfogadott és önkényesen kiragadott antik "forrásokra" támaszkodunk⁴³, rendkívül nehéz, de kétségtelenül izgalmas és egyáltalán nem érdektelen kérdésekre kell válaszolnunk. Tapasztalni fogjuk, hogy a görögök igencsak különös képet mutatnak ebből a szempontból.

42. Hasonlóképpen nem magától értetődő az, hogy miért kerülne szükségszerűen szembe a kialakuló *polis* politikai intézményrendszere a rokonsági struktúrákkal. Ez a kérdésfeltevés vezet oda, hogy **Roussel** a *phüléket* és *pratriákat* egyenesen a *polis* intézményeinek tekintik.

43. Ezt az eljárást kritizálja nagyon helyesen Athénre vonatkozóan **Bourriot**, azonban nem tér ki az elméleti problémákra.

A homéroszi társadalomkép problémái

Minthogy az értekezés gerincét az eposzok vizsgálata jelenti, a fentebb vázolt politikai antropológiai kategóriák alapján feltétlenül ki kell előzetesen térnünk bizonyos alapvető kérdésekre.

A homéroszi társadalom egységességének kérdése

Bármennyire is bizakodunk abban, hogy egy ilyen vizsgálat eredményekre vezethet, nem kétséges, hogy semmiképpen sem beszélhetünk térben és időben egységet alkotó homéroszi társadalomról. Ezt az illúziót nagyon helyesen rombolja le **Snodgrass**, annak ellenére, hogy antropológiai ellenvetései nem egészen megalapozottak.⁴⁴ Sokszor azonban meglehetősen egyoldalúan támaszkodik arra a megfigyelésre, hogy a fegyverzet egyes elemeinek leírásánál Homérosz teljesen megbízhatatlan mint "kortanú". Kétségtelenül igaz az, hogy nem látunk egy teljes társadalmat, és majdnem bizonyos, hogy az egyes valóságghú elemek nem feltétlenül általános érvényűek, illetőleg a különböző intézmények nem feltétlenül funkcionáltak egyidejűleg a maguk teljességében. Különösen igaz ez az intézményektől nem teljesen függő "társadalmi-politikai eszmények" tekintetében. Például az Odüsszeia esetében sokan látják úgy, hogy "új társadalmi szemléletet" tükröz az Íliászhoz képest.⁴⁵ Ez azonban önmagában semmiképpen sem jelenti azt, hogy egy általánosító, a specifikus jegyeket kényszerűen nélkülöző, ábrázolás ne lenne hitelesnek tekinthető. Nyilvánvaló, hogy Kr.e. 10-8. században sem alakult teljes egyöntetűséggel az egyes területek anyagi kultúrája és társadalmi fejlődése.

44. Nyilvánvalóan elhamarkodott az a tézise, hogy nincs egység a jegyajándék illetve a hozomány illetve a házasság utáni lakóhely kérdésében. Nemcsak azért, mert ezek antropológiai értelemben nem kibékíthetetlen ellentétek. Például a házasulandók rokonsága több társadalomban kölcsönösen megajándékozza egymást - bár ez nyilvánvalóan nem teljesen parallel a hozomány intézményével, mivel azt maga a férj kapja. Az olyan társadalmakat, ahol az ifjú pár maga dönti el, hogy hol telepszik le *bilokális*nak hívják, bár megintcsak kétségtelenül nem a leggyakoribb forma. A fő probléma ellenvetésével szemben azonban az, hogy az eposzok házasságai túlnyomórészt politikai házasságok, vagyis nem egy politikai közösségből kerül ki a férj és feleség. Az ilyen házasságoknál érvényesülnek törvényszerűen a legkevésbé az antropológia általános szabályai. Sőt, antropológiai szabály az, hogy az erősebb fél ki tudja használni nagyobb lehetőségeit. vö. pl. Peoples-Bailey 212 skk. old.

45. Ez kétségtelenül helytálló megállapítás különösen a nyelvészeti érvek alapján: vö. R. Janko: Homer, Hesiod and the Hymns. Cambridge, 1982 228-231. old. Íliász: 750-725, Odüsszeia: 743-713 Déméter himnusz: 678-625 Kr.e.

Kevésbé megalapozottak azok a megállapítások, amelyek azt például azt hangsúlyozzák, hogy Odüsszeusz kétkezi munkát is végez, és ez már egy új korszak nyitányát jelentené.

Tudatos archaizálás

Az eposzok mindenképpen egy olyan kort kívánnak bemutatni, amely "régen" volt, vagyis egy hősi kort. Bármennyire meglepő is, a dalnokok illetve az eposzok költői elég sikeresen tudtak archaizálni. A leglátványosabb bizonyíték erre a fémhasználat kérdése. Noha az eposzok hősei ismerik a vasat, a fegyverek mégis bronzból készülnek, hiszen hajdanán még nem voltak vasfegyverek; ismerik a lovat és a harci szekeret, de nincsenek lovas-katonák.⁴⁶ Ugyancsak sikeres az archaizálás abból a szempontból, hogy a hősi időkben még nem voltak "iónok" és "dórok". Egy-egy említés becsúszik⁴⁷, de kétségtelenül sikerül egy olyan világot ábrázolni, ahol ez embereket egyáltalán nem érdekli, hogy ki melyik dialektust beszél. Ugyanígy sikeres az a – ha a mükénéi korra vonatkoztatjuk – téves archaizálás, hogy a régi időkben nem volt még írás. Megint csupán egyszer történik ilyesmiről említés⁴⁸. Ugyancsak archaizálásnak – és mai tudásunk szerint megint csak tévesnek – kell tekintenünk az Agamemnón fővezérségére, illetve Mükéné vezető szerepére történő alapozást, ami az Íliászban szinte teljes következetességgel végigvonul. Ez természetesen nem jár az azzal az eredménnyel, hogy a mai olvasó egy nagyhatalmú királyt lát maga előtt, de ez aligha tartozott az Íliász költőjének céljai közé. Hallgatóságát azonban bizonyára nem kételkedett ebben.⁴⁹ Talán ugyancsak a téves archaizálások közé sorolható az, hogy a kis-ázsiai szárazföldi területeken az eposzok szerint nem élnek görögök. (Tudták, hogy az "ión vándorlás" később következett be, de azt nem, hogy valószínűleg már a mükénéiek is megtelepedhettek itt.)

Költői nyelv – társadalmi valóság

Erről a kérdésről nagyon bölcs dolgokat lehetne mondani, de mivel éppen a társadalmi valóságot nem ismerjük igazán (a disszertáció szerény céljainak maximális beteljesülése esetén is alapvetően igaz marad ez az állítás), minden komolyabb kijelentés mintegy a priori feltételezné

46. D.H.F. Gray, *Metalworking in Homer*, JHS 74 (1954) 1-15 Egy kivétel ebben a kérdésben is akad Lükurgosz vasfegyvere. **Finley** 1985 227. old.

47. Δωριέες τε τριχάικες (19, 177) τριχθα̂ δὲ ᾠκηθεν καταφυλαδόν (II 668) Ιάονες ἔλκεχιτονες (XIII 685)

48. Bellerophón maga viszi halálos(nak szánt) ítéletét Lükiába. (VI 168; 176)

49. A későbbi elemzésben amelltt érvelünk, hogy Agamemnónt illetően lényegileg reális ábrázolást kapunk egy intézményi hatalommal rendelkező 'főnökről'.

a társadalomról tett későbbi megállapításainkat. Így most csupán néhány, voltaképpen már közismert "technikai" jellegű problémát összegzünk.

a, felsorolás: A költő az alkotás során egymás mellé helyez társadalmi értékű kifejezéseket, melyek jelentése így fokozatosan egybemosódik; *démos* – *polis*⁵⁰; *hégétores éde medontes* stb. Ha volt is közöttük érdemi különbség, számunkra ez már nehezen látható.

b, verseléstechnikai problémák: Mivel a hexameteres versor egyes helyein más ritmikai képletű kifejezésekre lehet szükség, ezek használatát sokszor nem eredeti értelmük szabja meg, így a kifejezések jelentése egybemosódik; pl. *themis* – *diké*.

c, formulák: századunk egyik jelentős felismerése volt, hogy az orális költészet alapvetően nem szavakból, hanem formulákból építkezik. Ezért előfordul, hogy egy formula valódi jelentése akár teljes ellentmondásba kerülhet a szövegkörnyezettel. A leghíresebb példa a "derék (gáncstalan?) Aigiszthosz"⁵¹, mikor éppen a hazatérő Agamemnón megöléséről van szó. A legtöbbször természetesen korántsem ilyen kiáltó az ellentét, és a kutató könnyen besétálhat abba a csapdába, hogy mélyértelmű elemzést ad egy-egy szó használatáról, miközben elsősorban a "költői technika" szerepelteti az adott helyen.

d, az orális technika miatt néha be-becsúsznak "dramaturgiai" problémák. Ha számunkra valami furcsa történik néhány száz, vagy akár csak tíz sorral lejjebb az előzményekhez képest, nem mindig dönthető el, hogy ez csupán a mi számunkra meglepő, vagy a költő nem volt egészen következetes.⁵²

'Kultúraközi' szűrés

Míg a fentiekben teljesen közismert megállapításokat gyűjtöttünk csokorba, ebben a szakaszban egy rendkívül

50. Például: *εἰπέ δέ μοι γαῖαν τε τεῖν δῆμον τε πόλιν τε...* 8, 555

nyelvileg a *τε* partikula nem egyszerűen "és" [C.J. Ruijgh, *Autour 'τε epique': Études sur la syntaxe Grecque*, Amsterdam, 1971], de elég nehéz elhatárolni a jelentést.

51. *ἀμύμονος Αἰγίσθοιο* 1,29 a jelző pontos jelentése vitatott, de mindenképpen pozitív. vö. A.A. Parry, *Blameless Aegisthus*. Leiden 1973; és újabban F.M. Combellack, *AJPh* CIII (1982) 361skk.

52. A legkézenfekvőbb példa, amikor Helené bemutatja Priamosznak az évek óta Trója alatt harcoló akhájokat. Mikor azonban egy nem ismert társadalom jellegzetességei próbáljuk feltárni, nem lehet egyszerű logikával rámutatni a társadalat érintő következtelen ábrázolásra. (Ami mai ember számára következtelenségnek tűnik nem biztos, hogy valóban az.)

fontos és eleddig teljes mértékben negligált tényezőre hívjuk fel nyomtatékosan a figyelmet. Az eposzok az "egész görögség" számára készültek, és bármennyire is ki lehet mutatni bizonyos helyi illetve nyelvjárási kötődéseket, nyilvánvaló, hogy az eposzok orális költészeti előzményei úgy jöttek létre, hogy maguk a dalnokok illetve témáik és alkotásaik vándoroltak, tehát sok közegen mentek keresztül.⁵³ Ez rendkívül fontos és nyilvánvaló következménnyel járt. Az olyan leírások illetve kifejezések, melyek csak néhány helyen voltak érthetőek, kiszűródték az eposzokból. Természetesen van, amikor szándékosan specifikus viszonyokat ábrázolnak a költők, ilyenkor azonban rendszerint tudatosan hangsúlyozzák, hogy a szereplők "nem mi" vagyunk, hanem óriások, távoli népek (pl. phaiákok). Amikor azonban "mi" vagyunk a szereplők, kihullanak azok a szavak, kifejezések, részletes közösségi tevékenység-leírások, melyek sokhelyütt akadályozták volna a "beleélést", a "mi-ézés" zavartalanságát. Van természetesen átmenet is, például a trójaiak esetében. Valószínűleg tudatos furcsaság Priamosz sajátos háznépe; menyek és vők élnek palotájában, de a trójaiak gondolkodása és beszédei már a "mi-ézés" jegyében értelmezhetők. (Isteneik is ugyanazok, mint a görögökéi.) Hasonlóan ellentmondásos a kép a phaiákok esetében. (Sőt, mivel békeidőben, zavartalan körülmények között működő rendszert ábrázol az Odüsszeia költője, ami nem éppen gyakori jelenség az eposzokban, aligha mondhatunk le teljes mértékben erről a szövegrészről az elemzés során.) Ez a szűrés tendencia óriási jelentőségű lehet a politikai értelmű kifejezések sorsát illetően. Ezek vagy eltűntek, vagy felsorolásbeli szinonimaszókká degradálódtak – ilyenek egyes fontos szavak, melyek bizonyos politikai pozíciókat jelölhettek (pl. ἡγήτορες ἢ δὲ μέδοντες), s csak azok maradtak tényleges használatban, melyek mindenütt könnyen értelmezhetőek voltak. Tehát igencsak csalóka lehet az a kép, hogy a "homéroszi társadalomban" alig akad közfunkciót (is) betöltő ember. Ezt a konkrét elemzés során fogjuk – már amennyire ez lehetséges – bizonyítani, de a politikai élet egy sajátos aspektusára már most kitérünk. Ez a közösségi rituálék kérdése. Amit ebből az eposzokban látunk, az éppen annyi, mintha az általunk sűrűn idézett antropológiai kézikönyv sommás téziséét illusztrálnák: tudniillik a 'főnök' vallási

53. Graf 355. old.:

Az *aoidos* egy vándorló szakember, aki a csoportkötelékeken kívül kerül. Éppen ezért lehetséges, hogy már a geometrikus korra vonatkozóan megállapítható: pánhellén tevékenységet fejt ki, amely végsősoron a helyi szinten túllépő, összgörög elkötelezettséget teremt.

szertartásokat végez a közösség nevében. Erre az eposzokban rengeteg példa van, és az ábrázolás nyilvánvalóan reális rituálét tükröz, s így az eposzokban is kialakul a leírás dramaturgiája.⁵⁴ Legtöbbször azonban teljesen hiányoznak a specifikus jegyek. Egészen meghökkentő ez az egysíkúság annak fényében, ha egybevetjük a klasszikuskori(!) *polisok* rendkívül sokszínű és gazdag közösségi rituális életével. (Az egyetemi hallgatók számára mindig meglepetést okoz, ha a klasszikus görög polgár rendkívül erős, de szinte minden *polisban* eltérő rituális kötelezettségeiről hallanak. Sem a homéroszi eposzok, sem a görög költészet és tragédiák nem teszik ezt nyilvánvalóvá.)⁵⁵ Bizonyára néhány a történeti kor szertartásai közül nem igazán ősi, és sok csak viszonylag későn tett szert politikai jelentőségre, de aligha gondolhatja bárki is komolyan, mint ezt naivan Harrison tette⁵⁶, hogy néhány évszázaddal korábban az egész görög népesség kizárólag ugyanazokat a szokványos rituálékat alkalmazta, és felvilágosult emberként tekintett a természet jelenségeire. Az eposzokban jószerivel csak két specifikusnak nevezhető rituális eseményre kerül sor, az egyik közülük éppen Athéné szobrának lepellel való betakarása a trójai!! várban⁵⁷. (Ez, a *Panathénaia* ünnepség ismeretében, a modern kutatók számára természetesen lehet több mint gyanús). Nyilvánvaló, ha olyan rituálék szerepelnek, melyek egyik közegben ismerősnek, másutt azonban idegennek hatnak, az eposzok nem tudták volna teljesíteni azt a céljukat, hogy az egész görögséghez szóljanak. Ezt a célt azonban elérték, mint ahogy azt sok egyéb antik forrás mellett a Pithékusszaiban (Ischia) előkerült korai edényfelirat is igazolja).⁵⁸ S természetesen nagyon sok más mellett rendkívül jelentős az eposzi nyelv hatása a görög költészet szinte minden műfajára. Az "összgörög" törekvést illetve ennek viszonylag korai voltát világosan igazolja az is, hogy a görög anyaország egyes területei

54. vö Commentary, *Odyssey*, ad 445-461

55. Érdemes átvenni egy idézetet J.E. Harrisontól — a ritualista mítosziskola egyik jelentős képviselőjétől, aki a következőképpen reagált a rituálé látszólag csekély szerepére Homérosznál:

"Homérosz egy stádiumot tükröz, amikor a kollektív gondolkodás és a mágikus rituálé, ha nem is halott, de haldoklik, amikor a racionalizmus és ennek táplálója, az individualista gondolkodás már olyan fokra fejlődött, amely nemigen marad el a Periklész idejében kialakulttól." (J.E. Harrison, *Themis*, London 1927² 335. Idézi Graf, 341)

56. G. Murray egyenesen úgy próbálja magyarázni a jelenséget, hogy Homéroszt egy Peiszisztratosz-korabeli reformerként ábrázolja (Graf 343. old. és 54. jz.)

57. Az *Íliászban* lepelt térítnek Athéné térdére VI 87skk.; 297 skk. Az *Odüsszeiában* futólag említés történik még egy Apollón ünnepről, de semmilyen specifikus vonás nem jelenik meg: *vûv mèv γὰρ κατὰ δῆμον ἑορτῆ τοῖο θεοῖο* 21, 258

58. **Coldstream** 1977 343. old. utal Nesztór serlegére II. XI 632 skk.

viszonylag kiegyensúlyozottan szerepelnek. (Ha Mükéné "főségétől" eltekintünk, Aitólia, Thesszália, Messzénia vagy akár Ithaka egyenértékű terület Argossal vagy Athénnel.) Nem foglalkozunk most részletesen az eposzok humanizáló jellegével, de egy példa részben ide is kapcsolható. A *Smintheus* (egér!)-ként megszólított Apollón a "dögvészt" ezüstnyilak formájában zúdítja az akhájokra.⁵⁹ A 'kultúra-közi' szűrés nyilván elősegítette az "emberarcú" istenvilág kiteljesedését, amelyben senki sem talált zavaró, vagy visszataszító elemeket.⁶⁰

Ugyanez a szűrési jelenség lejátszód(hat)ott a tényleges politikai intézmények esetében is. Most csak egy példára hivatkozunk, amit a későbbiek során még részletesen elemzünk. Az eposzokban a tényleges vezetőknél, a *basileus*okon kívül csak egy megnevezett közfunkciót találunk (természetesen bizonyos értelemben az "öreg" is ide sorolandók), ez pedig a *kéryx*, a "hírnök". Gyakorlatilag minden köztevékenységet ők látnak el. Nem lehetséges-e azonban, hogy a többi elnevezés kihullott a kultúraközi szűrőn, mert sokszor nem értették őket? (Az egyes kisebb *polis*ok területéről előkerülő feliratok tisztségnevei esetében ez gyakran megtörténik a modern kutatóval is.) Korrekt-e tehát az az eljárás, hogy kijelentjük: a «homéroszi társadalomban nem léteztek olyan személyek, akik a döntéseket végrehajtották illetve átmeneti helyet foglaltak el a vezetés és a közemberek között»? Majdnem az összes kutató elmulasztja feltenni ezt a kérdést. A *kéryx* kifejezés mindenütt érthető volt, s kiszoríthatta az egyéb elnevezéseket.

Ez a szűrés kétségtelenül analóg azzal a jelenséggel, amit az irodalmi megközelítés *stilizálás*nak is nevez⁶¹. Meggyőződésünk szerint ez a stilizálás is nagyon komoly hányadban ennek a szűrési folyamatnak az eredménye. **Morris** az epikus "távolságtartás" fogalmát vezette be.⁶²

A fejezet zárásaként arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az eposzok immanens elemzése az alapvető tévedések óriási veszélyét rejti magában. Elég csupán egy kissé "eltolni" a szavak jelentését, máris egy teljesen új, talán sohasem létezett világba csöppenünk. Mindenképpen szükség van tehát arra, hogy adatainkat, következ-

59. Σμινθεύς si-mi-te-u már a lineáris B-ben is. A. Bartonek: Das Verhältnis des mykenischen Griechisch zur homerischen Sprachform. in: **Zweihundert Jahre** 304. Aranyegér ajándék: 1Sámuel 6, 1-5.

60. lásd újabban J. de Romilly: Perspectives actuelles sur l'épopée homérique. Párizs 1983 19-41. old.

61. például **Graf** 1991 357. old.

62. **Morris** (1986) 89 sk.

tetéseinket több irányból, más társadalmak leírásából nyert tapasztalatokkal is egybevevessük. Nem elegendő, ha pusztán az eposzokat olvasva értelmezünk szavakat, kifejezéseket és jelenteket. Az egész struktúrát szem előtt tartva kell elfogadható értelmezést találni.⁶³

63. Az egyik legújabb részletes elemzés a homéroszi társadalomról sajnos egyértelműen igazolja az immanens elemzés veszélyeit. Cristoph Ulf először immanensen elemzi az eposzokat, s arra a következtetésre jut (az olvasó néha úgy érzi: előzetes koncepciója is ez volt), hogy az eposzokban nincs születési arisztokrácia. Az így kapott "eredményeket" veti majd egybe az egyébként korszerű és többé-kevésbé korrekten értelmezett antropológiai kategóriákkal. Amikor azonban erre az elemzésre sor kerül, a szerző illetve az olvasó "már tudja", milyen volt a homéroszi társadalom. (igazságszolgáltatást mellőzi)

Homéroszi eposzok – politikai antropológia

Az eposzokban a politikai struktúrára utaló jegyeket alapvetően az imént bevezetett kategóriák alapján fogjuk vizsgálni. Ez még ki fog egészülni három fontos politikai antropológiai aspektussal. Egyrészt azt kutatjuk majd, hogy milyen jegyek fedezhetők fel a gazdasági újraelosztás tekintetében, másrészt hogy a 'társadalmi kontrol' (az igazságszolgáltatás) működésének milyen intézményeit tudjuk kitapintani. E két szempont nagy mértékben összefügg a politikai struktúra kérdésével. Harmadszor a rokonsági és/vagy sodalitas jellegű strukturális csoportok jelenlétét próbáljuk megállapítani. Az utóbbi kettőt külön fejezetben, a gazdasági reciprocitást pedig a politikai struktúrával egyidejűen tárgyaljuk.

A politikai közösségek (polities) léte az eposzokban

A modern szakirodalom újabb állásfoglalásaival szembeesülve ezt az alapkérdést is fel kell tennünk. A kérdés a lehető legegzezaktabb formában így hangzik: léteztek-e közösségfeletti ill. sokközösségű politikai egységek, melyek képesek voltak egységes döntéshozatalra, és folyamatos 'kormányzattal' rendelkeztek. A válasz pusztán az eposzok szövegére alapozva egyáltalán nem rendelkezne szilárd támpontokkal. Meggyőződésünk, hogy csak egy sokszempontú elemzés tud elfogadható bizonyosságot nyújtani.

Természetesen mindkét eposz esetében szembe kell néznünk egy alapproblémával. Az Íliászban, legjobb tudásunk szerint, a költő olyan alapszituációt ábrázol – az egész görögséget átfogó katonai irányítást feltételez –, ami nem egyeztethető össze egyetlen kor politikai valóságával sem⁶⁴. Az Odüsszeiában pedig a döntéshozás nem működik a hagyományos módon, mert nincs otthon Odüsszeusz. Információink tehát sokszor nem elsősorban a fő cselekményszálak követéséből adódnak.

Aligha kétséges, hogy kiemelhetünk egyes eposzi helyeket, melyek akár három politikai szervezeti szintre: 'composite' közösségek, 'törzsek' ('tribes'), illetve a 'főnökségekre' jellemzőek. Ha előfeltevések nélkül

64. Újabbán ismét felvetődött a Mükéné központú államiság kérdése egy valószínűleg a későbronzkori Görögország helyneveit tartalmazó egyiptomi forrás alapján. **Lehmann** 105 skk. különösen 105-110. old.

közeledünk a szövegekhez a fenti politikai-antropológiai kategóriák ismeretében, a következő általános és viszonylag biztos megállapításokat tehetjük.

A döntéshozás egy politikai vezető kezében van. Talán első pillantásra elhamarkodottnak tűnik ez a megállapítás, de valójában nem hozható fel komoly ellenérv. Természetesen nem a klasszikus egyeduralomról, 'királyságról', kiépült hatalmi rendszeréről van szó, hanem egy döntéshozó mechanizmusról, amely feltétlenül szükséges a döntés megszületéséhez, de a döntést a vezető hozza. A döntéshozó mechanizmus az eposzok nagymértékben általánosító (az igazán specifikus jegyek ebben a vonatkozásban is kiszűrődtek) leírása alapján a következőképpen alakul. Általában a vezető tanácsot és/vagy általános gyűlést hív egybe. Ez rendkívül fontos momentum. Különösen az általános gyűlés, de sok esetben a jelentősebb tanácsadó összejövétel (amit szintén nevez a költő gyűlésnek *agoré*)⁶⁵ esetében is nyilvánvaló, hogy többé-kevésbé egyértelmű: kiket kell gyűlésbe hívni illetve kiknek lehet /kell a gyűlésen részt venni. Ez a politikai közösség definitív jegye. Sok esetben azonban a vezető mérlegelheti, hogy kiket hívjon egybe. (Természetesen az összes görögöt átfogó politikai közösség, vagyis a Trója alatt táborozó görög haderő a mondák és a költői fantázia terméke.) A gyűlés /tanács akkor eredményes, ha a vezető meghozza döntését, különben nem. Akik kételkednek abban, hogy ténylegesen egy vezető hozza meg a döntést kézenfekvően hivatkozhatnak arra, hogy más is egybehívhat gyűlést. Ez a megfigyelés kétségtelenül igaz az eposzok alapján, de a gyűlés csak akkor eredményes, ha a vezető jelen van és döntést hoz. Ugyan Akhilleusz hívja egybe az akhájok gyűlését, de a döntést Agamemnón hozza. Télemakhosz is egybehívja az ithakaiak gyűlését, de az a vezető, nyilvánvalóan Odüsszeusz, vagy az utódlást megszerző címmel⁶⁶ rendelkező utód hiányában teljesen eredménytelen⁶⁷. Jellemző, hogy mindkét esetben a két egybehívó közvetlen isteni utasítás hatására cselekszik (Héra, illetve Athéné), tehát

65. bár természetesen itt is számolnunk kell azzal, hogy a politikai értékű kifejezések használata egybemosódik, nem válik el világosan a tanács és a gyűlés. Jó példa erre a phaiákok döntéshozó mechanizmusa, amikor Alkinoosz a phaiák vezető eldönti, hogy Odüsszeuszt ajándékokkal bocsátják el és hazaviszik, még több *gerónt* öreget hív másnapra egybe, hogy még nyilvánvalóbban formalizálja döntését.

66. Az eposzok erre többször a *γῆραç* szóval utalnak.

67. Természetesen nincs "állam", az ügyek vitelére nincs naprakész mechanizmus, ha a vezető távol van.

rendkívüli eljárásról van szó.⁶⁸ Ha alaposabban megvizsgáljuk az Akhilleusz által egybehívott gyűlést, még két fontos momentumra kell felhívni a figyelmet. Friss elemzésében a homéroszi társadalomról **Ulf** ismételten felveti a 'big man' vagy 'chief' (a 'törzsi' vezető közbülső kategóriát mellőzi) kérdését.⁶⁹ Az Íliász cselekményét elindító első gyűlésben valóban szerepel egy 'big man', 'nagy ember' a jós, Khalkasz. Nyilvánvalóan fontos szerepet tölt be a társadalomban, "senki nem választotta ilyennek, csak ilyen lett",⁷⁰ de nem rendelkezik politikai címmel.

"Döntése" nem kötelező érvényű (a pap lányának visszaadása Apollón haragjának megszüntetése érdekében egyértelmű döntési javaslat), a döntést a vezető, Agamemnón hozza meg. Jellemző az is, hogy Khalkasz kifejezetten fél Agamemnóntól.⁷¹ Ugyancsak fontos, hogy Agamemnón elveszi és elveheti Akhilleusz rabnőjét. Emlékezzünk vissza a 'főnök' definíciójának egy fontos momentumára, a 'főnök' elvben elveheti egy csoport által használt földet és másnak adhatja, de ez legtöbbször csak elvi lehet, ha a valóságban ezt megtenné, neheztelést, vagy akár vérontást eredményezne. Itt pontosan ez a helyzet, Akhilleusz igencsak neheztel⁷², a véres elégtételről először isteni erő tartja vissza Akhilleuszt, de rabnője átadásakor a végrehajtókon (ezek ki mások lennének, mint a kérykes) keresztül megfenyegeti Agamemnónt, hogy nem vesz majd részt a harcban. A későbbiekben, a konkrét komparatív elemzés során még részletesen kitérünk arra, hogy a zsákmány felosztása, vagy a lakomán a hús kiosztása a társadalmi illetve politikai befolyás /autoritás szimbolikus megerősítő-megújító aktusa.⁷³

68. Amikor a trójaiak a falakon kívül harcolnak, Hektór veszi át apja szerepét (erről lásd a trójaiakról szóló exkurzust), magában Trójában természetesen Priamosz dönt. Az egyik gyűlésen Anténór javasolja, hogy adják vissza Helenét, Parisz tiltakozik és ellenjavaslattal él, visszaszolgáltatja az elvitt kincseket és még kárpótlást is ad. A döntést Priamosz hozza, követet küld az akhájokhoz, hogy Parisz javaslatáról értesítse őket. VII 345 skk.

A gyűlést elküldi vacsorázni.

69. **Ulf** 223 skk.

70. lásd 451. jz.

71. I 76 skk. A jós ilyen jellegű beállítás a tragédiában is tovább él, gondoljunk csak Szopohoklész Antigoné vagy Oidipusz királyának Teiresziaszára.

72. Később még utalunk rá, hogy a zsákmány felosztásának joga és a föld fölötti rendelkezés párhuzamba állítható.

73. Szwaziknál a föld 'beast of the nation'.

A vezető jogosult a zsákmány felosztására, de ez az eposzokból egyértelmű, hogy nem lehet teljesen önkényes⁷⁴. Nyilvánvalóan nincs szó egalitarianus elvről, sőt az elosztás inkább követi a társadalmi rangot mint a konkrét érdemet, de az sem mellékes, hogy a társadalom számára nem teljesen idegen sem az egalitarianus elv, sem az érdekek figyelembevétele.⁷⁵ Ha világosan látjuk a döntéshozó mechanizmus működését, helyesen tudjuk értelmezni azokat a kifejezéseket, amikor a *démos*, a politikai közösség adományoz valamit (pl. *τέμενος τόμον*). Ilyenkor a vezető döntéséről van szó, amely a döntési mechanizmus igénybevételével született. Természetesen fontos, kiemelendő ez a fajta megfogalmazás, amely nem a vezető döntését hangsúlyozza, de ez az eljárás lényegét nem érinti. A "közösség adományai" azoknak járnak, akik az egész közösség szolgálatában szereznek érdemeket. Aligha kétséges, hogy a vezető adományoztatja a megtisztelő és társadalmi rangot jelentő *temenost*. A vezető személye és a közösség jóléte között azonban általánosan érvényes politikai-eszmei kapcsolat van, ami egyaránt élő eszmény az archaikus politikai egységekben, de szívósan él tovább – legalábbis az ideológia szintjén, de sokszor sokkal mélyebben – a fejlett királyságokban is.⁷⁶ Amit tehát a vezető tesz, azt a közösség egészének képviselőjében teszi, sok esetben a közösségi döntéshozó-mechanizmus igénybevételével. Ezt szimbolizálja a vezető rituális áldozata a közösség nevében, amit az Iliásszal kapcsolatban aligha kell különösképpen bizonygatni⁷⁷. Az Odüsszeiában ennek az eszmének rendkívül hatásos és egyértelmű ábrázolását kapjuk. A jó vezető gondoskodik a

74. Ulf 182 skk. Nowag 36 skk. A legtöbb szidalmat Agammemnón éppen azért kapja Akhilleusztól majd Thersztészától, mert nagy részt vesz el a zsákmányból.

75. Az egyik legrészletesebb zsákmányfelosztási leírás Nesztór történetében szerepel. Apja Néleusz végzi noha már nem vesz részt a harcokban.

κῆρυκες δ' ἐλίγαινον .../ τοὺς ἴμεν, οἷσι χρεῖος ὀφείλετ' ἐν Ἥλιδι δῖη / οἱ δὲ συναγρόμενοι Πυλίων ἡγήτορες ἄνδρες / δαίτρευον· XI 685-88

ἐκ δ' ὁ γέρον (Néleusz) ἀγέλην τε βοῶν καὶ πῶν μέγ' οἶων / εἴλετο, κρινάμενος τριηκόσι' ἠδὲ νομῆας 696-7 kárpótolta magát az Augeiasz miatt elszenvedett veszteségeikért. ... ἐξέλετ' ἄσπετα πολλὰ· τὰ δ' ἄλλ' ἐς δῆμον ἔδωκεν / [δαιτρεῦειν, μὴ τίς οἱ ἀτεμβόμενος κίοι ἴσης.] 704-5. Az antik kritikusok azért akarták törölni a 705. sort mert nem egyenlő felosztásról van szó. Valószínűleg itt a szó a "megillető" részt jelenti, mint XII 423 vagy a δαῖς εἶση esetében, ahol olyan lakomáról van szó, melyen mindenki megkapja az őt megillető részt.

vö. XVIII 301. συλλέξας λαοῖσι δότω καταδήμοβορηῆσαι Hektór mondja a falakon kívül harcoló trójaiknak, ha túl sok kincset zsákmányoltak már, nehogy az akhájoké legyen.

76. pl. Geddes 30. old. és 46. jz. az Ókori Keletről. Híres példa a Hettita király pestis-imája.

77. A legmarkánsabb példa erre a trójaiak és achájok szerződés kötése Meneláosz és Parisz párviadala előtt. Különösen III 267 skk.

nép (laoi) jólétéről. Odüsszeusz mondja az őt még fel nem ismerő Pénelopénak:

"Úrnőm ember nincs, aki széles e földön megszólhat, hisz a híred a tágterű égig is elhat, mint valamely istenfélő jóhirű királyé, törvényt védve, ki kormányozza erős birodalmát, nagy népét: s neki ott ad bőven a barnarögű föld búzát és árpát, roskadnak a fák a gyümölcsstől, ellik időben a nyáj, halat ad bőséggel a tenger, jó vezetése alatt, és népe virágzik erőben. (19, 107 skk.)

Pénelopé válasza (19, 134sk.) sem érdektelen:

"S nincs gondom vendégre, sem arra, ki oltalomért jön hozzám, sem hírnökre, ki nép dolgában igyekszik.

(οὔτε τι κηρύκων, οἱ δῆμιοεργοὶ ἔασιν.)

Míg Odüsszeusz a jó vezető és a közösség eszményi kapcsolatát írja le,⁷⁸ addig Pénelopé válasza néhány rendkívül gyakorlatias kérdésre összpontosít.

Amennyiben valóban élt az a képzet, hogy a 'főnök' rituálisan is kapcsolatot teremt a közösség és az isteni világ között, ennek valamilyen formában személyét "szentté" kellett tennie. Van néhány ilyen utalásunk, ismét mintha egy antropológiai kézikönyv tömör összefoglalását olvasnánk; a 'főnök' valamilyen "szent erővel" rendelkezik: τοῦ δ' ἔκ Φαιήκων ἔχεται κάρτος τε βίη τε.⁷⁹ Mondja Nauszikaa Alkinooszról. A ἱερὴ ἰς (μένοσ) kifejezés többször is előfordul⁸⁰. Általában megjegyzik, hogy mivel Odüsszeusz illetve Télemakhosz legfőbb ellenfelére is használja a költő, nincs különösebb jelentősége. Ez egyáltalán nem szilárd érvelés. Antinoosz, és utána Eurümakhosz tényleg kiváló ifjak, a legderebbak. (Egy történet akkor izgalmas, ha nem hitvány az ellenfél.) Ha tényleg komolyan is gondolták a "szent erőt", ez még nem feltétlenül jelenti azt, hogy a főnökön és annak fián kívül más nem rendelkezett vele. A tisztiséget annak kell kapnia, aki a legnagyobb ilyen erővel bír, az 'alfőnökök' is természetesen rendelkeznek szent erővel. Az íj följajzása egyben az "erő" megmutatása. An-

78. vö. Hes. erg. 80 skk.

79. 6, 197

80. Commentary, Odyssey ad 2, 409 a helyekkel és irodalommal, 18, 34 Antinooszra !!

Hasonlóképpen "közhelyként" szokás kezelni az "istenként tisztel" formulát tartalmazó kifejezéseket.

Ide tartozik a számunkra igen homályos ἦρα φέρειν kifejezés is:

I 572, 578; XIV 132

3, 164 Agamemnónt "tisztelik".

16, 375 λαοὶ δ' οὐκέτι πάμπαν ἐφ' ἡμῖν ἦρα φέρουσιν, ettől fél Antinoosz

18, 56 itt, mintha egyszerűen segítséget jelentene, a koldusnak Írosznak.

tinooszról nem bizonyosodik be, hogy ne tudná felajzani az íjat, - az utolsó pillanatban elhalasztja a próbát.

Hasonlóan rituális jelentősége lehet annak, hogy amikor Agamemnón szerződést köt Priamossal, hogy Parisz és Menelaosz párviadala döntsön, az általa levágott állat fejszörét a kérykes szétosztják az akháj vezérek között.⁸¹

Ez a politikai eszmény rendkívül fontos egy archaikusabb politikai közösség működésének megértéséhez. Majd a komparatív elemzés során térünk ki arra, hogy ez nem jelenti feltétlenül, hogy a vezetőt vagy az alárendelt vezetőket a gyakorlati életben is felsőbbrendűeknek tartják az emberek. Világosan látják hibáikat.⁸² Megint nem perdöntő, de fontos észrevétel, hogy a vezetőt, elsősorban Agamemnónt elég nyíltan lehet kritizálni, és a döntéshozatal előkészítése során is befolyásolható. Ezek a motívumok tehát egyáltalán nem kibékíthetetlen el-
lentmondást jeleznek és nem is érdemes őket abból az alapszempontról elemezni, hogy a vezető státuszának jellegét próbáljuk általuk meghatározni. Ugyanakkor éppen ezek a motívumok sorolhatók a "legvalóságosabb" elemek közé az eposzokban.

(A Télemakhosz által összehívott gyűlésen is felszólal egy jó, Halitherszész.⁸³ A kérők által eluralt gyűlésen azonban csak fenyegetéseket kap. Nincs döntéselőkészítő szituációban mint Kalkhasz.)

Az eddigi megállapítások jórészt fellelhetők a rendkívül bőséges szakirodalomban, noha ezekkel éppen ellentétes kijelentések sokaságát is fel lehetne sorakoztatni.⁸⁴

Amikor azonban a társadalmi-politikai működés további jegyeit vizsgáljuk, nagyon komoly nehézségekkel kell szembenéznünk, első látásra szinte alig van érdemleges információ. Ez egyszerre jelenti azt, hogy, éppen csekély

81. II 268 skk.

82. A nem jó vezető 2, 228 skk.

83. 2, 146 madarak jósjele, majd Halitherszész értelmezése (157 skk.) vö. még Pulüdamasz szerepét a trójaiakról szóló exkurzusban.

84. Néhány jellegzetes ellenvélemény: Adkins 1971, Homeric values and Homeric Society, JHS (1971) 1-15; 9. old. "more an agglomeration of Cyclopien households than an integrated society."

Long, A.A.: Morals and values of Homer JHS 90 (1970) 121-139 137 n. 58 "a consistent pattern of society does not emerge from Homer".

Geddes p. 36 The kings do not seem to have any function at all in the world of Homer. They do not make decisions on behalf of the people, they have no judicial function, even their command of the army seems dependent, far more than efficiency would expect, on their powers of persuasion and their reputation in the eyes of their men. The notion of kingship seems to be empty of content. Homeric kings are like the king and the prince in Cinderella — they reveal nothing about any social structure in the real world.

számuk miatt, nagyon meg kell becsülnünk ezeket - akkor is, ha nem igazán látványosak. Másrészt viszont csak nagyon óvatosan szabad általánosító következtetéseket levonnunk belőlük.

A kutatást szinte megbénítja az a tény, hogy az eposzokban semmilyen érdemleges utalás nincs az utódlás módjára illetve a beiktatási eljárásra. Legtöbbször természetesnek tekintik az eposzok szereplői, hogy a fiú követi apját, de nem tudunk semmiféle beiktatási ceremóniára hivatkozni. Erre pedig normális esetben nyilvánvalóan szükség volt. A legtöbb, amit megtudhatunk a sképtron átadására vonatkozik, ami rendkívül általános jegy. Itt is arra kell gyanakodnunk, hogy kiszűrődtek a specifikusabb jegyek. Az avatási ceremóniák kétségtelenül igencsak "specifikusak" szoktak lenni.⁸⁵

85. Ugyancsak általánosító jelleggel esik szó arról, hogy bizonyos körülmények esetén, melyről "isteni hang" tudósít, meg lehet változtatni az utódlás rendjét.

δεινὸν δὲ γένος βασιλῆϊόν ἐστιν
κτείνειν· ἀλλὰ πρῶτα θεῶν εἰρώμεθα βουλᾶς.
εἰ μὲν κ' αἰνήσωσι Διὸς μεγάλιο θεμιστεῖς,
αὐτὸς τε κτενέω...16, 401 skk.
vö. még: ... ἢ ἐκῶν ὑποδάμνασαι, ἢ σέ γε λαοὶ
ἐχθαίρουσ' ἀνὰ δήμον, ἐπισπόμενοι θεοῦ ὀμφῆ. (3, 215 sk.)
θεοῦ ὀμφῆ 3, 216;= 16, 96; cf. 14, 89 (αὐδῆν)

A vezető gazdasági (újraelosztó) szerepe.

Természetesen ezt a szempontot a lehető legtágabban kell értelmeznünk, hogy számottevő eredményekhez jussunk. Ez a terület a legmostohábban kezelték közé tartozik az eddigi szakirodalomban. Ennek részben az az oka, hogy sokáig részben egalitarianus viszonyokat tételeztek fel, századunkban pedig az oikos-elmélet szinte teljesen eluralkította a nyitottabb szemléletű vizsgálatokat. Az oikos-elmélet hívei tudatosan vagy öntudatlanul elfelejtettek megemlíteni vagy akár észrevenni bármely olyan mozzanatot, amely azt támaszthatná alá, hogy az "önálló háztartások" fölött létezett politikai és társadalmi ellenőrzés, és ezek az oikoszok lényegében részesei voltak egy társadalmi újraelosztási folyamatnak. A homéroszi társadalomról adott elemzésük sokszor inkább a viking kor és azt megelőző időszak skandinávjaira illő leírásnak felel meg. (Ezzel párhuzamos és nyilvánvalóan összefüggő hiányosság a társadalmi kontrol intézményes működésének negligálása.)

A vezető gazdasági újraelosztó funkciójának legfontosabb és legegységértelműbb megnyilvánulása az általa végzett közösségi áldozat bemutatása, vagyis az, hogy a visszatérő (naptári), de még inkább (és az eposzokban elsősorban erre vannak példák) a rendkívüli alkalmakkor⁸⁶ biztosítani kell a levágandó állatokat. A sokszor felbukkanó "százökör"-áldozat (*hekatombé*) nyilvánvalóan költői túlzás, de nem kétséges, hogy ez komoly állatvagyon fel-tételez.⁸⁷ Ugyancsak fontos az idézett antropológiai definícióban – akárcsak a közösségi ceremóniák – szintén szereplő feladat: az elrendelt közösségi munkák során az ellátás biztosítása. Ilyen közléseink pedig, ha igen kis számban is, de vannak az eposzokban. Lássunk erre egy valószínű példát:

έν δ' ἐτίθει τέμενος βαθυλήιον· ἔνθα δ' ἔριθοι
ἡμῶν ὀξεΐας δρεπάνας ἐν χερσίν ἔχοντες.
δράγματα δ' ἄλλα μετ' ὄγμον ἐπήτριμα πίπτον ἔραζε,
ἄλλα δ' ἀμαλλοδετήρες ἐν ἐλλεδανοῖσι δέοντο.
τρεις δ' ἄρ' ἀμαλλοδετήρες ἐφέστασαν· αὐτὰρ ὀπισθεν
παῖδες δραγμαεύοντες, ἐν ἀγκαλίδεσσι φέροντες,

86. a kétféle — naptári illetve veszélyelhárító (calendrical, crisis rituals) — ritusról ld. például Peoples-Bailey 320 sk.

87. vö. pl. a spártai gyakorlattal hadjáratok alkalmával. Xen. Lac. pol. 13. "A soha ki nem alvó áldozati tüzek vezetnek, s a különböző áldozati állatok követik a menetet." ill. uo. 15. "Arra is felhatalmazta a királyokat, hogy minden anyakoca szaporulatából egy malacot megtarthassanak, hogy sohase maradjanak áldozati állatok szükében, ha az istenektől tanácsot akarnak kérni valamilyen ügyben."

ἀσπερχῆς παρέχον. Βασιλεὺς δ' ἐν τοῖσι σιωπῇ
σκῆπτρον ἔχων ἐστήκει ἐπ' ὄγμου γηθόσυνος κῆρ.
κῆρυκες δ' ἀπάνευθεν ὑπὸ δρυῖ δαῖτα πένοντο,
βοῦν ἱερεῦσαντες μέγαν ἄμφεπον· αἱ δὲ γυναῖκες
δειπνον ἐρίθοισιν λεύκ' ἄλφιστα πολλὰ πάλυνον.⁸⁸

Az eposzokban csak itt előforduló ἔριθος⁸⁹ szót általában "béres"-ként, fizetett munkásként értelmezik. A szövegkörnyezet ezt azonban teljesen valószínűtlenné teszi. A jelenet kifejezetten ünnepélyes, hiszen áldozatot mutatnak be, és "hivatalos", hiszen az ominózus 'kérykes' készítik elő az étkezést. Ha visszagondolunk az antropológiai meghatározásra, hogy a 'főnök' hatalma jellegzetesen magában foglalja a munkára való összehívás jogát, ez a homéroszi "életkép" tökéletesen ezt írja le. A férfiak aratnak, a nők főznek, a gyermekek pedig a könnyebb kisegítő munkát végzik. Utána ünnepélyes "lakomában" részesülnek. Természetesen majdnem minden paraszti kultúrában az aratás nem egyszerű fizikai munka, hanem rendelkezik bizonyos ünnepi attribútumokkal. Itt azonban a *basileus* hatalmi jelvényét, a *sképtront* kezében tartva vigyázza az aratási munkát. Mint az imént rámutattunk: a nép hasítja ki a *temenost*, noha a tényleges döntést a vezető hozza. Valószínű, hogy a köznép azért kerül kiemelésre, mert nemcsak kihasítja, hanem később meg is műveli a *temenost*. Természetesen a rendszeres trágyázást a szolgák végezték.⁹⁰

Általában nem szokták figyelembe venni azt az alapvető ténytet, hogy a gabonakultúrákban az aratás kiváltképp speciális munkaerőigényt jelent. Így például **Ulf** ugyan jogosan hangsúlyozza, hogy a földművelés gazdaságilag legalább annyira fontos az eposzokban, mint az állattartás, nem veszi figyelembe azt, hogy a gazdagság szimbolikus megjelenítésében az állatvagyon messze kiemelkedő hangsúlyt kap.⁹¹ Ez teljesen természetes is, hiszen az állattartás munkaerőigénye viszonylag kisebb és semmi esetre sem olyan hektikusan ingadozó, mint a gabonatermesztés vagy akár a szőlőművelés esetében. Noha a küklopszokkal kapcsolatban a költő egyszer megvetéssel említi, hogy "nem élnek gabonával", de ha valakinek a kiemelkedő gazdagságát hangsúlyozza,

88. Bruns, Küchenwesen, Q 56 sk. (Archeologia homerica) az ünnepi jelleghez. A rituális vonatkozást emeli ki **Ulf**, 172 sk.

89. A szó később női munkást jelentett lásd **West** 1978 ad *Erga* 602

90. Mint ahogy Odüsszeusz nagy *temenosa* esetében 17, 297 skk. A trágya a palota kapujában volt, a *temenos* sem lehetett messze. Kedvező központi fekvése volt.

91. A szakirodalomban felbukkan természetesen az ellenkező véglet is. Például **Geddes** 26. old.

sokszor az állatállomány kerül előtérbe.⁹² Az állatállomány birtoklása sokkal személyesebb jellegű, mentesebb a "társadalmi" közegtől, tisztábban reprezentálja az egyén gazdagságát. A lakomákon a hús mennyisége, felosztása messze kiemeltebb hangsúlyt kap mint bármilyen növényi eredetű táplálék.⁹³ Talán nem véletlen, hogy éppen ebben a jelenetben csak egy ökör szerepel az is részben rituális céllal, míg az árpa mennyisége hangsúlyosan előtérbe kerül.⁹⁴ Ezt a lakomát a köznép kapja.

Láthattuk tehát, hogy a *basileus* ellátja a számára munkát végzőket és arról is lehet némi sejtésünk, hogy honnan ered az elosztható élelem, - elsősorban a *temenos(ok)* műveléséből, és talán egyéb adókból. Ez utóbbira rendkívül kevés utalás történik. Leghíresebb az a hely, ahol Agamemnón azzal kecsegteti Akhilleuszt, hogy községeket ad a hatalmába: *έν δ' ἄνδρες ναίουσι πολύρρηνες πολυβοῦται, οἱ κέ εἰ δωτίνησι θεὸν ὥς τιμήσουσιν καὶ οἱ ὑπὸ σκήπτρῳ λιπαρὰς τελέουσι θέμιστας.* (IX 154 skk.)

A *sképtron* említése megint az jelzi, hogy "hivatalos" funkcióról lehet szó, a "dús /zsíros járandóság"-ot mint 'alfőnök' élvezheti. (Kissé nehéz persze elképzelni, hogy a Péleusznál élő Akhilleusz - Agamemnón néhány sorral feljebb ezt feltételezi - miként jut hozzá ezen javakhoz Pülosz tengerparti vidékéről...) Természetesen valamilyen formában isteni tiszteletben is fog részesülni.

Ugyancsak híres az a hely, ahol Télemakhosz azon mereng, hogy nem rossz dolog "'főnökösködni'", mert akkor az ember háza dús lesz.⁹⁵

Ezenkívül csupán néhány utalást említhetünk, amely a vezetőnek szóló járandósággal lehet kapcsolatban. A

92. Természetesen sokszor a termőföld is dicsekvés tárgya lehet vö. Diomédész beszámolóját apja vagyonáról XIV 121skk.

... ναίε δὲ δῶμα

ἄφνειον βιότοιο, ἄλις δὲ οἱ ἦσαν ἄρουραι

πυροφόροι, πολλοὶ δὲ φυτῶν ἔσαν ὄρχατοι ἄμφις,

πολλὰ δὲ οἱ πρόβατ' ἔσκε·

Gyakori azonban az állatok számával való jellemzés is.

93. Álljon itt illusztrációként csupán néhány hasonló tőből eredő szó: δαῖς, δαίτη, δαιτρεύω, δαιτρὸν, δαιτρός, δαιτροσύνη, δαιτυμῶν, δαιτύς, (δαίομαι)

94. Természetesen a gabona sem hiányzik teljesen az áldozatokról. 11, 29 Odüsszeusz áldoz az alvilágba való lejutás előtt;

hangsúlyosan szerepel a gabonaliszt útravalóként (ἦτα) Télemakhosz számára: Athéné Mentór alakjában tanácsolja, hogy bort és lisztet vigyen, "férfiak étkét" *μυελὸν ἀνδρῶν* 2, 290 Commentary (ad loc.) szerint ez áll közelebb a valósághoz mint a sok nyárson sült hús

95. 2, 392 skk

phaiák vezető úgy dönt, hogy Odüsszeuszt további ajándékokkal kell ellátni, de utasít, hogy ezeket a közösség tagjaitól (κατὰ δῆμον) gyűjtsék össze. (13, 14 sk.)

Ugyancsak a 'főnök' ellátási kötelezettségére utal a γερούσιος οἶνος kifejezés 13, 8 sk. (ὄσσοι ἐνὶ μεγάροισι γερούσιον αἶθοπα οἶνον / αἰεὶ πίνετ' ἑμοῖσιν) amellyel vendégül kell látnia a közösség vezetőit, képviselőit. Az Íliászban pedig Agamemnón hangsúlyozza Idomeneusznak, hogy mennyire becsüli őt, mind a harcban, mind más munkákban, vagy: ἦδ' ἐν δαίθ' ὄτε πέρ τε γερούσιον αἶθοπα οἶνον / Ἀργείων οἱ ἄριστοι ἐνὶ κρητῆρι κέρωνται· IV 259 sk.

Ugyancsak fontos az az említés, amit Odüsszeusz tesz, ezúttal Aithónnak, Ídomeneusz öccsének adva ki magát. Elmeséli, hogy útban Trója felé betért hozzá, Krétára, Odüsszeusz, de Ídomeneusz már elutazott, ő azonban megajándékozta a hőst és kíséreeiről is gondoskodott: καὶ οἱ τοῖς ἄλλοις ἐτάροις, οἱ ἅμ' αὐτῷ ἔποντο, / δημόθεν ἄλφιστα δῶκα καὶ αἶθοπα οἶνον ἀγείρας / καὶ βοῦς ἱρεύσασθαι. 19, 196 skk.

A fenti adalékok nyilvánvalóan nem túl bőségesek, de jelzik azt, hogy ebben a világban egyáltalán nem ismeretlen a közösségtől származó adomány, ami természetesen lehet munka is, és ezt a 'főnöknek' valamilyen formában viszonznia kell, elsősorban a közösség intézményeinek működéséhez biztosítja az anyagi feltételeket. Az eposzok alapján elég egyértelmű, hogy az alapvető élelmiszereket nem eladásra termelték⁹⁶ (kivéve talán éppen a bort)⁹⁷. Ez azt jelenti, hogy nem volt igazi piacra termelés, de nem feltétlenül jelenti azt, amint ezt sokan feltételezik, hogy az egyes gazdaságok kizárólag önellátásra termelnek. A termények egy része bekerülhetett egy közösségen belüli forgalomba, amelyet elsősorban e forgalom részeseinek társadalmi státusza irányított, tehát egy viszonylag kiegyensúlyozott reciprocitásról beszélhetünk⁹⁸. A gabona esetében elég egyértelmű, hogy többéves nagyarányú tárolására aligha

96. Ch.G. Starr (The aristocratic temper of Greek civilization, N.Y./Oxford 1992, 23. 18. jz.) az archaikus korra vonatkoztatva idézi a következő kijelentést

Sahlins observes, food in simple societies is given or shared; "food has too much social value ... to have exchange value." (M. Sahlins, Stone Age Economics, London 1974 217-8)

97. VII 467-75 bor cserekereskedelme. Agamemnón "árulja" az általa hozatott bort.

98. Ez azonban semmi esetre sem 'generalized reciprocity', mint ahogy erről **Ulf** egy helyen vélekedik. Ugyanis mindegyik fél várt viszonzást, amit a társadalmi normák többé kevésbé definiáltak.

törekedtek⁹⁹. Az állatállomány természetesen kevesebb raktározási problémát jelentett.

Lássunk azonban még két példát. Athéné ráveszi Télemakhoszt, hogy utazzon el hajóval, hogy tudakozódjon Odüsszeusz sorsa felől. A hajóhoz legénységre is szüksége van. A "kérők" reakciója rendkívül érdekes, amikor megtudják, Télemakhosz akaratuk ellenére is útra kelt:

"Szólt; mire megdöbbsz; nem vélte egyik sem, hogy néleuszi Püloszba eredt; hitték, hogy a földjén jár valahol, vagy a kondásnál, vagy nézi a nyáját. S Eupeithész fia, Antinoosz neki válaszul így szólt: «Mondj igazat, mikor indult el, kik voltak az ifjak kik vele mentek? Válogatottak? vagy csak a bérelt (κοῦροι... ἐξαίρητοι; ἢ ἐοὶ αὐτοῦ / θῆτες τε δμῶες τε;) emberek és szolgák? Hiszen ezt is végbevihette.

S mondd nekem azt is el őszintén, hadd tudjam egészen: barna hajódat elvette-e durván bár nem akartad, vagy pedig átadtad miután kérlelt a szavával?»

Néki eképen szólt Phroniosz fia erre, Noémón: «Én adtam neki át; más mit tett volna helyemben? hogyha ilyen nemes ifjúnak tele gonddal a lelke és úgy kér? Súlyos lett volna nem adni meg ennyit. S ifjak, kik a községből utánunk a legderekabbak, (κοῦροι δ', οἱ κατὰ δῆμον ἀριστεύουσι μεθ' ἡμέας) ők voltak követői;...»

Így szólt és azután haza is ment apja lakába; s ekkor a két kérőnek dölyfös lelke felindult. S ültették le a többieket, szüntette a versenyt. Eupeithész fia Antinoosz nekik ekkor eképen szólt bosszúsan: feketébe borult kebelét iszonyú düh duzzasztotta s olyan volt két szeme mint lobogó tűz: «Jaj bizony itt nagy művet¹⁰⁰ vittek végbe kevélyen: Télemakhosznak ez útját bár véltük sose lesz meg. Lám ez a gyerkőc ily sokak ellen azértis elindult, s bárkát vitt, meg a legderekabb követőket a népből.

(...κρίνας τ' ἀνὰ δῆμον ἀρίστους.)

S majd gonoszabbakat is megtesz még; bárcsak a nagy Zeusz pusztítaná el az ő erejét, mielőtt felserdül. Most hát fürge hajót kérek húsz társat az útra, hogy neki csapdát állítsak, s jöttére vigyázzak jól, meredek-kövecses Szamosz és Ithaké szorosában;

99. vö. **Kuper** 150. old. "a marha nem rohad meg mint a gabona, és gyarapszik az idő múlásával." (swazi közlés)

Lásd lentebb, amikor Télemakhosz bőrökben szállítja a lisztet

100. *mega ergon* erről az érdekes kifejezésről lásd még 108. old. ill. 251. jz.

hogy keserű legyen apjáért tett tengeri útja." 4, 638 skk.

Nagyon tanulságos számunkra ez a heves reakció. Miért olyan feldúltak a kérők? Miért olyan fontos számukra, hogy Télemakhosz saját szolgálóival kelt-e útra vagy válogatott emberekkel? A válasz aligha lehet kétséges. Télemakhosz még semmiféle címmel nem rendelkezik, de mégis tud embereket toborozni mint egy igazi 'főnök'. Ez akkora tettek számát, hogy valójában nem is Télemakhosz vitte végbe:

"Ekkor mást gondolt a bagolyszemű Pallasz Athéné. Télemakhosznak alakját öltve bejárta a várost, minden férfi elé odaállt és szólt vele szépen, mondván, hogy gyülekezzenek este a fürge hajónál, s kérte Noémónt is, Phroniosz ragyogó fiusarját, adjon fürge hajót, s neki ez szívesen megígérte. (2, 382 skk.)

Az egész akció jellegzetesen a 'főnök' által elrendelt közmunka, természetesen az élelmezésről neki kell gondoskodnia:

Kedves anyó, igyekezz, édes bort tölts be azonnal korsóimba...

Tölts tele tizenkét korsót színig, tégy fedelet rá.

Jólvarrt bőrtömlőimet aztán töltsd tele liszttel:

hús mérő a megőrölt lisztből éppen elég lesz.

(2, 349 sk.; 354 skk.)

Télemakhosz társainak a hazatérés után lakomát (δαίτ' ὀγαθήν) ígér.¹⁰¹ Rendkívül tanulságos tehát ez a részlet, ha át akarjuk látni a politikai struktúra működési mechanizmusát. Ezek az adalékok mutatják, hogy "valóságos" rendszerről van szó, és semmiképpen sem állja meg a helyét, hogy az egyén tehetőségétől függően mindig saját belátása szerint cselekedhetett.

A másik példa egy vallási ceremónia, azon ritka esetek egyike, amikor némi sajátos jelleg is hangot kap az isteneknek szóló áldozatban. Azért is különleges ez a példa, mert jól mutatja az egész közösség részvételét. Az áldozat nagyságrendje nyilvánvalóvá teszi, hogy valamiféle reciprocitás létezett a közösség és vezetői között.

... az emberek ott pedig épp áldoztak a parton

101. 15, 507. Ezt az ígéretét az események felgyorsulása miatt már nem tudja beváltani. vö. Commentary, Odyssey ad. loc.

Alkinoosz is vendégül látja az Odüsszeuszt elszállító hajó legénységét 8, 37 skk. ἐγὼ δ' ἐὺ πᾶσι παρέξω 39. a levágott állatok felsorolása: 55 skk.

kékhajú Földrázó istennek barna bikákat.
Száma kilenc a soroknak, s ötszáz ember ül egyben,
s áldozatállatot ad minden sor sorra kilencet¹⁰²
(3, 5 skk.)

Nem sokkal később egy egész különleges (könyörgő-)áldozat következik Athénének. Itt is nyilvánvaló Nesztór 'főnök' szerepe, – elsősorban a kovács (χαλκεύς) elhívásával – de magát az áldozatot a család végzi, Télemakhosz és társai jelenlétében (Nem tudjuk a rituálé mennyire tipikus. Általában ezt tekintik a "tipikus görög áldozatnak", hiszen más korai leírással nem rendelkezünk.)

... ágyából serkenve Gerénia bajnoka, Nesztór,
ment ki a háza elé, s a csiszolt köveken le is ült ott,
melyek a nagy kapunál állottak tiszta fehéren,
s mindegyikük ragyogott már az olajtól; régi időben
Néleusz ült ezeken, mint isten, bölcs a tanácsban;
őt leigázta a vég, Hádész házába került már,
és itt most fia, Nesztór ült, az akháj hadak őre,
mint jogaras fejedelmük. Gyűlt sok sarja körébe,
termeiből lépvén ki: Ekhephrón jött Sztratioossal,
Perszeusz s Árétosz meg az isteni hős Thraszümédész;
és hatodiknak a hős Peiszisztratosz ért ki közübük;
s isteni Télemakhoszt ültették az öreghez.

Köztük a szót így kezdte Gerénia bajnoka Nesztór:
"Jó fiaim gyorsan töltsétek most be a vágyam,
isteneink közül elsőnek hogy kérjem Athénét,
őt, aki nyíltan is eljött dús istenlakománkhoz.
Rajta tehát, egy menjen most ökörért ki a rétre,
hogy legyen itt mielőbb, a gulyás hadd hajtsa mihozzánk.
S barna hajójáról bátorszívü Télemakhosznak
hívja a társakat egy, kettőt hagyjon csak a gályán;
egy meg az ötvöst, Láerkészt szólítsa körünkbe,
áldozatókrünk szarvát hogy körülöntse arannyal.
És ti maradjatok itt mind, többiek, és palotámban
rendeljétek a szolgálókat a szép lakomához
hozni a széket, a fát, meg a forrás tiszta vizét is."

Szólt mire buzgólkodtak mind. Megjött a mezőről
már az ökör, s megjöttek az ívelt fürge hajóról
nagyszívü Télemakhosz követői, az ötvös is eljött,
hozva az eszközeit, művének végbevívőit:
üllőt és kalapácsot, a jó csípővasat is még,
így öntött aranyat. S az öreg Nesztór lovag adta
át aranyát; s az ökör szarvát a kovács körülönti
mesterien, hogy az úrnő nézve a művet, örüljön.

102. A felsorolt számok tipikusak, különösen Nesztórra nézve. Az Iliásban 9 városa van, 90 hajója vő.
Commentary, Odyssey ad 3, 7-8

Azt meg a szarvánál vonta Sztratioosz meg Ekhephrón.
Jött ki a kamrából és hozta virágos edényben
Árétoosz mosdóvizüket, s másik keze fogta
árpadarás-kosarát. S a csatában erős Thraszümédész
éles bárddal várt, az ökörré lesújtani készen.
Csészét meg Perszeusz tartott. Nesztór az öreg hős
kezdte a mosdást és darahintést, hosszan Athénét
híva, amíg a barom fejszórét tűzrevetette.
És miután könyörögtek, hintvén árpadarát is,
akkor a Nesztór-sarj a merészszívű hős Thraszümédész
állt oda és sújtott: a csapás elvágta nyakizmát
és erejét oldotta az állatnak. Sikitottak
Nesztór lányai és menyei s tisztos felesége,
Eurüdiké, Klümenosz lánysarjai közt a legelső.
Majd meg a szélesútú földről a fiúk fölemelték,
s tartották; Peiszisztratosz ekkor a kést beledöfte.
Vére kifolyt feketén, csontjából lelke kiröppent;
tüstént szétvégták, és fölszeletelve a combját
annak rendje szerint, betakarták jó puha hájba,
kétrét hajtva előbb és nyershúst rakva fölébe.
Fán pörkölte az agg, rőt bort loccsantva a lángra;
3, 405 skk.

Itt ugyan nem nyilvánvaló közösségi áldozatról van szó,
de figyelemre méltó a főnök egész családjának részvétele,
és Télemakhosz és társainak megvendégelése. Az áldozat
egy speciális "csiszolt kövekkel"¹⁰³ ellátott térségben
történik, és a költő nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy
a jelenlegi 'főnök' apját követte tisztségében. A 'főnök'
családja itt rendkívül hangsúlyos szerepet kap, nem
véletlen a név szerinti felsorolás. (Ithakában a helyzet
specifikumához tartozik, hogy Odüsszeusz és Télemakhosz
is egyedüli gyermek.) Az áldozat tipikusan alkalmi
jellegű. Nem érdemes azzal foglalkoznunk, hogy valóban
használtak-e aranyat az áldozathoz (ha valós is a leírás
nyilvánvalóan ritkán, csak fontos ünnepeken vagy
kiemelkedő események alkalmával fordult elő).
Télemakhosz és társainak megvendégelése közvetve
politikai jelentőségű, egyelőre annyiban, hogy Odüsszeusz
fiának tekintélyt és támogatást biztosít.

Egyértelműen a vezető *tényleges* autoritását jelzik
azok az esetek, amikor a közösség területén földet,
temenost ad kiemelkedő embereknek, legtöbbször
"külföldieknek". Határozottan kiemelendő, hogy a

103. A csiszolt kövek megkenéséről, mint a szentség kifejezéséről lásd Commentary, Odyssey ad 3, 408. Ilyen szent köveken ülnek Akhilleusz pajzsán a bíraskodás közben az "öregék" ἰερῶ ἐνὶ κύκλῳ.

menekültek (be)fogadása elsősorban a főnök feladata¹⁰⁴, illetve privilégiuma. Ő dönthet úgy, hogy fogadjanak be valakit, és különleges esetben kapjon földet (esetleg *temenost*) a közösségen belül.¹⁰⁵ Ezt a döntést természetesen a döntéshozó mechanizmus működtetésével hozza. Lükia királya Bellerophónnak adja lányát és fele királyságát¹⁰⁶, de a lükiaiak "adják" neki a *temenost*, természetesen a *basileus* döntése alapján. Jó párhuzamos példa erre a phaiák vezető eljárása Odüsszeusz nagyarányú megajándékozásakor, amikor döntésébe az egész közösséget, mind politikai értelemben, mind az anyagi fedezet megteremtését illetően is bevonja. Aligha kétséges, hogy az eposzok nagy hangsúlyt fektetnek az idegenek fogadására illetve befogadására. Ez a vezető kiemelt jogkörébe tartozik.

104. vö. fentebb Pénélopé válaszával az őt dicsérő szavakra: már nem fogadja az idegeneket, oltalomkeresőket. οὔτε ξείνων ἐμπάζομαι οὔθ' ἱκετάων 19, 134

105. Ezt a jelenséget az eposzokban a 'Gefolgschaft' jelenségeként is szokás értékelni. Aligha kétséges, hogy komoly jelentősége lehetett, de semmiképpen sem helyettesíthetjük ezzel a politikai struktúra feltárását. Ennek természetesen a történeti korban nem volt igazi folytatása, mivel a tényleges egyeduralom nem alakult ki. Lásd **Deger[-Jalkotzy]** 1970 passim. A Gefolgschaft jelenséget megkísérelte még —rendkívül gazdag komparatív anyagot felhasználva — a mükénéi korra vonatkozóan is kimutatni: E-QE-TA. Zur Rolle des Gefolgschaftwesens in der in der Sozialstruktur mykenischer Reihe. Bécs 1978 (Sitz.ber.d.ÖAW 344.)

106. Mint a magyar népmesékben. Az újabb kutatások, amikor prekonceptiózusan hangsúlyozzák, hogy nincs az eposzokban igazi arisztokrácia, hanem a képességek döntenek, sok más egyéb egyértelmű adat mellett, figyelmen kívül hagyják az ilyen jellegű mese-motívumokat is (legalábbis a magyar népmeséken felnőtt ember aligha tudja ezt a kijelentést komolyan venni. De vö. Morris 107. old. viri-localis társadalomban, ha nincs fiúörökös a kiválasztott vő, kölcsönösen előnyös megoldás szokott lenni.

A 'homéroszi társadalom' komplexitása

A legtöbb antropológiai leírás természetesnek tekinti, hogy mind a 'tribal' (törzsi), mind a 'chiefdom' szinten a politikai struktúra jelentős mértékben épít a rokonsági csoportokra (kinship groups) is. A modern tudomány is ezt tekintette kiindulópontnak egészen **Bourriot** és **Roussel** heves kritikájáig. Ha a homéroszi eposzokat elfogulatlanul vizsgáljuk, azt kell mondanunk, hogy azok elég határozottan nem mutatják az antropológiai összehasonlító anyag alapján elvárt jegyeket. Ez első látásra meglepő, s még inkább meglepő az, hogy azok a kutatók, akik nem értenek egyet **Roussel**el, miért nem próbálják ezt a kérdést megválaszolni. Ezért ebben a fejezetben anélkül, hogy a kérdés jelentőségét eltúloznánk, megkíséreljük kimutatni, hogy a korai görögységben - legalábbis annak egy nem jelentéktelen részében - feltételezhető a hierarchikus rokonsági csoportok megléte. Ez azonban meggyőződésünk szerint nem változtat Roussel legtöbb kijelentésének helytálló voltán.

A legsúlyosabb probléma az, hogy Homérosznál nincsen klán és/vagy (lineage) 'ágazat'-név. Ez azért is szembeeső, mert a költő igencsak súlyt helyez a hősök származására. Az eposzokban gyakran előforduló -(ι)δης képző nála patronimikon-képzővé vált, tehát gyakorlatilag egyenértékű az apanév genitívusával. A történeti korban azonban a -(ι)δης/δας legtöbbször tényleg "klánnévként" fordul elő a nem költői használatban.¹⁰⁷ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a történeti polisokban, akár a korai időkben "nemzetségi társadalom" volt. Erről csak akkor beszélhetnénk, ha a társadalom egésze vagy minimálisan az a része, amely etnikailag közös eredetűnek vallja magát, és annak minden tagja meg tudja nevezni, melyik családba, 'ágazat' (lineage)-ba, klánba tartozik.¹⁰⁸ (Ez

107. A történeti Athénről lásd **Humphries** 1978 meghatározását: "Az antropológiai terminológia értelmében, *phylé*, *trittys* és *phratia* patrilinearis klánok és subklánok, melyek nem 'ágazat'-okból állnak, hanem egyéni háztartásokból, és egyesületekből, melyek tagsága vegyes eredetű." 195. old.

108. **Humphries** 1978 195. old.

"E csoportok száma rögzített, szerkezetükben nem strukturáltak genealogikus leszármazás alapján (minden tag egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik) és nem jelennek meg hasadási és egyesülési folyamatok, melyek a jellemzői politikai szervezatként funkcionáló szegmentált 'lineage' rendszereknek."

Ezt hidalná át az a feltételezés, amelynek régebben sok képviselője volt, hogy csak az előkelők alkottak nemzetségeket. Ilyen jellegű felvetésnek ott lehet igazán alapja, ahol a lakosság egy része alkotja csupán a tényleges politikai közösséget, eltérő etnikai identitástudattal rendelkezve. A lakosság többi csoportja pedig alávett helyzetben van. Ilyen jellegű megoszlás azonban, például Attikában,

természetesen nem jelenti azt, hogy ne fogadhatnának be etnikailag más eredetű családokat, és azok ne léphetnének be a rendszerbe.) Ha ez valóban élő rendszer, akkor természetes az, hogy az ágazat osztódik és a név újabb elemmel (elemekkel) bővül. Aligha állíthatja valaki komolyan, hogy a történeti kor *polisaira*, pl. Athénre, vagy bármely más *polisra* ez lett volna a jellemző. Az tehát, hogy egyes kiemelkedő családok /nemzetségek használtak klánjellegű nevet – helyesebben ismerték, ismerni vélték közös vérségi leszármazásukat – mások pedig nem, határozottan jelzi a következő fejleményeket a történeti *polisok*ban:

1) a társadalom egy része elszakad a szokványos felfogástól, vagyis "előkelőségét" nem azzal emeli ki, hogy egy valós vagy fiktív vérségi csoport alapítójához, illetve annak fő vonalához közvetlen vagy nagyon közeli leszármazás fűzi, hanem azzal, hogy "más" származású, mint a népesség többi része. Teoretikus szempontból természetesen teljesen érdektelen, hogy ez igaz-e vagy sem;

2) a népesség többi részének, vagyis voltaképpen az egészének nincs szüksége a vérségi leszármazási csoportok megnevezésére, mert már létrejöttek és rögzültek azok a csoportok, amelyekhez való tartozás egyben a közösséghez való tartozást igazolják. Ezek a csoportok azonban már nem "élők", nem követik osztódásukkal és újabb megnevezett alcsoportok létrejöttével vagy megszűntével a népesség gyarapodását. Az egyszerű *polités* számára 'hovatartozásának' definiálásához egy 'csoportot' kell megneveznie, amely azonban már nem egy aktívan működő (linearis) leszármazási csoport, hanem egy a *polis* által intézményesített csoport, amely nem feltétlenül követi a népességi mozgásokat. Másfelől a nukleáris család mellett kialakul egy bilaterális rokonsági csoport, amely fontos családi eseményeknél kap szerepet, jogilag pedig elsősorban az örökség kérdésében lép előtérbe, és

nehezen képzelhető el, noha egyáltalán nem volt ritka görög viszonylatban (F. Gschnitzer: *Abhängige Orte Griechenlands*). Kétségtelen az is, hogy ha a rokonsági csoportok tagjai már területileg eltávolodtak egymástól, a szegényebb népesség nehezen tudja fenntartani a szűkebb családi körön kívüli kapcsolatokat, s így nemzetségeik kisebbek lesznek. Ez tényleg eredményezheti azt, hogy a hierarchikusan magasabb szintű csoportokban a tehetősebb előkelő nemzetségek játsszák a vezető szerepet, mert meg tudják őrizni koherenciájukat. (Kuper 110 skk. old.) Ez azonban nem változtat azon, hogy a magasabb szintű csoportoknak valamilyen arányosságot és/vagy funkcionalitást kell mutatnia.

törvényszerűen határozott körvonalakat kell kapnia. Láthatóan azonban fennmaradhattak olyan csoportok, melyek korábban egy élő rokonsági hierarchikus rendszer részei lehettek, a későbbiek során is akár hivatalos, akár félhivatalos formában. Az 5. század elején Gortynben még létezett a *πυλά*, legalábbis mint örökösnök esetében előjogokkal bíró *endogám* (természetesen nem ténylegesen endogám) jellegű csoport.¹⁰⁹ Nagyon jó példa a félhivatalos 'csoportra' az athéni *phratría*, amely a szó szoros értelmében Kleiszthenész reformja után¹¹⁰ elvben már nélkülözhető volt, de a gyakorlatban a bíróság előtt a *phratría*-tagság egyenértékű lehetett a hivatalosabb *démos*-tagsággal.¹¹¹

A fent vázolt szituáció tehát már nem élő, dinamikusan változó vérségi csoportok hierarchiája, hanem kimondottan *sodalitas* jellegű csoportokról van szó, melyek természetesen eredetüket vérségi összetartozásra vezetik vissza, ami akár igaz is lehet.

Még egy fontos momentumra kell felhívni a figyelmet, amit legtöbbször teljes mértékben negligálnak. Ahhoz, hogy a vérségi csoportok hierarchiája bizonyos egyensúlyt tudjon megőrizni – ez teszi ugyanis lehetővé, hogy a rendszer egyáltalán kialakulhasson és társadalmi-politikai értelemben életképes legyen – valamilyen szinten exogám (a politikai közösség szintjén, vagy annak egy szegmensén belül, pedig általában endogám) kell, hogy legyen, vagy más szigorú házassági szabályokkal kell megteremteni a kívánatos egyensúlyt. Ha ugyanis nincs ilyen egyensúly, a csoportképviselő, amire a 'főnökök' is támaszkod(hat)nak aránytalanná válik, és az egyes csoportok már nagyságuknál fogva háttérbe szorítják a kisebbeket. Legjobb tudomásunk szerint a görögöknél, különösen Athénben ilyen jellegű exogámia nem mutatható ki¹¹². (Nyilván nem véletlen, hogy a rómaiaknál, a

109. A gortyni törvények alapján nehéz eldönteni, hogy volt-e tényleges endogámiát gyakorló csoport, vagy ez a szempont csak az örökösnök esetében kapott speciális jelentőséget. A problémáról a fejezet során még lesz szó.

110. Arist. AP. XXI. Nem érdektelen azonban, hogy a reform annyiban érintette a *phatriákat*, hogy a hivatalos reprezentatív hierarchián kívül kerültek. "Megengedte, hogy a nemzetségeket, *phatriákat* és papi tisztségeket mindenki az ősi rend szerint tartsa fenn." (Ritoók Zsigmond fordítása)

111. A *phratría* felbukkanásáról Drakón gyilkossági törvényében a gyilkossággal foglalkozó fejezetben lesz szó.

Fontos **Humphries** megállapítása:

"*Phylé* és *phratría* tagság mindig is elengedhetetlen feltétele volt a polgárjognak, és még a "polgárjog" eszme kialakulása előtt a társadalmi létnek. vö. pl. ἀφῆτων

112. **Harrison** 1968 különösen 21. old. **Humphries** 1978 szerint el kell különíteni az indoeurópai és sémi társadalmakat: "A szoros kapcsolatot a politikai illetve igazságszolgáltatási szervezet és funkciók

szignifikáns, további osztódásokat is visszatükröző *gens*-nevek mellett, határozott adatok alapján kimondható, hogy a korai köztársaságban létezett ilyen exogám csoport, amely a későbbiek során, ha szűkítve is a tiltott rokonházasságok körét, még a császárkorban is fennmaradt.) A nem arisztokrata népesség házassági preferenciáiról nemcsak Homérosznál nincsenek információink, hanem a történeti korból is ismereteink gyakorlatilag az örökös nőkkel kapcsolatos eljárásokra szorítkoznak.

A fenti fejtegetések visszavezetnek bennünket a homéroszi társadalom alapkérdéséhez. Minek tulajdonítható a dinamikus, de kiegyensúlyozó szerepet betöltő rokonsági hierarchia-rendszer hiánya?

I. Az egyik lehetséges válasz az *oikos*-elméleté, nevezhető akár **Finley**-elméletnek is. E szerint a társadalom már vagy még teljesen részekre bomlott, az *oikos*ok száma és ereje határozta meg a társadalom működését¹¹³.

II. A másik lehetséges magyarázat, amit az értekezésemben határozottan állítok, hogy létrejöttek vagy legalábbis kialakulóban voltak olyan *sodalitas*-jellegű, politikai

között a leszármazási csoportokban, melyeket az antropológusok Afrikában tanulmányoztak, bizonyosan a csoport- exogámia tette lehetővé.

Indoeurópai és sémi népeknél általában nincs exogámia szabály, a lineáris leszármazási csoportoknál, és ez megkönnyítette a rokonsági csoportok igazságszolgáltatási és politikai funkcióinak differenciálódását, és ennél fogva hatással lehetett a társadalmi fejlődésre." (197-8. old. ld. még **Humphries** 1972)

"Pontosabban fogalmazva, a testületek analízise, hozzásegíthet a társadalmi struktúra főbb elemeinek feltárásához mind a törzsi 'tirbal' társadalmak esetében, melyek a szegmentálódó 'lineage' típusba (segmentary-lineage type) tartoznak mind a strukturálisan jól tagolt modern társadalmakban. Az a benyomás alakul ki, hogy vannak a társadalmi komplexitásnak közbülső fokozatai, ahol ez vizsgálat sokkal korlátozottabb eredményt ad." (208. old) Ez is kétségtelenül helytálló kijelentés. Kérdéses azonban, hogy ez az elkülönítés mennyire adódik a társadalmi valóságból és mennyire a közvetlen kutatási lehetőségek korlátozott voltából. vö. fentebb az ekés földművelő társadalmak korai fejlődési szakaszáról mondottakat.

113. Ez a szemlélet nagyon erősen befolyásolta **Humphries** 1978 felfogását is. "A rokonság funkciója tekintetében a korai és későbbi görög társadalomban talán nem annyira abban mutatkozik, hogy megváltozik az *oikos* struktúrája és kapcsolatai a szélesebb rokoni körrel, hanem abban, hogy magának az *oikos*nak a jelentősége változik, mint egy viszonyrendszer központjáé. A homéroszi világban, egy férfi presztízse teljes egészében kapcsolódik az *oikos*ához, ősei, gazdagsága és az a mód, ahogy azt felhasználja a tőle függésben lévők közötti felosztásra, vagy ajándékcsere a vele egyenlőkkel, személyes kapcsolatai más királyokkal, házasság vagy vendégbarátság révén." (200-201. old.)

Kiindulópontja a finleyanus szemlélet, de valamennyire figyelembe veszi a társadalmi kapcsolatrendszert. Ez a kijelentés természetesen helytálló annyiban, hogy a fejlett *polis*ban megszűnik a hatalom személyessége, de igen keveset mond a korai társadalmi-politikai struktúra jellegéről.

kohéziót biztosító csoportok, melyek már nem tették szükségessé az aktívan működő hierarchikus rokonsági rendszer életbentartását.¹¹⁴ Az arisztokráciával foglalkozó fejezetben még egyéb tényezőkre is kitérünk azzal kapcsolatban, hogy miért alakult ki ez a sajátos helyzet.

Az eposzok sajátosságai a társadalom komplexitásának tükrözésében

Mint ahogy más kérdéseknél, itt is felvetődhet, hogy az eposzok sajátos jellegéből adódhat az, hogy nem láthatók strukturális jellegű élő vagy már részben fiktívvé váló rokonsági csoportok. Vagyis: első olvasatra, vagy akár rendkívül alapos immanens elemzés alapján nem mutatható ki a társadalom komplexitása. Voltaképpen ez az alapja a Finley-féle elméletnek is.¹¹⁵ Ebben a kérdésben is megfigyelhetünk bizonyos tudatosságot a költők részéről, ami teljes mértékben megfelel a történeti antik felfogásnak. Az előkelő származást a más származás bizonyítja. Valaki attól előkelő, hogy *basileusi* családból származik. Egy politikai közösségen kívüli *basileusi* családból való származás sokkal értékesebb lehet, mint az adott helyen "ősi" köznépi származás¹¹⁶. Legfontosabb okai az ilyen váltásoknak a házassági kapcsolatok lehetnek - nyilván párhuzamos jelenségként a **Finley** által feltárt ajándékcseré-kereskedelemmel, valamint a belső politikai ellentétek elvándorlással - száműzetéssel való lecsillapításával.¹¹⁷ (Mint majd a gyilkosságról szóló fejezetben részletesen kimutatjuk, ezt a jelenséget a

114. Természetesen nem állítjuk, hogy mindenütt ez volt a helyzet, bizonyára voltak csekély politikai kohézióval rendelkező népességek is, de ha csak ilyenek lettek volna, nem jött volna létre a *polis*.

115. Hasonló megfigyelés olvasható **Morris** (1986) tanulmányában. Ő arra mutat rá, hogy "első olvasatra" az eposzok csupán az egyéni érdem és képesség fontosságát mutatják, és csak a mélyebb rétegekben fedezhető fel a közösség eszméjének fontossága. 116 skk.

Fel kell még hívni a figyelmet arra, hogy ha a politikai kohézió tényleg nem létezne, akkor akár csak a szűkebb rokonsági körnek rendkívül erős szolidaritást kellene mutatnia. Ennek vannak halvány jelei az eposzokban, de a közösségi eszmény legalább ilyen lényeges.

116. Ez nyilvánvalóan sokak szemében, s elsősorban a sötét századokkal foglalkozó régészeti szakemberek számára kissé fantasztikusan hangzik, de ne feledkezzünk meg arról, hogy a 10. századtól kezdve az Égei tenger szigeteit tényleg benépesítik, tehát egyértelműen beszélhetünk bizonyos népeségmozgásról. Néhány érdekes sírlelet, egyértelműen más körzetből származó egyes tárgyak (Knóssos, Lefkandi) igazolják, hogy nem képtelenség egyes személyek, csoportok áttelepüléséről beszélni. Homérosz természetesen megintcsak "túlreprezentál". Alighanem túlzó **Deger-Jalkotzy** (1991) kijelentése is, aki néhány újabb lelet kapcsán élénk kulturális kapcsolatokat tételez fel a sötét századokban.

117. (Fontos ebből a szempontból, hogy a klasszikus korban is a $\phi\epsilon\upsilon\gamma\epsilon\iota\nu/\phi\upsilon\gamma\epsilon\iota\nu$ szó egyaránt jelentette azt, hogy "menekülni" illetve "száműzetésre ítélni" $\phi\omicron\nu\epsilon\upsilon\omega$ pedig, hogy megölni illetve halálra ítélni.

'politikai közösségen' túlmutató "közösségközi" kapcsolatrendszer is "szabályozta".) Aligha kétséges, hogy az eposzok nagy hangsúlyt fektetnek az idegenek fogadására illetve befogadására, de jóval kevésbé foglalkoznak a társadalom alapját képező struktúrákkal.

Igen jellegzetes még a klasszikuskori görög felfogásra nézve is, hogy a mondai hősök szinte sohasem egy egész népesség "ősatyjai", hanem csak egyes családoké, vagyis az arisztokráciáé. A köznép van, de nincsenek mondabeli ősatyjai, ez teljesen ellentétes például az ótestamentumi nemzetségtáblák felfogásával, ahol az ősatyak egész népek képviselői. A görög történeti visszaemlékezésben általában a vezetők genealógiájáról van szó, nem egész népességek származási tábláiról. Ez nyilvánvalóan valamilyen kapcsolatban áll a társadalomtörténeti fejleményekkel, illetve bizonyos csoportok törekvésével egy sajátos történelemszemlélet kialakítására. (A kísérlet végső soron – legalábbis az ideológia szintjén – sikeresnek bizonyult.) Homérosz egyértelműen ezt a szemléletet tükrözi.

A komplexitás nyomai az eposzokban

A komplexitás (egy az általunk használttól eltérő szempontú kategorizálás szerint *semi-complexitás*ról van szó¹¹⁸) közvetetten – nagyon ritkán közvetlenül – kimutatható. Ezen kontúrok elhalványulása a következő okokkal magyarázható:

- 1.) Az epikus költészet emberek, és nem intézmények viszonyáról szól.
- 2.) A költő nyilvánvalóan idealizál: a bajok forrása a vezetők egymás közti viszálykodása, vagy a közösséggel szembeni felelőtlen magatartása.¹¹⁹ Ha nem tesznek ilyesmit, minden nagyon szépen és jól alakul a közember számára is. Lásd a jó 'főnök' hatalmának áldásairól szóló szép sorokat.¹²⁰ Ennek bemutatásában a köznépnek nyilvánvalóan csak statisztaszerep jut.
- 3.) 'Kultúraközi szűrés'. Az egyes, a társadalom komplexitását hordozó és biztosító csoportoknak saját elnevezésük volt, az egyes területeken azonban más és más. Az egyik kifejezést egy más helyen nem értették vagy esetleg éppen mást jelentett. A híressé vált Nesztór-féle javaslat a sereg *phratriak* illetve *phylék* szerinti

118. A komplexitás szempontjairól lásd még **Humphries** megállapításait 1978 208. old.

119. Erről lásd: Walter Nicolai, *Rezeptionssteuerung in der Ilias*, *Philologus*, 127 (1983) 1-12

120. Az értekezésben . old.

beosztására bizonyára sokhelyütt nem volt világosan érthető az eposzok kialakulásának idejében¹²¹. Egyáltalán nem meglepő, hogy a konkrét intézményekre utaló *terminusok* rendkívül ritkák, illetve nem dönthető el, hogy a költő egy terminust használ, vagyis olyan szót, amely bizonyos helyeken tisztséget, címet jelölt, vagy csupán szinonímáról van szó.

Az 'öregesek'

A költő rendkívül bizonytalan a funkcionális vezetőtestületek illetve 'alfőnökök' megjelölése során. Teljesen kiszámíthatatlan, hogy mikor hivatkozik tisztségekre ('alfőnökök' *basilées, hégétores éde medontes*) illetve mikor beszél "öregesekről". Ezt a sajátos kettőséget legjobban úgy oldhatjuk fel, ha két kategóriában gondolkodunk. (Nem mintha abba az illúzióba ringatnánk magunkat, hogy ezzel a tényleges történeti fejlődés mindenütt megmagyarázható lenne, de a minőségi különbségtétel semmiképpen sem haszontalan.)

Az első kategória a rokonsági struktúrában helyet foglaló vezetők lennének, "klán-főnökök", egy nagyobb rokonsági csoport vezetői, akik mindig a legtekintélyesebb családok illetve személyek közül kerülnek ki. A tekintély fontos alkotóeleme a "meglett kor" (hogy ez mennyiben jelent tényleges öregséget, abba most egyáltalán nincs értelmese belemenni). Az eposzokban szereplő öregesek, *gerontes* tehát eredendően az ilyen típusú vezetőkre utalhattak.

A másik kategória a 'főnök' által kinevezett illetve elismert vezetők. Míg az első kategória az 'alfőnöki' vezetőtestületet mintegy alulnézetben tételezi, és a nép egészéből való eredeztetést hangsúlyozza, e második egyértelműen a felülről való eredeztetés és a döntéshozás felülről lefelé ható funkcionálását emeli ki. A valóságban személyi összetétel tekintetében ez a testület széles skálán mozoghat a szinte teljes azonoságtól (gyakorlatilag a klánok és nagyobb rokonsági csoportok vezetői alkotják a testületet) a másik végletig, amikor a 'főnök' szerepe válik meghatározóvá a tisztségek betöltésénél. A valóságban persze az "átfedés" a leggyakoribb. Egy ilyen rendszer funkcionálását csak komparatív vizsgálat alapján érthetjük meg. Az ilyen

121. II 362. Némi biztonsággal íón, esetleg még dór jellegű csoportbeosztásról van szó. Thesszáliában például ezek a kifejezések nem voltak használatban. Lásd **Roussel** loc. cit.

típusú funkcionalitás vizsgálatát az eddigi szakirodalom teljes mértékben elhanyagolta¹²².

Bár az elnevezések Homérosznál önmagukban nem perdöntőek, de a legtöbb tanácsgyűlés során világosan jelentkezik a szóhasználatbeli kettősség. A 'főnök' dönti el, hogy kiket hív meg a tanácsba, a phaiák udvarban jól megfigyelhető egy szűkebb és egy tágabb vezetői testület feltételezése. Az előbbi elsősorban a tizenkét *basilées*-ből áll, egy nagyobb horderejű döntésnél azonban "teljes" gyűlést kell egybehívni.¹²³ Az ingadozó szóhasználat ellenére egyértelmű, hogy Homérosz az első kategória "alulnézetét" szinte teljesen mellőzi (néhány kivétel van, például a *δημογέροντες* kifejezés¹²⁴, vagy a már korábban szóba került¹²⁵ *γερούσιος οἶνος*), ám erőteljesen hangsúlyozza a második kategória felülnézeti aspektusát. Aligha kétséges, hogy a homéroszi 'főnök*basileus*' egyaránt adományoz tisztségeket – akár idegen származásúaknak is – (például Túdeusznak, majd Diomédésznek¹²⁶), és el is ismer tradicionális vezetőket.

Az eposzok költői egy olyan világot akarnak ábrázolni, ahol a születés rendkívül fontos, de általában csak a közvetlen leszármazásra tér ki, illetve a 'politikai közösség' definiálására. Az előkelőség, kiválóság hangsúlyozása egyértelműen felső nézőpontból történik; a lényeg a 'főnöki, alfőnöki' származás, az ilyen családdal való rokonság illetve annak foka. Innen eredhet a *βασιλευίτερος* komparatív¹²⁷ melléknév. Nem tudhatjuk, hogy a "valóság" milyen volt, de abban bizonyosak lehetünk, hogy az epikus költészet ilyennek akarta láttatni. Ez semmiképpen sem lehet teljesen független a társadalmi valóságtól, ha nyilván nem is azonos vele. Talán túlzás **Morris**¹²⁸ következtetése, hogy az arisztokrácia

122. Ha ez a funkcionalitás működik, az abszolút értelemben vett "gazdagság" másodlagos tényezővé válik. Egy, a modern kutató szemében "szegény" társadalomnak is lehet arisztokráciája.

123. Az Odüsszeusz hazaszállító hajó kiállítását és 52 fős legénységgel való ellátását jóvá kellett hagyni a gyűléssel (Od. 8, 5 skk.) Az *Íliász* kilencedik énekében a csöndben összehívott tanácskozáson Nesztór arra inti Agamemnónt, hogy hívja egybe ünnepélyes keretek között ar "öregeket" (*δαίνο δαίτα γέρονσιν* 70. sor) és sokak véleményét meghallgatva döntsön 74 sk.

124. III 149 XI 372 Iloszról is, aki a királyi családból származott.

125. lásd 46. old.

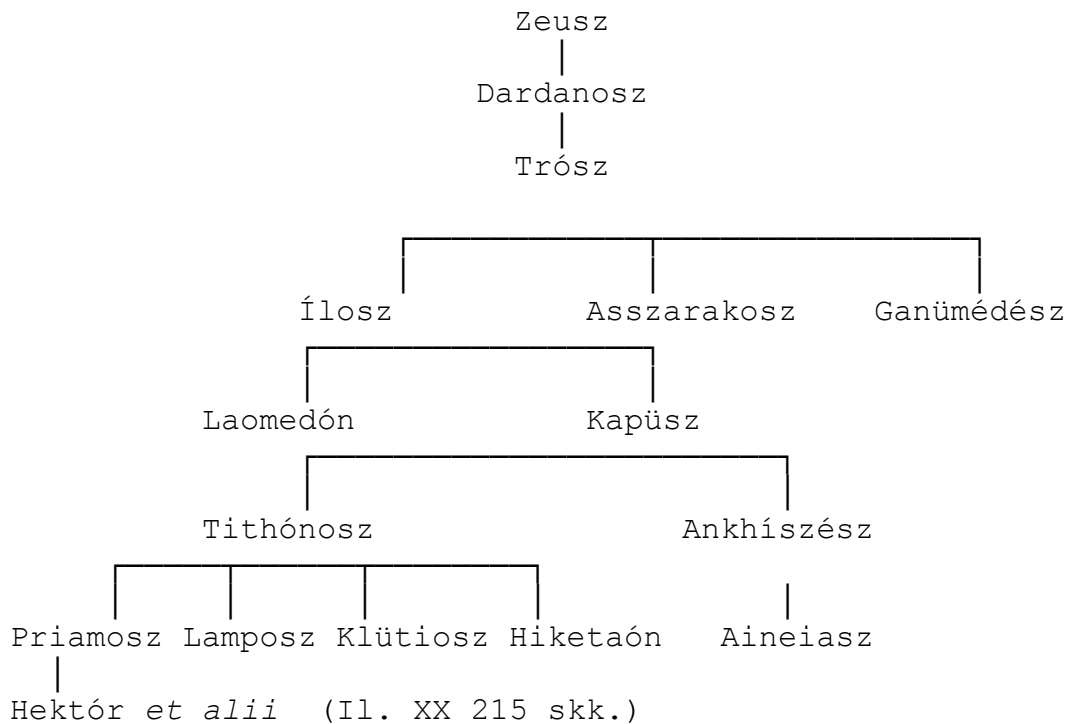
126. lásd 63-64. old.

127. vö. pl. **Deger** 58. Egy ilyen szóképzés nem csupán a költői fantázia terméke lehet. Példázza ezt a gortüni törvényekben többször előforduló *οἰκτιότερος* jelző. (Értelmezésére az igazságszolgáltatásról szóló fejezetben még visszatérünk.) A jelző természetesen költői szinten már elsősorban a "kiválóságot" jelöli.

128. **1985 123. old. vö. Raaflaub** 1991 249. old.

ideológiai célból jegyeztette le az eposzokat, de nem kétséges, hogy nagy mértékben szolgálták egy talán még nem mindenütt meggyökeresedett arisztokrata identitástudat kanonizálást. Ezt tükrözi az a régészet által kimutatott és az újabb szakirodalomban gyakran emlegetett jelenség, hogy a késő geometrikus korban váratlanul divatba jön a *hérósz-sírok* tisztelete.¹²⁹

Nem feledhetjük el, hogy majdnem minden szereplő, különösen az *Íliászban*, 'főnök' vagy 'alfőnök', illetve ezek közvetlen rokona. Nyilván ebből is adódik, hogy a "genealógiák" rendkívül rövidek. Csak nagyapai, de legtöbbször csak apai szintre mennek vissza.¹³⁰ Ha a - (ι)δης képző eredetileg valóban "klánnév" (rokonsági csoportnév) lehetett, látványos az a jelenség, hogy Homérosz majdnem mindig az apa megnevezésére használja. Igazi genealógia pedig csak igen ritkán fordul elő.

129. Rövid áttekintés **Raaflaub** 1991 232. old. és 93-94. jz.

130. Vö. **Geddes** (1984) szellemes megfigyelésével, hogy genealógiák mennyiségén vitatkozik a szakirodalom; Finley szerint sok, Jeanmarie, H. *Couroi et courétès*, Lille, 1939 szerint nincs olyan jelentőségük, mint várnánk. (20 old. és 20. jz.)

ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἵματος εὐχομαι εἶναι (XX 241.)–mondja Aineiasz. A hős meg kívánja határozni rokonsági viszonyát Hektórhoz, vagyis a 'főnöki' vonalhoz képest,¹³¹ ehhez a saját szempontjából négy Hektór szempontjából öt generációt kell visszalépnie. Egy élő rokonsági rendszer tagjának egy 'ágazat'-ban éppen ennyit kell tudnia, vagyis meg kell tudnia határozni pontos rokonsági viszonyát a lineage egy másik tagjához képest. Ez egy szép *patrilinearis* leszármazási tábla, noha nyilvánvalóan két leszármazási láncra koncentrá¹³². Az eposzokra azonban határozottan nem ez a jellemző, hanem a nagyapáig, vagyis két generációt nyomon követő leszármazási lánc. Rendkívül nehéz határozottan eldönteni, hogy ennek mekkora jelentősége van a valós társadalomábrázolás tekintetében, mivel a legtöbb genealógia olyan hős szájából hangzik el, aki mintegy idegenként (más politikai közösség tagjaként) mutatkozik be, nem is beszélve arról, hogy a hosszú genealógiák esztétikai okokból nem ismételhettek sokszor¹³³. A trójaiaktól eltekintve, Homérosz határozottan tartózkodik attól, hogy a 'főnöki' családok politikai közösségen belüli kiterjedtebb rokoni kapcsolatait taglalja. (Agamemnón esetében ez természetesen elég kínos is lenne, és szembetűnő, hogy mennyire nem esik hangsúly Aigiszthossal való közeli rokoni kapcsolatára.¹³⁴) Láertész és Odüsszeusz kifejezetten egyedüli gyermekek.¹³⁵

131. Arról, hogy miért foglalkoztatta ez a kérdés: XIII 459-61 Aineiasz nem vesz részt a harcban, mert Priamosz saját fiait részesíti előnyben vö. Achilleusz szavait Priamos fiainak adja a γέρας-t. vö XX 215 skk. 293 skk. vö. **Geddes** (1984) 29.

132. Itt már megfigyelhetjük a **Humphries** által a történeti korra vonatkozóan hangsúlyozott "kúpszerű" 'conical' jelleget. "Ahol az utódlás örökletes, belső strukturáltsága alapján 'conical [kúpjellegetű klán] klán'. A leszármazás pontossága csak néhány vezető származási lánc esetében érvényesül, és kevésbé figyelnek a rangsorolásra, vagy akár a friss leszármazási láncok befogadására vagy kizárására." 1978 196. old.

133. Meggondolandó azonban Hésziodosz *Theogonia*-ja és Nőkatalógusa alapján, hogy a korai görög hallgatóságnak nem lehetett különösebb esztétikai kifogása. vö. az Íliász hajókatalógusával.

134. Az Odüsszeián határozottan végigvonul az összehasonlítás feszültsége Odüsszeusz és Agamemnón sorsa között. Zeusz s mű elején emlegeti Aigiszthoszt, majd Menelaosz hozza szóba fivérét 4, 91 sk., a *neküiá*ban pedig Agammemnón lelke emlékezik meg a vele történetekről. Az utolsó énekben pedig a holt kérők lelkeivel beszélgetve, maga Agamemnón vonhatja le a tanulságot Pénelopé és Klütaimnésztrát összehasonlítva. (24, 191 skk.)

Agamamnón *sképtron*jának leírásánál szűkszavúan annyit hallunk, hogy Thüesztész adta (!) Atreusznek.

135. ὦδε γὰρ ἡμετέρην γενεὴν μούνωσε Κρονίων·
μούνον Λαέρτην Ἀρκείσιος υἱὸν ἔτικτεν,
μούνον δ' αὐτ' Ὀδυσῆα πατὴρ τέκεν· αὐτὰρ Ὀδυσσεύς
μούνον ἔμ' ἐν μεγάροισι τεκὼν λίπεν,... 16, 117 skk.

vö. még az örökségre váró rokonság (χηρωσταί V 158) nem túl hízelgő, aligha a klán-szolidaritás eszméjét tükröző, említését. Ugyanígy Hésziodosz Theog. 606-7

Feltűnő az is, hogy a legtöbb hős a politikai közösségen kívülről hoz feleséget. Ez az eposzokban nyilvánvalóan túltreprezentált, de a történeti korból származó ismereteink alapján (Miltiadész, id. Kleiszthenész stb.)¹³⁶ aligha áll nagyon messze a valóságtól.

Közvetett jegyek a csoport-komplexitásra

Homérosznál tehát, bár nem csekély bizonytalansággal, kimutathatók olyan jegyek is, amelyek egy korábbi, a költők által már nem igazán értett rokonsági csoportrendszerre utalhatnak. Ilyen jegy elsősorban az "öreg" viszonylag gyakori, de a döntéshozatali mechanizmusban feltűnően bizonytalanul jelentkező szerepeltetése. Ezeket az "öreg" eredetükben legalábbis, nehéz lenne másként értelmezni, mint egyes rokonsági csoportok fejeit. Nagyon ritka azonban az eposzokban az olyan gyűlés, ahol hangsúlyozottan előtérbe kerül az öreg csoportrepresentációs szerepeltetése. Ezzel szemben sokkal gyakoribbak azok, ahol a főnök által támogatott-kijelölt alfőnökök illetve az egész népesség alkotja a gyűlést. Ha a klánfőnök representációs gyűlése a valóságban is erőteljesen háttérbe szorult, jól magyarázható az az első látásra paradox jelenség, hogy egy elég jól definiálható "főnöki" autoritás mellett milyen jelentős formális szerepet kap a népgyűlés, a teljes közösség gyűlése. Ez a hatalmi-kormányzati egyensúly szempontjából igen kényes, mondhatni kétélű helyzet.¹³⁷ Az alulnézeti szempontú hierarchia vezetői már nem tudják hagyományos módon közvetíteni a döntéseket, mint ahogy a mintaszerv phaiák udvarban ez történik. A "több öreg"¹³⁸ összehívása után Odüsszeusz megajándékozásának kérdése már elintézett ügy a "főnökbasileus" Alkinoosz számára, a többi az "öreg" és más vezetők dolga. Ha ez a hagyományosabb eljárás már nem működik, nagyrészt a kijelölt vezetőkre hárul, hogy nagy horderejű kérdésekben közvetlenül a teljes gyűlés nyilvánossága előtt biztosítsák a támogatást. Az Agamemnón által, csalfa álom hatása alatt összehívott népgyűlés, a maga zűrzavarával és botrányos jeleneteivel, jól példázza a lehetséges veszélyeket.¹³⁹

136. vö. Morris 1986 113. sk. old. és Thuk. 1.126. Külön elveszi Theagenész Megara türannoszának lányát, stb. vö. uott. 180. jz.

137. A hatalmi egyensúly problematikáját a komparatív fejezetben taglaljuk részletesebben.

138. 7, 159 skk. mint másnap reggelre kiderül ez a teljes gyűlést jelenti: 8, 1 skk. vö. még . jz.

139. II. XIV 90 skk. Agamemnón megint javasolni akarja a hazatérést, Odüsszeusznak és Diomédésznek kell őt meglehetősen durva hangon lebeszélnie

A rokonsági rendszer komplexitásának nyomai

Aineiasz a γενεή szót használta. Ez az egyik eposzi hely, ahol gyanítható az 'ágazat' (lineage) értelme a szónak. Kérdéses az, hogy egyáltalán megállapítható-e: a "születés" jelentés helyébe mikor kell inkább "nemzetséget" értenünk. Az Aineiasz féle genealógia kapcsán talán megkockáztatható, hogy az utóbbi értelemről van szó. Nézzünk meg még egy "gyanús" példát.

...μή τι κότῳ ἀγάσησθε ἕκαστος,
οὐνεκα δὴ γενεῆφι νεώτατός εἰμι μεθ' ὑμῖν.
πατρὸς δ' ἐξ ἀγαθοῦ καὶ γένος εὖχομαι εἶναι
Τυδέος, ὃν Θήβησι χυτὴ κατὰ γαῖα καλύπτει.
Πορτιθεῖ γὰρ τρεῖς παῖδες ἀμύμονες ἐξεγένοντο,
ῶκεον δ' ἐν Πλευρῶνι καὶ αἰπεινῇ Καλυδῶνι,
Ἄγριος ἠδὲ Μέλας, τρίτατος δ' ἦν ἱππότης Ὀϊνεύς,
πατρὸς ἑμοῖο πατὴρ· ἀρετῇ δ' ἦν ἔξοχος αὐτῶν.
ἄλλ' ὁ μὲν αὐτόθι μείνει, πατὴρ δ' ἑμὸς Ἄργεῖ νάσθη
πλαγχθεῖς· ὥς γάρ που Ζεὺς ἤθελε καὶ θεοὶ ἄλλοι.
Ἄδρήστοιο δ' ἔγημε θυγατρῶν, ναῖε δὲ δῶμα
ἀφνειὸν βιότοιο, ...
τὰ δὲ μέλλετ' ἀκουέμεν, εἰ ἔτερόν περ.
τῷ οὐκ ἂν με γένος γε κακὸν καὶ ἀνάκτιδα φάντες
μῦθον ἀτιμήσαίτε πεφασμένον, ὃν κ' ἐὺ εἶπω.
XIV 111 skk.

Itt arról van szó, hogy Diomédész egy tanácskozás során, amikor Agamemnón ismét javasolja az akhájok hazatérését, Diomédész is ellenzi ezt és tanácsot ad. Általában úgy értelmezik ezt a helyet, hogy Diomédész sokkal fiatalabb mint Odüsszeusz vagy Agamemnón. Ez azonban nem olyan egyértelmű. Diomédész már részt vett az *epigonoí* harcában, mikor lerombolták Thébait. Otthon felesége van és talán gyermekei (V 404 skk.), jelentős haderőt, 80 hajót vezet Trója ellen, hangsúlyosan ő a három vezető közül a tényleges parancsnok (II 559 skk.). Antropológiai leírásban találtunk olyan említést, hogy a frissen beköltözöttek utódait nevezték "fiatal nemzetségnek". Korábban maga Agamemnón is hangsúlyozta Diomédész apjáról, hogy idegenből érkezett Argoszba (vö. IV 399 Τυδεὺς Αἰτώλιος). Elképzelhető tehát itt az is, hogy Diomédész arról beszél: apja befogadott volt, és ezért új, fiatal az ő nemzetsége.¹⁴⁰ Az utolsó sorban Diomédész nem attól

140. Ulf Diomédészt mint a *kouros* megtestesítőjét kezeli, azt az értelmet tulajdonítva az idézett helynek is, hogy Diomédész rendkívül fiatal. (Különösen 47. old.) Hasonló értelemben mint ahogy

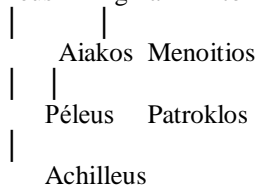
fél, hogy túl fiatalnak tartják, hanem attól, hogy hitvány származásúnak.

Másutt pedig Nesztór így emlékezik vissza Menoitiosznak fiához, Patrokloszhoz intézett szavaira: τέκνον ἐμόν, γενεῆ μὲν ὑπέρτερος ἐστὶν Ἀχιλλεύς, / πρεσβύτερος δὲ σὺ ἐσσι. (XI 785 sk.). Itt egyértelmű, hogy a γενεῆ szó a származásra vonatkozik.¹⁴¹ Mintha homályosan felsejlene egy olyan költői hagyomány, mely két ember összehasonlítása során származás alapján rögzítené viszonyukat, vagyis 'ágazatuk'-uk rangját, majd személyes tulajdonságaikat vetné egybe. Nyilvánvaló azonban több más hely alapján, hogy a költő már nemigen értette a nemzetségek (származás) egybevetését, rangsorolását, és a γενεῆ vagy γενεῆφι összevetést egyszerűen az életkorra vonatkoztatta.¹⁴²

A kérdéskör összefügg azzal a problémával, hogy már önmagában az állati erős földművelés nagyobb vagyoni különbségeket tesz lehetővé, mint az antropológusok által legtöbbször tanulmányozott *hortikulturális* társadalmak. Noha a régészek nyilvánvalóan szegényesnek tartják a sötét kor jelentős részének vagyoni kultúráját, aligha kétséges, hogy ezek a különbségek már a sötét korszakban is megvoltak. Az eposzok alapján nem látunk rokonsági csoporthoz kötődő földtulajdont, amit sokan feltételeznek, és az antropológiai anyag is ezt sugallná. (Ez a gyakorlatban természetesen annyit jelentett, hogy a családok művelték a földeket. A rokonsági csoport csak a vitás eseteknél, illetve a még rendelkezésre álló szabad föld birtokbavételénél játszhatott jelentős szerepet.¹⁴³)

Nesztórhoz illetve fiához képest a legfiatalabb. Ez aligha valószínű. Vö. Akhilleusz panaszával: szerinte Agamemnón úgy kezelte őt, mint egy ἀτίμητον μετανάστην (megbecsülésben nem részesülő átköltözőt II IX 648 = XVI 59). Diomédész apja is az volt, de megbecsült.

141. Zeus = Aigina = Aktor

vö. Miller 1953 47. old.

142. Még rejtélyesebb a ὀπλότερος (γενεῆ) kifejezés többször felsőfokban (pl. 3, 465) is. Szinte mindig egyértelműen a fiatalabb életkorra vonatkoztatva. Hagyományosan a ὄπλον szóból próbálják eredeztetni. Elképzelhető, hogy az IE **oplo* "erő" szóból származik: Ó. Szemerényi, Gnomon 49 (1977) 6. A szó elég furcsa jelentésváltozáson mehetett át.

143. Ilyen vitás eset szerepel az Íliász egyik hasonlatában:

ἀλλ' ὥς τ' ἄμφ' οὐροισι δὴ ἀνέρε δηριάσθων,
μέτρ' ἐν χερσὶν ἔχοντες, ἐπιζύνω ἐν ἀρούρη,
ὦ τ' ὀλίγω ἐνὶ χώρῳ ἐρίζητον περὶ ἴσης...

(XII 421 skk.)

Nem tudhatjuk, hogy hogyan oszolhattak meg a földbirtokok, de az eposzok kevés közlése is nyilvánvalóvá teszi, hogy a *temenoson* kívül is léteztek vagyoni különbségek (*akléros, polykléros*).¹⁴⁴

Már Homérosznál is elhomályosult elv a földtulajdon lineáris rokonsági csoporton belül való megtartására és ennek összekapcsolása a házasság irányításával. Ez mégis sajátos eszmei visszhangot nyer a történeti *polisok* idején. Ha két állam közösségre akart lépni (*sympoliteia*) a legfontosabb garanciát abban látták, hogy kölcsönösen lehetővé tették a két állam polgárai számára, az egymás közötti házasságot illetve a másik állam területén való földhözjutás jogát.¹⁴⁵ Hasonlóképpen a második athéni tengeri szövetség alapokmányában, az egyik legfontosabb kikötés, hogy athéni polgár semmiképpen sem szerezhessen földtulajdont szövetséges állam területén.¹⁴⁶

Morris¹⁴⁷ más szempontból jut el a föld birtoklásának és örökítésének problémájához (**Snodgrass**¹⁴⁸ téziseit elemzi a homéroszi házassággal kapcsolatban) és a következő hasznos antropológiai szempontokat alkalmazza elemzésében:

devolution of property [vagyon tulajdonjogának átszállása] kapcsán a homogén – divergens ellentétpárt veti fel:

homogenous devolution: kapás (nálunk hortikulturális) földművelés, kevés lehetőség a vagyoni különbségre, uni-

"Ám, mint mezsgye körül, ha perel két férfi erősen,
kint a közös<?> szántón, mértéket tartva kezében,
és a kicsiny földön jogokért civódik a kettő:"

Geddes (1984 34.) ezt a helyet emeli ki, mert szerinte azt bizonyítja, hogy nem létezett igazságszolgáltatás. Manapság is előfordul, hogy a bírói ítéletet vagy az önkéntes megegyezést komoly civódás előzi meg. A vitatkozó felek kezében itt különben mérőléc van, nem fegyver.

Érdekes, hogy az idézet utolsó sorát nem említik a földhiány létezéséről szóló vitában.

144. Hektór természetesen tekinti, hogy mindenki szívesen vállalja a halált annak érdekében, hogy biztonságban tudja feleségét, gyermekeit és földjét. XV 496 skk.

οὐ οἱ ἀεικὲς ἀμυνομένῳ περὶ πάτρης
τεθνάμεν· ἀλλ' ἄλοχός τε σόη καὶ παῖδες ὀπίσσω,
καὶ οἶκος καὶ κλῆρος ἀκήρατος, ...

145. Xen. Hellénika V. Ellenben, ha már szoros egységet teremtenek majd a házassági kötelékek és az egymás területén szerzett birtokok - ennek törvényes lehetőségét ugyanis már megszavazták -, ... akkor kevésbé hajlanak majd az elszakadásra.

146. Görög Történeti Chrestomathia 28. old. "Nausinikos archónságától kezdve az athéniak sem egyénileg, sem az állam útján nem szerezhettek senki (birtokot) a szövetségesek területén, sem házat, sem földet sem vétel, sem zálog útján, sem semmi más módon; (Sarkady János fordítása)

147. 1986 111 sk. old.

148. A. Snodgrass: An Historical Homeric Society? JHS 94 (1974) 114-125

linealis örökség. Exogámia, klasszifikáló rokonsági terminológia

divergent devolution: ekés földművelés homogamia, hypergamia (hasonló vagyonú vagy gazdagabb házastársra való törekvés) – endogamia, hozomány pre-mortem örökség, rokonságnév inkább leíró mint klasszifikáló, célja, hogy elkülönítse a nukleáris családot a távolabbi rokonoktól¹⁴⁹. Nyilvánvaló, hogy az eposzokban egyértelműen a 'divergent devolution'-re utaló jegyeket fedezhetünk fel. Kétségtelen, hogy a rokonsági terminológia deskriptív és nem klasszifikáló.¹⁵⁰

Az eposzokban azon kevés helyek egyike, ahol a nukleáris családon túlmutató kiterjedt család [extended family] aktívan (és társadalmi értelemben értékelhetően) működésbe lép Phoinix sorsának elbeszélésekor bukkan fel.¹⁵¹ Itt a fenyegető baj elhárítására gyűlnék össze a rokonok (társak?) – ἔται καὶ ἀνεψιοί¹⁵² –, hogy ünnepélyes keretek között simítsák el a családi viszályt. Erőszakot is alkalmazhatnak, Phoinixot őrizet alatt tartják. Itt nem eldönthető, hogy már a 'bilaterális' család lép előtérbe, vagy pedig még egy patrilineáris rokonsági csoport, az ἔται szó jelentésének bizonytalansága miatt. (Ez természetesen kihatással van az *anepsios* értelmezésére is.)

A később elég egyértelműen megjelenő kiterjedt kétoldali (anyai és apai ági) családi kör szakterminus szerint 'kindred' típusú.¹⁵³ Aligha kétséges az, hogy Ho-

149. Ha **Humphries** elméletét fogadjuk el, hogy a nagy nyelvi csoportok közül a sémiak és indoeurópaiak kevésbé voltak hajlamosak az ágazat-típusú társadalmi-politikai szerkezet kiépítésére, ez a felosztás veszít jelentőségéből.

vö. korábban a *χρηωσται* mondottakat is . jz. Rokonságnevek Homérosznál **Miller** 1953

150. Kivéve talán Priamosz családját. **Humphries** szerint Homérosz egy kiterjedt patrilineáris család [extended family] sajátos kifejezéseit is alkalmazza Priamosz esetében, e rokon kifejezések a későbbiekben kiesenek a használatból.(1978 200. old.) vö. **Miller** 1953

151. A részletesebb elemzésre az igazságszolgáltatást leíró fejezetben térünk ki.

152. Az ἔτης jelentése rendkívül vitatott. Sokan próbálnak a szónak "patrilineáris rokonsági csoport" értelmet adni (pl. **Miller**). Ezt cáfolni igyekeznek G. **Stagakis**: "Ἐτης in the Iliad, *Historia* 17 (1968) 385-399. Első felvetése **Glötz** 1904 85. Commentary, *Odyssey* (ad. 8, 585-6) szerint az ἔτης és ἑταῖρος azonosítása elfogadhatatlan ötlet. Elfogadhatóbb értékelés **Andrewes** 1961 134 sk. vö. még a gyilkost üldöző rokonok meghatározásával . old.

153. **Humphries** szerint a bilaterális (kindred) rokonsági csoport (*anchisteia*) mely a másodunokatestvér fokáig terjedt, igényelhetette a görögöknél az örökös nő (*epikléros*)-vel való házasságot. (uo. 199. old.)

Nem veszi azonban figyelembe, hogy *gortyni törvények*ben csak az apai ág jelentheti be igényét, és utána a *pyla* tagjai következhetnek. A dolog annál is inkább érdekes, mert a nők nem voltak kizárva az öröklésből, fele annyit kaptak mint a fiúk.

mérosz teljesen tudatosan hangsúlyozza a társadalmi együttműködés három aspektusát: a közös származás fontosságát, a házasság révén szerzett rokonok fontosságát valamint a *társak* jelentőségét:

ἦ τίς τοι καὶ πηρὸς ἀπέφθιτο Ἰλίοθι πρὸ
ἔσθλορς ἔων , γαμβρόρς ἦ πενθερόρς; οἱ τε μάλιστα
κῆδιστοι τελέθουσι μεθ' αἰμά τε καὶ γένος αὐτῶν.

ἦ τίς που καὶ ἑταῖρορς ἀνῆρ κεχαρισμένα εἶδωρς,
ἔσθλορς; ἐπεὶ οὐ μὲν τι κασιγνήτοιο χερραίων

γίγνεται, ὅρς κεν ἑταῖρορς ἔων πεπνυμένα εἶδῃ. 8, 581 skk.

Ez természetesen nem csupán a fenti idézetből nyilvánvaló, hanem az eposzok alapvető mondanivalóját is jelentik. Nyilvánvaló, amit Homérosz állít, társadalomtörténeti aspektusban is igaz. Elhalványult formában jelen van a patrilinearis rokonsági csoport, s mint a fenti idézet világosan mutatja, emelkedőben a házasság révén kialakuló kétoldali (bilateralis, 'kindred') rokonság jelentősége, harmadsorban a baráti csoportok fontosságához sem férhet kétség. Míg ez utóbbiak általában fakultatív csoportok ezzel párhuzamosan jelen vannak a korcsoportok is. Aligha kétséges, hogy egyik kategória sem jelenik meg az eposzokban látványosan a maga társadalmi-politikai strukturális mivoltában. Mind a négy kategória néhány említésre szorítkozik. Ha azonban világos jegyeit láttuk annak, hogy egy 'főnöki'-hez hasonló politikai rendszer meglétét Homérosz magától értetődőnek tekinti, és teljesen valóságosan ábrázolja, aligha kétséges, hogy a felsejülő strukturális elemeket komolyan kell vennünk.

Nem kell azonban azt hinnünk, hogy a költő már egy olyan társadalmat ábrázol, amelyik szükség esetén ne fordulna egy definiált rokonsági csoport aktivizálása felé. Noha világos és egyértelmű az a megvető kritika, amivel a költő a küklópszokat jellemzi, mint Phoinix esetét elemelve még látni fogjuk, Homérosz maga mutat be olyan

Általában inkább tehát az jellemző, hogy hangsúlyosan foglalkoznak az örökösítő helyzetével a görög államokban. Nem túl kockázatos feltételezés, hogy — mint erre fentebb utaltunk — a korai időkben éppen ilyen esetekben dönthetett a föld hovatartozásáról egy definiált rokonsági csoport. A *gortyni törvények* korábbiak és archaikusabbak, mint az athéni rhérorok kijelentései. Itt is látnunk kell, ha a görögségről általában próbálunk megállapításokat tenni, hogy gyakran az igazán lényeges az, hogy melyek azok a problémák, melyeket nyilvánvalóan és bizonyíthatóan meg kellett oldaniuk. A megoldás lehetett eltérő vagy homlokegyenest ellenkező is, a problémák maguk azonban sok esetben sajátosan jellemzőek a *polisra*.

Jól mutatja a szűkebb családi kapcsolatok egyre erőteljesebb térnyerését, hogy Athénben nem az egyész *phratría* lép működésbe hanem csak a "rokonok", közeli barátok (*οἰκείοι*) Dem. 57 Eubul. 43 *κάλει ... τῶν φρατῆρων τοὺς οἰκείους, οἷς τὴν γαμηλίαν εἰσηνεγκεν ...* Harrison, 1968, 7. Már a Drakón-féle gyilkossági törvényben is elég volt tíz *phratría*-tag egyetértése.

eseteket, ahol a család – antropológiai értelemben természetesen egy kiterjedt család, vagy rokonsági csoport – szolgáltat igazságot.¹⁵⁴ Nem kétséges, hogy a küklópszok esetében éppen az képezi megvetés tárgyát, hogy a rokonokat sem hívják egybe a döntésekhez.

Az eposzokban tehát a leszámazási rokonsági csoport, a bilaterális rokonsági csoport, a fakultatív, baráti közösségen alapuló csoportok és a korcsoportok¹⁵⁵ egyaránt pozitív értékelést kapnak. Ezek jól megférnek egymással, és mindegyikük valamilyen szinten a közösségszermény kifejezője és hordozója.¹⁵⁶

Miért érdemes egyáltalán felvetni a patrilineáris rokonsági csoport hajdani létezését? Mint láttuk ennek esetleges nyomai Homérosznál rendkívül halványak. A kutatás sokáig óriási hangsúlyt fektetett arra, hogy a dór és ión etnikumú területeken a legtöbb helyen kimutatható a *phylé*-rendszer (az iónoknál elsősorban Athénben a *phylé-phratría*-rendszer.) Mivel a *phylé*nevek egymástól távoli dór és ión területeken is felbukkannak, határozottan állították, hogy ez egy hierarchikus rokonsági rendszer maradványa. Mint korábban leszögeztük, semmiképpen sem fogadható el az a felfogás, hogy az antik állam a "nemzeti társadalom"-ból jött létre, majd azt szétzúzva nyerte el klasszikus formáját. Mindenképpen eldöntendő kérdés marad azonban, hogy ezek a *phylé*-névegyezések minek tulajdoníthatók. Ha elfogulatlanul tekintjük a kérdést, akkor első benyomásként óhatatlanul felmerül a következő megfontolás; szinte lehetetlen az, hogy egy közösség abból a célból, hogy saját integritása fenntartásán túllépve új területekre bocsássa /küldje közös identitástudattal rendelkező népességnek egy részét, nem egy vérségileg összetartozó csoportot bocsát el, hanem egy arányosan, de legalábbis reprezentatív,

154. Lásd még Télemakhosz kijelentését a testvérek jelentőségéről. 16, 115 sk.

οὔτε κασιγνήτοις ἐπιμέφομαι, οἷσί περ ἀνὴρ
μαρναμένοισι πέποιθε, καὶ εἰ μέγα νεῖκος ὄρηται.

155. ὀμηλική 3, 364; 3, 49; 6, 23; 15, 196-7; 22, 209;
III 174-5; V 325-6

vö. még lentebb annak jelentőségét, hogy Pulüdamasz egy éjszakán született Hektórral

156. **Humphries** a következőképpen próbálja leírni a spártai társadalom archaikusabb jellegét: "The articulation of Spartan society is almost completely specified by the rules which constitute its corporate groups and categories." (1978 208. old.)

Ugyanez sejthető a homéroszi társadalommal kapcsolatban is. A testületi csoportoknak képeseknek kellett lenniük megfeleniük a költői módon artikulált politikai eszményeknek.

"Az antik források hajlamosak arra, hogy több információt nyújtsanak a [társadalmi] értékrendről, mint arról a szerkezeti alapról, amelyen az értékrendszer nyugszik." (u.ott. 201. old.)

összeállított egységet jelöl ki több vérségi csoportból. (Ebben az esetben természetesen csak tudatos döntésről lehet szó.) Mai attitűdünk szerint ez szinte csak számítógép felhasználásával lenne kivitelezhető. Óvatosságra int azonban az, hogy tényleg vannak antropológiai párhuzamok. Tudunk olyan törzsekről 'tribes', amelyekben azonos klánnevek bukkannak fel, noha e törzsek már politikai értelemben függetlenek egymástól, és a különböző törzsek azonosnevű klántagjai "fivérnek" szólítják egymást és betartják az exogámia szabályát.¹⁵⁷ Egy bennszülött ausztrál népesség éppen arról híres, hogy olyan bonyolult házassági rendet követ (a csoportexogámiát ötvözve egy változó kijelölt házassági csoporttal), hogy a kutatók csak számítógéppel tudják modellezni a lehetséges eredményeket. Ha az összes rendelkezésünkre álló adatot elfogulatlanul vizsgáljuk, a következő (talán az egyetlen lehetséges) rekonstrukció képzelhető el.

A sötét kor elején vagy inkább derekán a görögség egy részénél kialakulnak lineáris (nyilvánvalóan patri-lineáris) rokonsági csoportok. Ezek pontosabban nehezen definiálható területeken magasabb szintű (composite) közösségekké fejlődnek. Ehhez természetesen idő kell, legalább négy vagy öt generáció, vagyis legalább százszázötven év. Az azonos phylénevek mellett a korábbi kutatás legfőbb hivatkozási alapja a *kléros* (földparcella) szó nyilvánvaló eredete volt. Ez az egyértelmű kapcsolat a szó eredetében a "sorsolással" aligha magyarázható mással, hogy egy-egy rokonsági csoport a földterületet kisorsolta tagjai között. (Ezt a kérdést a modern szakirodalom, még a tradicionalista is, mostanában nemigen taglalja.) A közösség 'composite' jellege nyilván nem lehetett túl fejlett, de feltételezhető, hogy éppen harci téren működhettek együtt illetve új földek birtokbavételénél. A politikai történetet egyáltalán nem ismerjük, csak későbbi antik spekulációkat olvashatunk. Amit azonban meglepő határozottsággal látunk, az a vallási ceremóniák egy részének közös – de minden bizonnyal posztmükénéi – eredete, mind az iónoknál, mind a dóroknál.¹⁵⁸ Ez világosan mutatja, hogy létezett közösségszintű együttműködés, és a nagyobb rokonsági csoportoknak éppen az egész közösséget érintő ceremóniákon lehetett fontos, fokozatosan intézményesülő reprezentatív szerepe. Egy bizonyos időn keresztül, megint csak több generációra kell gondolnunk, a

157. Peoples-Bailey 280. old. és az értekezésben . old.

158. Burkert 1992, 543 skk. old. vö. Hegyi 1981 55 skk. Sarkady 1965, 1972

fokozatosan gyarapodó 'composite' csoportok rendkívül extenzív terjeszkedést gyakoroltak. Ezt nyilvánvalóan a rendkívül alacsony népsűrűség tette lehetővé. (Az a végtelenségig leegyszerűsített antik rekonstrukció, hogy a dórok "üldözték el" folytonosan az iónokat, aligha tükrözi a valóságot.)¹⁵⁹

Egy ilyen rekonstrukció nincs ellentmondásban a homéroszi társadalomképpel. Az eposzok létrejöttének idejére az ún. ión és dór vándorlás már befejeződött. A *phylé* – *phratría* beosztás ismert Homérosz számára, de már nem természetes alkotói közege a kiépülő, vagy már kiépült és a politikai struktúrában aktívan működő hierarchikus rokonsági csoportok működése. Ez csupán nem kiemelt összetevője számára egy – részben idealizált – közösségi-politikai érték- és eszmerendszernek.

159. Nem túl jelentős számban közös nyelvi újítások vannak a dór és ión nyelvjárásban. A hónapnevekben is van közös az iónok és a keleti dórok között. **Hegy**i uott. lásd még **Vilmos** 1988

Trója speciális ábrázolása

Már korábban említettük, hogy a trójaiak bemutatása sajátos elemeket hordoz. A 'főnöki' családhoz való leszármazási viszonyítás egyetlen igazi példáját is a trójai Aineiasz adja elő. **Geddes**, amikor cáfolni igyekszik egy tényleges "arisztokrácia" létét, (ő is a kétes értékű immanens elemzés módszerét követi) igyekszik kimutatni, hogy nincs éles határvonal a köznép és előkelők között. (Természetesen ebben, mint ahogy ezt fentebb is kimutattuk, illetve a későbbiekben még alaposabb érvekkel is alátámasztjuk – bizonyosan téved.) Igen sok példája, miközben állítását bizonyítani igyekszik, érdekes módon Trójából származik. Ennek egyszerű oka van: csak a trójaiak közül emel ki a költő nem előkelő származású hősöket. Teljesen világos az Íliász ábrázolásának alapgondolata: Ílion önmagában nem lenne képes elegendő haderőt kiállítani az akhájjal szemben. Az arányosság a "segítők" (ἐπίκουροι) révén jön létre. A trójaiak társadalmi képlete ezért eltér az akhájtól. A legfőbb erőt Priamosz rendkívül kiterjedt családja (fiak és vők egyaránt) alkotja a patrilinearisan, vagy a családba beházasodott rokon, de alacsonyabb rangú csoportokkal együtt (mint amilyent Aineiasz is képvisel). Noha nem "nemesi" ágakról nincs szó, közemberekről azonban igen. Abban is azonban egy másféle eszményt képviselnek mint az achájok, hogy egy-egy apának sok fia van. A legjobb példa erre Anténór tíz fiúval, egyikük, Helikaón felesége pedig Priamosz lánya, Laodiké.¹⁶⁰

A közemberek Trójában

Hektór szidalmazni szokta Pulüdamaszt, mert nem illendő ellene szólani egyszerű ember létére (δῆμον εἶοντα XII 213), utána Pulüdamasz jósol Hektórnak, de az elutasítja; egyik legfontosabb ember Trójában: XII 60 skk. tanácsot is ad a hadvezetés módját illetően, ekkor Hektór megfogadja a javaslatát; A harcban is jeleskedik, amiről a költő kiemelten beszámol.¹⁶¹

Trójai harcosok gyűlésén azonban, miután megjelent Akhilleusz Pulüdamasz szólal meg elsőként (ὁ γὰρ οἶος ὄρα πρόσω καὶ ὀπίσω./ "Ἐκτορι δ' ἦεν εἰταῖρος, ἰῆ ἔν νυκτὶ γένοντο· / ἀλλ' ὁ μὲν ἄρ μύθοισιν, ὁ δ' ἔγχεϊ πολλὸν

160. III 121 skk.

161. Pulüdamasz hőstettei: XIII 756-57; XIV 449skk.; XV 446;

ένικα.) XVIII 246 skk. Polüdamasz tehát jós volt, és egy napon született Hektórral. Azt javasolja, hogy vonuljanak vissza. Világosan láthatjuk, hogy közember származása ellenére miért játszhatott kiemelkedő szerepet. Hektór válasza pedig ez volt: μηκέτι ταῦτα νοήματα φαῖν' ἐνὶ δῆμῳ· (295. sor). Nem kétséges, hogy Hektór a vezető, természetesen ő hozza meg a döntést, vagy megfogadja Pulüdamasz tanácsát vagy nem. Az előző gyűlésen megfogadta, itt azonban nem. Ez vezet Hektór halálához. Hektór halálosan is megfenyegetheti Pulüdamaszt (XII 250);

Geddes más helyeket is felhoz annak igazolására, hogy nincs éles választóvonal a köznép és az előkelők között.¹⁶² Ezek is azonban mind a trójaiakhoz kötődnek.

ἀνέρε δῆμου ἀρίστῳ (XII 447 két mai ember sem tudná felemelni a követ) vö. XI 328.

ἔσκε δ' ἐνὶ Τρώεσσι Ποδῆς υἱὸς Ἑτίωνος,
ἀφνειὸς τ' ἀγαθὸς τε· μάλιστα δέ μιν τίεν Ἐκτωρ
δῆμου, ἐπεὶ οἱ ἑταῖρος ἔην φίλος εἰλαπιναστής· XVII 575
skk.

Trójában megint felbukkan egy közember Priamosz fia mellett Podész, sőt Apollón egy segítő képében éppen az ő halálának megbosszulására hivatkozva buzdítja Hektórt újabb ütközetekre. Teljesen megalapozatlan azonban erre hivatkozva tagadni a rangbeli különbség létezését az Íliászban. Trójában a közemberek is szerephez juthatnak, a harci testvériség pedig a homéroszi társadalomeszmény fontos eleme.

162. **Geddes** voltaképpen **Calhoun** régi téziseit eleveníti fel, és kijelentései ebből a szempontból élesen ellentétesek a Finley által megfogalmazottakkal. Noha az arisztokrácia kérdésében kétségtelenül Finleynek van igaza, Geddes állítása mégis logikusabban következik F. saját téziseiből. Finley ugyanis teljes mértékben negligálta a politikai struktúra elemzését, gyakorlatilag létezését is tagadta. Ha ebből indulunk ki logikusnak tekinthető G. következtetése, akárcsak legújabbban **Ulfé**, hogy nem létezhetett arisztokrácia. Nyilvánvaló azonban, hogy egy tradicionális társadalom arisztokráciája nem folytat "apartheid" politikát, tisztában van a közemberek szerepével, saját érdekében értékeli a közülük kiemelkedőket, és vállalnia kell a felelőséget is. Például Hektór majd nem mer visszatérni Trójába, hogy megmeneküljön Akhilleusz elől. XXII 99 skk.

"Jaj nekem íme, ha visszamegyek várunkba kapunkon,
Pulüdamasz fog először szidni-gyalázni, ki kért rá,
hogy seregünket a várba vezesse még ama vészes
éjjel, amelyen a hős Akhilleusz fölkel a csatára.
Nem hallgattam rá, noha jobb lett volna valóban!
Most, hogy olyan sokat veszítettem örületemben,
tartok a trószoktól s nagyuszályú trójai nőktől,
még valamely hitványabb ily szavakat szól:
«Hektór bízva magában a népét elveszítette!»

Összefoglalva a trójai exkurzust, nyilvánvalóan észlelhetünk sajátos jegyeket. Nehéz eldönteni, hogy Homérosz ezekkel a görögök ellenfeleinek sajátosságát próbálta hangsúlyozni, vagy egyszerű dramaturgiai okai vannak a különbségeknek. A speciális rokonnevek illetve a Priamosz házában élő vők, talán szándékos különbségtétel lehet. A nem előkelő démosból való férfiak viszonylag nagy száma azonban könnyen magyarázható azzal, hogy görögföldről egy nagyszámú válogatott sereg érkezett, akikkel szembe megfelelő számú trójait kellett állítani. Mind Pulüdamasz, mind Podész esetében a Hektórhoz fűződő különleges kapcsolatukra hivatkozva említi meg őket név szerint is. Ebben igazán nincs semmi meglepő. Inkább az a megdöbbentő, hogy a görög oldalon Therszítészen kívül nemigen említene senkit a nem előkelők közül név szerint.¹⁶³ Kétségtelen azonban, hogy a trójaiak világa annyiban reálisabbnak tűnik, hogy többször történik említés az egyszerű emberekről. Minthogy azonban a háború Ílion lakóit fenyegeti végső pusztulással, egy ilyen nagyságrendű alkotó(k), mint Homérosz aligha hagyhatta figyelmen kívül az ebben a szempontban rejlő művészi lehetőségeket.

163. **Geddes** hivatkozik még a mükénéi Korpreuszra (κόπρος = trágya), mint nem előkelő névre, de elfelejti megemlíteni, hogy a hírnök Héraklész munkáit közvetítette Eurüsztheusztól. A hely szerint fia nála sokkal derekabb volt. Ebből sem igazán következtethetünk arra, hogy nem volt arisztokrácia.

Az eposzok komparatív elemzése

Komparatív elemzésünkhöz olyan társadalmat választottunk, mely róla szóló ismereteink jellege révén, mind az elméleti mind az adatszerű egybevetés számára biztos kiindulópontot jelent. Először is le kell szögezni, hogy a swazi társadalom anyagi kultúra tekintetében a sötét kori görögségtől egyértelműen elmaradt, ugyanakkor területében és népességében eléri a korai görögséggel kapcsolatos tradicionalista elképzeléseket (több mint százezer fő)¹⁶⁴. A swazi társadalom rendkívül konzervatív – ez tette lehetővé, hogy vizsgálatuk idején még világosak voltak egy tradicionális társadalom eszmei alapjai, és a piacgazdálkodás (a pénz nagymértékű használata) még nem hatolt be a társadalomba. A politikai közösség élén egy olyan 'főnök' állt, aki már többé-kevésbé királyi hatalommal rendelkezett (több félhivatásos kijelölt tisztviselője volt) ugyanakkor a monokrácia eszmeisége még igen közel állt egy archaikusabb típushoz, és gyakorlatilag nem hordozott autokratikus jegyeket. Hasonlóan fontos, hogy a viszonylagos szegénység ellenére, a swazik kifejlett születési arisztokráciával rendelkeztek. A fenti szempontok lehetővé teszik, hogy egyes régészek azon érveit, melyek az anyagi kultúrára hivatkozva lehetetlennek mondják magasabb szintű politikai egységek kialakulását, elutasítsuk, hiszen a részletesen elemezett komparatív példa világosan mutatja, hogy ez lehetséges.¹⁶⁵ Ugyanígy elháríthatjuk azon állításukat, hogy ilyen anyagi viszonyok között nem létezhet igazi arisztokrácia. A példa megint azt bizonyítja, hogy ez lehetséges. Ugyancsak világosan látni fogjuk azt is, – szemben azokkal, akik azt állítják, hogy ha lenne arisztokrácia Homérosznál, akkor nem lenne lehetséges a közemberek nyilvános politikai szereplése –, hogy igenis lehetséges közemberek bevonása a döntéshozó mechanizmusba, és ez szilárd rendszert eredményezhet. A

164. Kuper 32.

165. A. Heuß: Die archaische Zeit Griechenlands als geschichtliche Epoche, Antike&Abendland 1946 26 skk. old. (= Gschnitzer 1969 36-96) Több évtizede gyakran idézett tanulmányában egyérszt arra hívta fel a figyelmet, hogy mennyire leegyszerűsítik a történések a "törzsek" keletkezését és történetét; másrészt hangsúlyozta, hogy azért nem hajlandók elfogadni a korai görög királyságok létezését, mert nem ismerik fel, hogy másfajta államok is vannak mint a történeti korból ismertek. (Minden bizonnyal nem a legszerencsésebb "másfajta államról" beszélni, mint láttuk nem is olyan könnyű megfelelő terminológiát alkalmazni, de ez elengedhetetlen.)

Sajnos nem volt hozzáférhető Heuß. P. Funke: Stamm und Polis. Überlegungen zur Entstehung der griechischen Staatenwelt in den 'Dunklen Jahrhunderten' [Colloquium aus Anlaß des 80. Geburtstages von Alfred Heuß. Hrsg. J. Bleicken, Kallmünz 1993 29-48]

fenti okok miatt inkább előnyösnek mondható az a helyzet, hogy a swazik a homéroszi társadalomnál valamivel komplexebb politikai struktúrával rendelkeztek, s így mintegy teoretikus "felülnézetből" vizsgálhatjuk az eposzok társadalmát, az eddiginél nagyobb biztonsággal elkülönítve a meglévő jegyeket azoktól a nagyobb strukturáltságra utaló vonásoktól, amelyek a görögség sajátos fejlődése miatt általában már nem a monokratikus autoritás szakaszában jelentek meg. Társadalomtörténeti szempontból – sok más mellett az egyik – legfontosabb különbség a két világ között az, hogy ez az afrikai társadalom rendkívül konzervatívvá vált, míg a görögség jelentős hányada sok szempontból rendkívüli kulturális aktivitással fordult az előtte újra feltáruló világ felé.

A korrekt elemzés érdekében alapvetően **Kuper** leírását követve mutatunk rá azokra a jegyekre, melyek a homéroszi társadalomkép megértéséhez hozzájárulhatnak, nem pedig fordítva, esetleg önkényesen kiválasztva egyes adalékokat. Az összevetésben mellőzni fogjuk a swazi királysághoz kapcsolódó rendkívül részletes rituális eljárások, illetve általában a varázslással kapcsolatos társadalmi-rituális gyakorlatok ismertetését. (Ilyesmi természetesen, ha sokkal kisebb mértékben is mint az effajta képzetekre rendkívül fogékony afrikai közösségeknél, létezhettek a korai görögéknél is, de Homérosz gyakorlatilag a fentebb már vázolt okok miatt semmiféle érdemleges információt sem nyújt.)¹⁶⁶

166. Lásd a "Homéroszi társadalomkép sajátosságai" című fejezetet.

**A swazi politikai szervezet alapvonásai
és a homéroszi társadalom

Ugyanazon szót (*Live*) használják "ország" és "nép" értelemben. (44. old.)

A homéroszi szóhasználatban világosan kitűnik, hogy a δῆμος ugyanúgy jelenti a politikai közösség tagjait, mint az általuk lakott területet.¹⁶⁷

A királyt, *inkosi*, tekintik a föld fejének... A swazi ideológiában a föld és a nép fogalma összefonódik, és a politikai kötelék, a vezetők és alattvalók közötti kapcsolat nagyrészt a vezetők azon hatalmán alapszik, hogy rendelkeznek a földdel, amin az emberek élnek.¹⁶⁸ (44. old.)

A királynak és anyjának¹⁶⁹ sajátos előjogai vannak az egész föld felett: elvehetnek bármely parcellát, amelyet kívánnak, és elmozdíthatják alattvalóikat az ország egyik részéből a másikba. Felismerik azonban, hogy hatalmuk önkényes alkalmazása ellenállást vált ki; ezért rendszerint igényeiket alattvalóik szükségleteihez igazítják, és csak vezetőket és azok követőit költöztetik át sajátos okok miatt. Egy király, ha uralomra kerül, az ország földje már fel van osztva politikai egységekre, és elődje már kiosztotta a földet alattvalóinak, és csak akkor avatkozik be, ha problémák adódnak, vagy a királyi családnak földre van szüksége. Megértésre talál, ha egy uralkodó földet vesz el egy lojális, kipróbált vezetőtől,... és másutt ad neki földet kárpótlásul. (45. old.)

**Az antropológiai leírás kivonatos ismertetésére a lap szélétől beljebb húzódó bekezdésekben, az eposzokkal történő egybevetésre pedig a rendes lapszélét követő részekben kerül sor.

167. **Donlan** (1989a) 5-29

A legnagyobb elképzelhető egybetartozó terület "land" and the "people" 14. old.: mindig egy megnevezett népet vagy egy területet jelent, amit laknak.

démos- "people" a népesség egészének közös akarata vagy (tapasztalata) sorsa. πᾶς δῆμος közös cél érdekében gyűlnek össze: XX 166; közös hiány: 21, 17; felosztja a zsákmányt XI 704 *gerast* ad a vezetőknek.

"represents the outermost limit of belonging"; a *démoson* kívül már mások *démosában* vagyunk.

Donlan 1989b

the owner of the δῆμος was the δῆμος 137. old. és 29. jz.

168. Ennek fontosságát lásd meg lentebb a rokonsági csoportok vezetőinek csökkenő jelentőségével kapcsolatban.

169. A swaziknál a király anyjának saját udvartartása van és bizonyos kiegyensúlyozó szerepet is játszhat. Ezt a sajátosságot a továbbiakban mellőzük.

Ezt a "földtulajdon" felfogást a nem antropológus kutatók általában nemigen szokták helyesen értelmezni. Emlékeztünk a 'főnök' általános definíciójára is. Ez tehát a swaziknál is elismert joga a királynak, de erős elvárás van, hogy csak feltétlenül szükséges esetekben alkalmazza.¹⁷⁰ Ezt a problémát történetileg is értékelni kell, mint ahogy később Kuper is teszi. Amíg bőségesen áll rendelkezésre föld addig ez nem okoz komolyabb feszültséget, ha azonban már kevés, nagy körültekintést igényel. Nyilvánvaló ez a problémakör egyáltalán nem érdektelen az archaikus kor társadalomtörténete szempontjából. Mint már láttuk, föld adományozására illetve adományoztatására (*temenos*) több példa van az eposzokban. A korai görögség esetében a probléma annyival volt kisebb, hogy nem volt az előkelők közt sem jellemző a többnejűség és a sok gyerek.¹⁷¹

A nemzet képviselőjeként a király juttatja a földet népének. Erről sohasem mondják, hogy *tsengise*, eladni, hanem a swazik a *kuphakela* szót alkalmazzák, amely az étel kiszolgáltatására alkalmazható. Az élelem, amelyhez minden egyénnek elismert joga van és sohasem kerül eladásra, ahol a tradicionális millió érvényesül. Ha egy idegen toppan be, meg kell hívni, hogy vegyen részt az étkezésben... A földet, amelyből az élelem származik, általános jogként is kezelik, ezért alkalmas az *Inkosi iyaphakela live* kifejezés. A swazik néha az *ukweba* szót használják, mely a levágott állat hújának szigorú szabályok alapján társadalmi státusz szerinti kiosztását jelöli. A kiosztás a főnök(ök) joga, aki az egyes darabokat, gonddal előrelátással, és megkülönböztetést¹⁷² alkalmazva osztja ki. Úgyhogy minden személy kap valamennyit, de a fontosabbak kapják a vál-

170. vö. még Kuper további megjegyzéseit: "Hangsúlyozni kell, hogy a király hatalomra jutásakor a terület már fel van osztva, és nem avatkozik be a helyi vezetők kérdésébe, és nem is változtatja meg határait alapos ok nélkül. (hercegek, örökletes főnökök, kormányzók; ezeket vagy a király nevezi ki, vagy pozíciójuk örökletes és ő ezt elfogadja.)Néhány főnöknek több földrajzi körzetben vannak követői, és a politikai körzet határai gyakran homályosak, amíg viszály nem tör ki, amit a központi kormányzat kiküldöttjei rendeznek el.

171. Azért ne feledkezzünk meg arról, hogy Priamosznak ötven fia volt, és több felesége. Néleusznak pedig tíz fia, de csak Nesztór maradt életben, akinek szintén sok gyermeke volt. Odüsszeusz kitalált meséjében, apja sok fiút nemzett törvényes hitvesétől, míg ő maga, várásolt anyától származott. A többnejűség problémájára a későbbiekben nem térünk ki.

172. Mint később látni fogjuk semmiképpen sem részrehajlásról, igazságtalan kedvezésről van szó. Legalábbis az elvárások szerint szerint semmiképpen sem.

ogatott falatokat. A swazik jelképesen úgy beszélnek az országról, mint a nép állata, *inkomo*. -46. old.

Ez a gondolatkör egyáltalán nem idegen a görögségtől. Az eposzokban több utalás van arra, hogy egy átlagos közember rendelkezik *klérosszal*, és a történeti korban is ezt tekintették ideális állapotnak.¹⁷³ Talán nem véletlen, hogy az Íliászban, amikor Nesztór elmeséli ifjúkori hőstettét, és arról beszél, hogy Néleusz, hogyan osztotta szét a nép között illetve magának a rengeteg zsákmányt szintén egy lakomai húsosztásra utaló szót használ.¹⁷⁴ A phaiákok új otthonának kialakításakor Nauszithosz osztotta fel a földet.¹⁷⁵

Az érkező idegen megvendégelése az eposzok tradicionális témái közé tartozik. Még Eumaios is kötelességének érzi, hogy a kétes egzisztenciájú álruhás Odüsszeuszt megvendégelje és csak utána kérdezze, kiléte felől.¹⁷⁶

Az egyes "tartományok" területe hús négyzetmérföldtől száz négyzetmérföldig változik, egyes főnököknek 100 alatti adófizetőjük van, másoknak több mint kétezer. ...A főnök hatalma nem függ össze közvetlenül saját parcelláinak méretével. Presztízst az határozza meg, hogy hány alattvalója van, mennyien vannak személyi függőségben és mennyi adót kap. Egy egyszerű lakos megfogalmazásában: "A föld csak akkor számít, ha megművelik és birtokba veszik; miként az ember inkább vágyik marhákra, mint istállóra, egy főnök nevét az emberei teszik híressé, mert maga a föld nem tud beszélni."

A fenti kijelentések feltétlenül szükségesek a homéroszi társadalom megértéséhez. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az eposzokban ez a felfogás nem érvényesül olyan egyöntetűséggel, mint egy jóval szegényebb társadalomban. Mint később látni fogjuk, a swaziknál nem illett dicsekedni a gazdagsággal, ez az akháj hősökre vonatkozóan nem igazán mondható el. Figyeljünk azonban arra,

173. Vilmos 1988

174. XI 688 δαίτρευον, nem kétséges, hogy a véμω ige, amelyet a lakoma során általában az étel kiosztására alkalmaznak, fontos társadalmi értelemet hordozott, ezért válhatott a későbbiekben a törvény, νόμος szó alapjává is.

175. 6, 10 vö. Morris (1986 97 skk.) ismét felvetette a régi vitát, hogy ez a történet mennyire utalhat a "nagy gyarmatosításra".

176. Ez általános szabály az archaikus társadalmakban. A hús felosztásáról mind a swaziknál mind Homérosznál lejjebb még esik szó.

hogy nem a közemberek előtt dicsekednek a gazdagsággal, hanem egymás előtt, hiszen a gazdagság azért jelent elsősorban tekintélyt, mert vagy a néptől, vagy zsákmányból, vagy már az eleve tekintélyt feltételező ajándékozásból származik. Az eposzok alapján a "swazi felfogás", noha csak korlátozottan érvényesül, mégis jellemzőbbnek kell tartanunk, mint a Finley-féle korlátlanul terjeszkedő és kontrol nélküli *oikosok* koncepcióját. Agamemnón autoritása alapvetően azon nyugszik, hogy a legtöbb embernek ő parancsol.¹⁷⁷ Természetesen a gazdagsága is a legnagyobb, de ezt részben köteles a közösség érdekében felhasználni.

Egy főnöknek jogában áll alattvalókat befogadni és földet adni nekik, és ugyanígy elűzni a földről. Más törzsből valót azonban csak, ha a királynak jelenti. Ugyanakkor bárkit be kell fogadnia, akit a király küld.

Mint az előző fejezetben láttuk ilyen befogadás gyakran történik az eposzokban, például Túdeusz vagy Bellerophón esetében. Ugyancsak fontos momentum, hogy a szolga Eumaios is számít Odüsszeusz jóindulatára és *klérosra* valamint jóalakú asszonyra.¹⁷⁸ Az ilyen eljárást, tehát mind az általános antropológiai definíció, mind a komparatív elemzés alapján – ha nem is mindennaposnak –, de természetesnek kell tekintenünk. Azért is fontos ez a jegy, mert az egyik leghatározottabb ellentétet mutatja a klasszikus *polis*-eszménnyel szemben. Akkor az idegenek, és részben a felszabadítottak földhözjuttatása szigorúan tilos volt, és csak egész különleges megtiszteltetésként, vagy a már korábban említett *sympoliteia* szerződéseknél merült fel.¹⁷⁹

177. μήτε σύ, Πηλεΐδη, θέλ' ἐριζέμεναι βασιλῆι
ἀντιβίην, ἐπεὶ οὐ ποθ' ὁμοίης ἔμμορε τιμῆς
σκηπτούχου βασιλεύς, ᾧ τε Ζεὺς κῦδος ἔδωκεν.
εἰ δὲ σὺ καρτερός ἐσσι, θεὰ δὲ σε γείνατο μήτηρ,
ἀλλ' ὄδε φέρτερος ἐστίν, ἐπεὶ πλεόνεσσιν ἀνάσσει.

178. ὅς κεν ἔμ' ἐνδουκέως ἐφίλει καὶ /κτῆσιν ὄπασσεν,
οἶκον τε κλῆρον τε εὐμορφόν τε γυναῖκα,
οἶά τε ᾧ οἰκῆι ἄναξ εὐθυμος ἔδωκεν...

A gnómiкус aorisztoς használata világossá teszi, hogy nem egyedí jelenségről van szó.

Később Odüsszeusz, amikor készülnek a harcra ezt tényleg megígéri neki is és a csordásnak is, ha legyőzik a kérőket. Swazik is adhattak szolgának földet.

179. A kutatóknak sok fejtörést okoz Hésziodosz apjának esete, aki az aiól Küméből települt át a boiót Aszkrába. vö. West 1978 30 skk. old. Erga 633 skk.

Egy átlagos swazi közrendűnek, egy háztartás (tanya) fejének, joga van földhöz, és igényét "polgárjoga" szentesíti. Ez feljogosítja arra, hogy a királyhoz forduljon, ha úgy érzi jogtalanul űzték el egy területről, vagy nem tud elegendő földet szerezni saját fenntartásához. Az általános jogcím mellett, a legtöbb swazi jogot formál bizonyos területekre rokoni kapcsolataik alapján. Ha egy férfi meghal, fő örökösére száll a földje, és elvárják tőle, hogy öccseinek is juttasson belőle. Ennek az igénynek még sok év után is hangot adnak. Az örökös rámutat a családi sírokra, jelekre, melyek megalapozzák a jogát az ősi földhöz.¹⁸⁰ (46-47. old.)

Megint láthatjuk, hogy a modern "földtulajdon" fogalom, mennyire alkalmatlan egy archaikus felfogás megértésére. Az idézett rövid leírás is jól mutatja, hogy két elv él egymás mellett, ami mai felfogásunk szerint kibékíthetetlen. E kettős megközelítés azonban a gyakorlatban együtt tudott érvényesülni, noha nyilván nem konfliktusoktól mentesen.¹⁸¹ A klasszikus *polis*ban rendkívül nagy súlyt fektettek az öröklés pontos szabályozására, és Athénben néhány az örökösönkre vonatkozó rendelkezés például kifejezetten antihumánusnak mondható.¹⁸² Egy ilyen tradicionális rendszerben, ha van elegendő föld, a főnököknek illik gondoskodni alattvalóiról, és hűséges szolgálóikról.

Rokonok és barátok adhatnak (kölcsonbe) földet. 47. old.

180. E jog figyelembevételét a helyi főnök mérlegelheti: Egy fiú, miután apja meghalt, elűzött egy családot, amely már három éve művelte földjét. A főnök azonban elutasította az örökösöt: "Emlékezz, ez a föld nem a tied és nem is az övé. Visszatér hozzám, de nem is az enyém. Ez a királyt illeti és az [egész] Ngwane-t. Az ember, akinek sört adok nem tartja meg a csészét." A főnök különleges körülmények esetén elutasíthatja a fiú igényét az ősi földhöz. Ez történik akkor, ha a fiúkat bűnösnek találták apjuk halálában, vagy életében elhagyták őt.

181. Például Kuper közlése szerint egy helyi főnököt megbírságotk, mert egy rég letelepedett családot ok nélkül el akart távolítani. (67. old.) Hésziodosz munkák és Napok című műve elég részletesen foglalkozik egy számára önkényes ítélettel.

182. Az *epikléros*nak, ha már házas volt el kellett válnia férjétől: Marylin A. Katz: Patriarchy, ideology and the Epikleros **NOMOS** 692-708

(epidikos - epidikasia örökös nő törvény által előírt kiházasítása a legközelebbi férfi rokonhoz. vö. **Harrison** 1968, 10-11, n. 3.

ha egy közeli férfi rokon erre igényt tartott.) Gortünben ez csak választási lehetőség volt az örökös nő számára, ha már férjénél volt, illetve, ha hajadon, az örökség egy részének átadásával elkerülhette a kényszerházasságot.

Már nyilvánvalóan nincs egalitarianus elv, de van szolidaritás, mind a rokonság, mind a helyi közösség részéről. A klasszikus *polis* a felmerülő egalitarianus igényeket általában rendkívüli határozottsággal utasítja el¹⁸³, de a szolidaritás elve többé-kevésbé megtalálható.¹⁸⁴ Az eposzokban ilyen típusú szolidaritásra nincs példánk, de aligha lehetett teljesen ismeretlen. Csak egy negatív tükröképpel rendelkezünk egy "idegen" (ismét az álruhás Odüsszeusz) esetében. Éhen halni, még a dölyfös kérők sem hagyják *thésnek* szegődhet.¹⁸⁵

A főnök tanyája az egyetlen állandó egy tartományban. Az emberek olyan főnök alatt akarnak élni, aki jó bánásmódjáról híres, és közel barátaikhoz, mert tudják, hogy a boldogság nagyrészt a szomszédságtól függ.

Tulajdonképpen ez az egyik legfontosabb kontrollja a 'főnöki' hatalomnak. Mint az előző fejezetben utaltunk rá a beköltöző (*μετανάστης*) nehéz helyzetben van, de nyilván jobb lehetett, mint egy önkényes vezető alatt élni. Az a főnök pedig, akinek fogy a népe, aligha számíthatott komoly tekintélyre.

Tudják, hogy a legtöbb világi feladatban a szomszédok tudnak segíteni, de a jelentősebb igazságszolgáltatási és rituális alkalmakkor a rokonság tagjai alapvető fontosságúak. (48. old.)

Láthajuk, hogy természetes jelenség a rokoni illetve helyi közösségi kapcsolatok mérlegelése. Az eposzokban többször is nyilvánvalóvá válik, hogy a rokonság szerepét nem idealizálják¹⁸⁶, de az is, hogy még alapvető fontossága van az egyén életében.¹⁸⁷ (Tulajdonképpen általán-

183. Szolón az első, akinek ismerjük határozott elutasító véleményét az ilyen típusú egyenlőséggel kapcsolatban. Később ez lesz az általános.

184. Vilmos 1988 6. old.

185. vö. Akhilleusz híres kijelentését, mely szerint a legrosszabb állapot *klérosnélküli* ember mellett *thés*ként élni. 11, 489-90

186. Pariszt nem dicséri Hektór. Télemakhoszról feltételezik, hogy testvérei miatt kerültek bajba. Héziódosz kifejezetten a szomszédi kapcsolatok ápolását javasolja, utalva arra, hogy a rokonok nem mindig készségesek. Erga 343 skk. (Testvérünkkel is, nevetést színelve, tanú előtt kössünk szződést. Erga 371) Az eltemetés rokoni kötelezettségét adott esetben a barátoknak, harcostársaknak kell átvállalnia. Akhilleusz gondoskodik Patroklosz temetéséről, Odüsszeusz egy társ, Elpénór — miután az alvilágban megtudja tőle, hogy tenetetlenül maradt — eltemetése kedvéért vállalja, hogy visszahajozon 10, 551-60; 11, 51-80; 12, 8-15. (Ezt a motívumot Vergilius is átveszi, mint Aeneas *pietasának* bizonyítékát.)

187. Erről az "Igazságszolgáltatás" fejezetben lesz szó.

nosságban ez a klasszikus *polis*ról is elmondható.) Kétségtelenül igaz, hogy a stabil és békés viszonyok közepette a helyi kapcsolatok kerülnek előtérbe, de ez nem jelenti azt, hogy a rokoni kapcsolatok értéküket veszítik.

Határozott összefüggés van a tanyák költözése, az öröklés szabályai, és a politikai struktúra között. A legállandóbb tanyái a politikai vezetőknek vannak, akiknek megvan a privilégiumuk, hogy kiválasszák földjeiket, ellenőrizzék alattvalóikat; a lakosság legmobilabb részét a közrendűek jelentik, akiknek nincs elegendő földjük, és akiket a személyes balszerencse elűz lakóhelyükről. (49. old.)

Ez a kölcsönhatás jól magyarázza egy kiemelkedő születési arisztokrácia helyzetének stabilizálását. Az előkelők helyzetét tehát nem kizárólag birtokaik nagysága biztosítja. Ennek nyilvánvaló következménye lesz, mint lentebb látni fogjuk, hogy az arisztokrácia marad csak képes kiterjedt rokoni kapcsolatok ápolására. A közrendű "nemzetségek" kisebbek és így jelentéktelenebbek lesznek. Jó példa a kiválasztott földre Alkinooszé. *Temenosa* kiáltásnyira van a település központjától.¹⁸⁸

A király (és anyja) elnököl a legfőbb bíróságokon, nemzeti gyűlések összehívása, ellenőrzi a korcsoportokat, földet juttatnak, kezelik a nemzeti vagyont, vezető szerepük van a rituálékban, fontos társadalmi eseményeket szerveznek.

Az uralkodói előjogok egyensúlyban vannak a kötelezettségekkel. Ha lelkiismeretesen végzik őket, igen sok időt és energiát emésztenek fel.

Ez természetesen minden monokratikus hatalomra nézve általánosságban elmondható. A döntéshozó mechanizmus működése majd jobban differenciálja a képet. Arra az évrre, mely szerint maga a *basileus* nem jelenik meg a hírneves bírósági pajzsjelenetben az "Igazságszolgáltatás" fejezetben még visszatérünk.

"A királyt tanácsadói (*tindvuna*) irányítják." "A király népe által király." (helyi közlések) 55. old.

Már korábban volt szó a vezető népe iránti felelőségeről. A fent idézett két kijelentés nyilvánvalóvá teszi, hogy nem kell azon megütköznünk, hogy az eposzok akár a vezető-*basileus* címet is több ízben *geras*-nak, tisztelet-ajándéknak nevezik.¹⁸⁹ Egy ízben hangsúlyozottan a tisztség a közösségtől származik: γέρας θ' ὁ τι δῆμος ἔδωκεν¹⁹⁰, és a gyermekek örökölhetik.

57. old. *Inkosi inye kupela*: Csak egy király van.

οὐ μὲν πως πάντες βασιλεύσομεν ἐνθάδ' Ἀχαιοί.
οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω,
εἷς βασιλεύς II 203 skk.

A két szemlélet a hatalom jellegét illetően – a hatalom néptől való származtatása, illetve a hatalom különleges tisztelete – jól megfér egymás mellett. Kiegészítik egymást, s mindkét szempontnak fontos szerep jut a politikai eszmerendszerben. Az eposzok mint magától értetődőre utalnak több ízben is mindkét felfogásra.

169 főnökből 75 Dlamini (hódítás után vezető szerephez jutott rokonsági csoport)¹⁹¹, a nem Dlamini klánból valók házasság révén rokonságba kerül(het)nek a vezető klánnal.

Ha a király új főnököt küld a rég ott marad és tanácsadója lesz. A többi klán vezetője is biztonságban őrzi pozícióját. (58. old.)

Világosan mutatja, hogy létrejöhet egy "igazi arisztokrácia", amelyben a leszármazás döntő szerephez jut, és a politikailag gyengébb helyzetben levő kiemelkedő csoportok is megőrizhetik arisztokrata jellegüket. A fentiek alapján már jobban el tudjuk képzelni, hogy Agamemnón komolyan gondolhatta egy területi körzet feletti ellenőrzés jogának átadását Akhilleusznak.¹⁹² Egy ilyen struktúrában ez nem kivitelezhetetlen, a korábbi vezetők is helyben maradnak,

189. Ezt alapvető ellentmondásnak látja például **Geddes** 27-28. old. *geras* mint "király" címének jelölése: 11, 184-6 γέρας (Odüsszeuszé); Péleusz tisztségét Akhilleusz *tíméné* nevezi (11, 494 skk.)

190. 7, 150 vö. **Gschnitzer** 1992 198. old.

191. A klán története **Kuper** 11. skk.

192. Hasonlóképpen azt is, hogy Télemakhosz, miért bírhatja apja *temenosait*, és miért részesül a megtisztelő lakomákból.

11, 185 skk. Télemakhos birtokolja a *temenosokat* és illő lakomákon lakomázik: Τηλέμαχος τεμενέα νέμεται καὶ δαίτας εἴσας /δαίνονται ...

és megőrzik autoritásuk egy részét. Így juthatott vezető szerephez Túdeusz, majd Diomédész.

Vezető pozíciókra tudatosan közembereket is kineveznek. *Tindvuna* – közrendű tanácsadó tisztviselők: a kinevezés nem feltétlenül öröklődik. Mivel nem királyi vérből valók nem lehetnek uszupátorok, jelentős befolyásuk ellenére.¹⁹³ (60. old.)

Személyes szolgálók, küldöncök, szakácsok, pásztorok státusza mivel az uralkodó alkalmazza őket nagyon magas. Kicsi a specializáció, a munka aszerint hoz presztízst, hogy kinek végzik, nem pedig jellege szerint.

Hivatalnokok nincsenek szigorúan megkülönböztetve a katonai vezetőktől. Minden férfi korcsoportba tartozik, katonai és egyéb funkciók egybeesnek előkelő arisztokratáknál és vezető közembereknél. (61. old.)

Az előző fejezetben már kitértünk a közemberek politikai szerepének problémájára. Világosan látható, hogyha a születési arisztokrácia már kialakult, a közemberek bevonásának a politikai vezetésbe kifejezetten előnyös oldalai is vannak. Ez egyáltalán nem jelent el-lentmondást.¹⁹⁴

A korcsoportok létezése Homérosz alapján valószínűsíthető, noha nem lehetünk olyan magabiztosak létezésüket és különösen katonai szerepüket illetően mint például **Ulf**¹⁹⁵. Ezek létezésére azonban tényleg több jel utal, hiszen a költő rendszeresen a *kouroi*-ról beszél, ha valamilyen elvégzendő munkáról vagy harci feladatról van szó¹⁹⁶. Nagyon gyakran előbukkan a "kortársak" melegehangú emlegetése. Az egyidős, együtt nevelődők között többször természetes mély barátságról beszél a költő. Nesztór javaslatára a "rokonsági csoportok" (*phylék* és *phratriak*) szerinti beosztásra, egyértelműen alternatív megoldásnak tűnik fel.

193. A spártai *ephorosok* hagyományos datálásával szembeni legfőbb ellenérv az szokott lenni, hogy ekkor még közrendűek bizonyosan nem kaphattak tisztséget.

194. **Geddes** ezt a jelenséget megintcsak "irreálisnak" tartja (20 skk. old.)

195. 51 skk. old. és passim. Különösen azért furcsa Ulf részéről ez a magabiztosság, mert a korcsoportok kimondottan a már fejlettebb, legalább 'tribal' struktúrával rendelkező közösségek jellemzője, ő pedig úgy tűnik 'composite' szintről beszél.

196. A korcsoportokat az egyik swazi (Mswati) uralkodó vezette be (**Kuper** 15. skk.) mikor azonban a háborúskodások csillapodtak, a korcsoportok kifejezetten a közösségi munkákban és a rituálékban kaptak jelentős szerepet. (uo. 117 skk.)

Az eposzi helyeket lásd **Ulf** különösen 51 skk.

Rendkívül fontos annak tudatosítása, hogy egy archaikus társadalomban a munkát alapvetően nem jellegeteszi vonzóvá vagy ellenszenvenné, hanem, hogy kinek végzik. A szolgálat önmagában még nem dehonesztáló, mint azt gyakran gondolják a homéroszi társadalom elemzői¹⁹⁷. Nyilvánvalóan félrevezető egy teljesen más szemlélet alapján az egyes tevékenységi körökhöz társadalmi státuszt kapcsolni, illetve, ha valaki komolyabb fizikai munkát végez, tagadni azt, hogy komoly szerepet tölthetett be a társadalomban. A 'főnök' szolgálatában álló kedvező jelzőket kapó *therapón*nal gyakran találkozunk Homérosznál. Ilyen például Eteóneusz, Meneláosz szolgálatja az Odüsszeia negyedik énekében (22 sk. és passim).

A kor alapján történő beosztás különbözik a születési rangon alapuló beosztástól, de az örökletes tisztviselők gyakorolják autoritásukat a korcsoportokon keresztül.

Minden swazi tisztviselő – polgári, katonai, rituális – rendszerint életfogytiglan törti be tisztviselését, és csak árulás és boszorkányság miatt távolítják el. Inkompetencia iszákosság, butaság, jellembeli gyengeségek, olyan dolgok, amiket kritizálnak, de ha lojális marad nem távolítják el. A problémát alkalmas helyettesek kinevezésével oldják meg. A tisztviselőket sohasem választják. Plebeius nemzetségekből való tisztviselőknél a rátermettség a fontos. 62. old.

Általában kibékíthetetlen ellentmondásként szokták értékelni azt, hogy a vezetőket néha élesen kritizálják, mégis funkciójukat megőrzik. Különösen igaz ez Agamem-

197. Ezt a jellemző szemléletet a *therapón*okkal kapcsolatban egyértelműen elismerik: **Donlan** 1989a 11. old. C.G. Thomas, From Wanax to Basileus: Kingship in Greek Dark Age, *Hispania Antiqua* 6, 1978, 202-04

Lükophrón: XV 430-32 *Aiász therapónja*,
Phoinix IX 447-84

Hermész *therapón* áruhájában, egyike a hét fiúnak, akit kisorsoltak XXIV 480-82
könyörgők befogadása C.A. Tyrpanis, Brothers Fighting together in the Iliad, *RhM* 106 (1963) 289-297.

18, 424 bort kever Muliosz hérósz, Dulikhikhionbeli kéryx, Amphinomosz *therapónja* volt.
Automedón és Alkimosz Akhilleusz személyes szolgálatában áll, mégis a *hetairoi* közé tartozik.
Lükophrón XV 437 *pistos hetairos*

Mérionész, Ídomeneusz *therapónja*: XIII 246-329; XXIII 112-124; 859-88;

Patrokloszt apja hozta Péleusz házába, mert gyermekként kockajáték közben megölte játszótársát XXIII 83-90;

Illis autem antiquissimis temporibus,... etiam ista munera, quae ad epulas pertinent, minime inhonesta videbantur... (Ostermann de praecon. 47.)

nónra. Mint láthatjuk bizonyos típusú társadalomban ez így természetes. Homérosz még nem is túl szigorú az acháj vezetőkhöz; nincs köztük iszákos és korlátozott képességű. A jellembeli problémák azonban nem ismeretlenek.¹⁹⁸

Fontos tehát, hogy szükség esetén a társadalom értékelje a különleges képességeket, anélkül azonban, hogy ez a fennálló rendet veszélyeztesse. Ez nem megoldhatatlan feladat. Nem kell tehát csodálkoznunk azon, ha nem kiemelkedő származású emberek is fontos megbízatást kaphatnak, mint ezt Trója esetében is láttuk.

"Királynak nincsenek gyerekei, a nép a gyermeke."

Szép kifejezése a "király mint jó atya" képzetnek. Az Odüsszeiában többször találkozunk vele. πατήρ δ' ὡς ἦπιος ἦεν (2, 47; 2, 234; 5, 12) állítják többen Odüsszeuszról.

"A nép hatalmát akkor kell figyelembe venni, ha valami rossz történik a király miatt." (swazi közlés)

Ez történik, amikor Agamemnón rákényszerül arra, hogy visszaadja apjának Khrüszéiszt.¹⁹⁹

Belső tanács: családi tanácsból fejlődött ki, nem minden rokon tag, idősebb hercegek, nem királyi klánok vezetői közül néhányan. Rátermett közrendűek is. Nem tudják az egyszerű emberek, hogy pontosan kik vesznek részt benne. A tanács működése jórészt informális, és ez nagy előnye. Rendszeresen csak a helyben lévő tagokat hívja össze a király, és bá-

198. ... tán sose mondták
még az apáitok egykor nektek, kisgyerekeknek,
hogyan hozzájuk Odüsszeusz, míg élt, milyen is volt?
Senkit a népből meg nem bántott, rossz szava nem volt
senkihez itt, pedig így szokták a dicső fejedelmek:
van kit gyűlölnék van kit kedvelnek a nép közt.
Ő bizony itt gonoszat nem tett senkifíával; 4, 687 skk.
vö. még:
μή τις ἔτι πρόφρων ἀγανὸς καὶ ἦπιος ἔστω
σκηπτούχος βασιλεὺς μηδὲ φρεσὶν αἴσιμα εἰδώς,
ἀλλ' αἰεὶ χαλεπὸς τ' εἶη καὶ αἴσυλα ῥέζοι· 2, 230 skk.

Az iszákosság sem lehetett teljesen ismeretlen:
οἰνοβαρές I 225 Akhilleusz egyik jelzője, amikor Agamemnónt szidalmazza. A részegség paradigmatis
kus története: 21, 293 skk.

199. A nép hangjának szerepéről lásd még 95. old.

rmely tagot magához hívhat egy-egy sajátos ügy megbeszéléséhez.

Sok ügyet megbeszélnek, kevés határozatot hoznak. A fontos döntéseknél a nagytanács [gyűlés] egyetértése szükséges. Az uralkodó meghajol a belső tanács döntése előtt, és ha egy törvényt megsért, bírságot szabhatnak ki rá. A belső tanács tagjai nem félnek a száműzetéstől és nyílt kritikát gyakorolnak, ha szükségesnek látják.

Mint említettük, Homérosz bizonytalannak tűnik a vezető-*basileus* tanácsának leírásánál. Ezt azzal magyaráztuk, hogy többféle összetételű tanács létezhetett. Mint látjuk egy valóságos szűkebb tanácstestület sem feltétlenül teljesen homogén és nem következetes a résztvevők tekintetében sem. A fenti leírásból kitűnik, hogy a tagoknak tényleg joguk volt heves kritikát gyakorolni, mint ahogy ez Homérosznál is szerepel. **Ulf** egyik fő érve az örökletes vezetői tisztség létezésé ellen, hogy a szűkebb tanácsadó-testület egyik tagja közli Agamemnóonnal, hogy hallgasson (szerinte ez teljesen elképzelhetetlen):

Görbén fölfele nézve felelt leleményes Odüsszeusz:

"Átreidész, mily szó szökkent ki fogaid kerítésén?

Vész fia volnál bár a vezére pulykák seregének²⁰⁰,

(οὐλόμεν', αἶθ' ὄφελλες ἀεικελίου στρατοῦ ἄλλου / σημαίνειν..) ²⁰¹

és ne uralkodnál mifölöttünk, kiknek a nagy Zeusz ifjukorunktól kezdve kemény harcban verekednünk adta az aggságig, míg nem hullunk el egyenként.

Azt tervezgeted itt, hogy a tág-utu trójai várost elhagyjuk melyért oly hosszan túrtuk a rosszat?

Hallgass, más az akhájok közt valahogy ki ne hallja

ezt a szavad, mit úgysem vesz szájára a férfi,

szívéből aki illő szót kijelenteni jól ért,

s van hatalom-pálcája, figyel sok nép a szavára, annyi, ahány danaosz dalián te gyakorlod uralmad.

Most pedig elmédet megróvom ezért a beszédért:

azt akarod, hogy amíg még áll nagy zajjal a harcunk

vonjuk vízre a jópadu bárkákat, hogy a trószok

kedve ugyan teljék, mikor eddig is annyira győznek:

és nőjön meredek veszedelmünk: mert az akhájok

nem tartják a csatát, ha a bárkák vízre kerültek,

hátratekingetnek, hátrálnak a vad viadalból.

200. A görög szövegben nincs szó szárnyasokról. "csúnya" (gyáva, hitvány) seregről beszél Odüsszeusz

201. A "pusztító" (ti. a nép pusztítója) a legfontosabb vád egy vezető ellen.

Ott aztán pusztít a tanácsod nép fejedelme." XIV 82skk.
Ezek tényleg nagyon kemény szavak. (Hej, Odüsszeusz, nagyon is fájditja goromba szidalmad lelkemet" kezdődik majd Agamemnón válasza.) Nincs ugyan pontos leírásunk, hogy a swazi királyokat mily szavakkal szokták megfeddeni, de a leírás teljesen életszerű. A sebtiben összehívott tanács tagjai feljogosítva érzik magukat a kemény szavakra, a durva szidalmazásra, ám pillanatig sem vonják kétségbe Agamemnón autoritását, a képességeit azonban igen. A swazikról szóló leírás jól mutatja, hogy ez nem lehetetlenség. (Nem abból kell kiindulnunk, hogyha ilyen szavakkal illetnék munkahelyi főnökünket, másnap mehetnénk új állást keresni.) A király bírálatának jogát, illetve lélektani következményeit szépen bemutatja Homérosz, amikor Khalkasz félelmeit adja elő:
"Zeusz-kedvelt Aklileusz, felszólítsz, hogy kijelentsem, messzelövő nagy Apollónnak mi okozta haragját. Én hát szólni fogok: de figyelj rám, s tégy nekem esküt, hogy szóval vagy akár kézzel megvédeni kész vagy. Mert attól tartok haragudni fog az, ki az összes argosziak feje és ki parancsol minden akháznak. Mert hisz erős a király, amikor gyengébbre neheztel: mert a haragját aznap tán elfojtja magában, bosszúját később mégis míg nem viszi véghez, őrzi szívében;" I 74 skk.

Nyilvánvaló, hogy a vezető részéről súlyos vétség lenne, ha a nyilvános szavakért azonnal elégtételt venne. Ezt nem teheti meg. Kuper nem hoz példát arra, hogy egy királyt megbírságoltak volna, de Agamemnón későbbi engesztelő ajándékának, amit tanácsa sugalmazott, súlyos anyagi vonzatai is vannak.²⁰²

A nagy tanács jóval formálisabb a belső tanácsnál, tagjaik elsősorban a főnökök, fő tanácsadóikkal együtt, másodsorban a kiemelkedő tanyák vezetői, harmadszor bármely felnött férfi, aki részt akar venni. Nehezebb korlátozni, mint a belső tanácsot.

A nagy tanácsot speciális hírnökök hívják egybe. A hírnök értesíti a főnököket, akik egybehívják a háztartások fejeit. Ha egy főnök nem tudott elmenni helyettest küldött. Régebben állítólag ilyenkor súlyos bírságot kellett fizetnie.

Az általános tanácsban az ülés folyamatát szokásjog szabályozza. Egy vezető herceg a belső tanácsból a

202. Agamemnón maga is az ἄποινα szót használja. IX 120; XIX 138 Akhilleusz engesztelését nem Agamemnón javasolja a kilencedik énekben, hanem Nesztór. Először arra inti Agamemnónt, hogy vendégelje meg az "öregeket" δαίτυ δαίτυ γέροντιν, mert ez az ő kötelessége IX 70 skk., majd az akháj "öregek" gyűlésén felveti Akhilleusz kiengesztelését 96 skk.

levezető elnök. Nincs előzetes tájékoztató a leendő témákról. Amikor a kérdést felvezették, bármely résztvevő hozzászólhat, beszédét mindig "ti Ngwane²⁰³ népe" vagy "ti swazik" megszólítással kezdik, mert ezt tekintik a nemzet reprezentatív gyűlésének. A király csendben ül, amíg a többségi vélemény nem alakult ki, és azután szólal meg. A belső tanács nem bírálhatja felül az általános tanács döntését, de erre nem is törekednek. A belső tanács sok tagja elszórtan él a népesség körében és mindnyájan egyetértésre törekszenek, nem akarnak szembe kerülni a lakossággal. Legtöbbjük eddig paraszt volt, és nem voltak speciális érdekcsoportok. Egy évben legfeljebb egyszer ül össze. (64. old.)

Egyértelmű, hogy ez a leírás sok szempontból megfelel a homéroszi (nép)gyűlésnek. A legfőbb különbség az, hogy az eposzokban a király sokszor levezetőként vagy hozzászólóként jobban előtérben van. Ennek lehetnek egyszerű "dramaturgiai" okai is Homérosznál, de magyarázhatjuk azzal is, hogy az eposzok vezetőit kevesebb "szentség" övezi, mint az afrikaiakat. A gyűlésnek az az elve, hogy hírnökök értesítik a fontos résztvevőket világosan látható Homérosznál, és az is, hogy mindenki részt vehet a gyűlésen és hozzá is szólhat. A swazi leírás alapján jobban megérthetjük, hogy a gyűlés milyen elvek szerint működött. Alapvetően a már korábban a szűkebb tanácsban megvitatott témák szentesítéséről van szó. Nagyon fontos jegy, – különösen, ha a történeti *polisok* egymástól eltérő gyakorlatára gondolunk – hogy nincs előzetes tájékoztatás. Homérosznál sincs! Természetesen, ha súlyos ellenállás van, aligha lehet elfogadtatni az előzetes javaslatot. Az Íliász második énekében, az Agamemnón által álma hatására összehívott gyűlés, a rossz gyűlés paradigmája. Nem volt jól előkészítve, és Agamemnón ügyetlenül vezette. (A swazi megoldás a király háttérbe húzódásával kifejezetten előnyös az ilyen esetek elkerülése érdekében.) A költő zseniálisan szerepelteti Therszitészt: noha nagyrészt igaz, amit mond, mégis testi hitványsága lehetővé teszi, hogy megfordítsák a gyűlés hangulatát. Testi fenyítést kap ugyan, de büntetése nem formális és nem komoly. A gyűlés tagjai azonban jogosan hitték, hogy Agamemnón szájából a szűkebb tanács határozatát hallják a hazatérési javaslatról. Az előkelőket és más rangos

203. A legendás országalapító neve.

embereket²⁰⁴ Odüsszeusz azzal fordítja meg, hogy "Nem tudjátok jól szándékát Átreidésznek... nem hallottuk mind, mit mondott ott a tanácsban."²⁰⁵ Nyilvánvaló tehát, hogy létezett egy szűkebb tanács, amelynek válogatott tagjai voltak, illetve a gyűlés, ahol minden előkelő részt vett, és a köznépből is, aki akart. (Mivel itt hadseregről van szó, feltehetően mindenki.) Fontos az eposzi gyűlésekkel kapcsolatban, hogy – mint már korábban hangsúlyoztuk – a hírnökök tudják kiket kell értesíteni. Az Íliászban az egyik tanács /gyűlés kimondottan "zártkörű". Agamemnón inti a harsányhangú hírnököket, hogy név szerint, ne kiabálva hívják egybe az összejövotelt:

'Ατρεΐδης ... / φοίτια κηρύκεσσι λιγυφώγγοισι κελεύων / κλήδην εἰς ἀγορὴν κικλήσκειν ἄνδρα ἕκαστον, μηδὲ βοᾶν· (IX 9 skk.) Ez egy szűkebb tanács volt.²⁰⁶ Itt Agamemnón szintén a hazatérést javasolja. Ezért itt most Diomédész kritizálja őt és közli hogy a *themis* szerint ez gyűlésben jogos. (83. sor.)

64. old. Háztartás vezetője, elismert igazságszolgáltatási jogkörrel rendelkezik. Ha azonban külső tagokat érint az ügy, köteles azonnal a (lineage) `ágazati'-rokonsági tanácshoz fordulni. Az *oyise* "atyák" a család öregjeit összehívják. 65. old. A családi tanács a "kunyhók pizskával" foglalkozik, ami nem igényel külső beavatkozást. Ha más rokoni csoport is érintve van (például házasságtörés) a két tanács együttesen próbál döntésre jutni. Ha nem sikerül politikai feletteseikhez "hideg emberekhez" fordulnak. A szélesebb rokonsági csoport már nem lokális jellegű, és igazságszolgáltatási és adminisztratív ügyekben alárendelt a helyi vezetésnek. Szomszédok (hallótávolságon belül) informális vezetőt "nagy embert" választanak maguknak. Őt felkérhetik békítésre, de nem szabhat ki bírságot.

Az igazságszolgáltatással az eposzokban a következő fejezetben foglalkozunk részletesen. Rendkívül fontos világosan látni azt, hogy a viszályok rendezése több szinten történik. Ez alapvetően nem egy általános bírói

204. ὄν τινα μὲν βασιλῆα κατ' ἔξοχον ἄνδρα κίχρη II 188

205. II 201 skk.

206. Amikor a kérők összegyűlnek nem engenek maguk közé sem ifjat sem öreget. 16, 361 skk.

αὐτοὶ δ' εἰς ἀγορὴν κίων ἄθροοι, οὐδέ τιν' ἄλλον εἶων οὔτε νέων μεταίξιεν οὔτε γερόντων.

hatáskör területi hierarchiáját jelenti, hanem különféle eljárási módok egymás mellett élését. A rokoni bíraskodás, nyilvánvalóan egy archaikusabb fázis továbbélése, de semmiképpen sem tekinthető valamiféle "csökevénynek". Funkciójában integráns elemként él tovább. A fejlett királyságok törvényhozása az Ókori Keleten már rendelkezik az ilyen "családi szennyes" ügyében is.²⁰⁷ A "nagy ember" intézménye nem veszik ki egy komplexebb struktúra kialakulásával, mint azt a jósk esetében az eposzokban is láthatjuk.

Az első központilag elismert helyi vezető, a főnök vagy egy herceg,²⁰⁸ aki helyi igazságszolgáltatási, gazdasági és rituális vezető. Közvetít alattvalói és a magasabb szintű vezetők között. Felügyeli azokat az ügyeket, melyeket a családi tanács nem tudott rendezni. Jóváhagyja a büntetést, amit bírósága szabott ki.²⁰⁹ A súlyos eseteket kivizsgálja. A főnök férfirokonságát "hercegeknek" nevezik. Ez is családi tanács, nem rokonok közül csak egy kijelölt tanácsadó vesz részt. A helyi nagy tanács [gyűlés] részvevői a háztartások fejei. Ezek közül néhányal gyakrabban konzultálnak. Ez a két tanács tárgyalja az idegenek befogadását, bírói ítéleteket, új rendelkezéseket. 67. old. Egy helyi főnököt megbírságotak a tanács tagjai, mert egy rég letelepedett családot ok nélkül el akart távolítani, egy másikat azért, mert házasságtörést követett el egy alattvalója feleségével.

A fenti leírás egyértelművé teszi azt, hogy a "helyi szintű vezetés" részben hierarchikusan alárendelt, részben igyekszik utánozni a felső szintű vezetés módszereit. Ez a megfigyelés nélkülözhetetlen ahhoz, hogy majd megpróbáljuk tisztázni, miként beszélhet Homérosz magától értetődő természetességgel "kétszintű" *basileusi* irányításról.²¹⁰ Itt is láthatjuk a rokonság és lokális közösség elvének összefonódását és integrálódását, illetve az előkelők és közrendűek együttműködését. Mindenki ismeri egymás származását, nincs szükség teljes

207. ld. a következő fejezet is Phoinix esetével kapcsolatban. . old.

208. The paternal kinsmen of a chief are spoken of as the 'princes' in the area. Ez érdekes szempont lehet a *basileus* szó jelentésének meghatározásával kapcsolatban.

209. Nincs feltétlenül jelen.

210. A leghíresebb ("hírhedtebb") kijelentés Alkinoosz, phaiák vezető részéről hangzik el, aki kijelenti, hogy tizenkét *basileus* van, ő maga a tizenharmadik. 8, 390 sk.

elszigetelődésre. Az önkényeskedő főnököt pedig meg lehet büntetni.²¹¹

Önkéntes szolgálatba állás gyakorlata ismert volt, bár már egyre kisebb jelentőségűvé vált. A "kliens" munkát és szolgálatokat teljesített, korábban katonait is²¹², alkalmi adót fizetett. Cserébe földet kap, védelmet, gazdasági segítséget, meghallgatják a tanácsban. A swazik ebben nem látják azt, hogy elvi eltérés lenne a rokoni rendszerhez képest. Alkalmanként a szolgálatot vállalók feleségükkel nem rokonaikhoz költöznek, hanem patrónusukhoz. Folytatják azonban a klán-rituálét, és klántagok temetik el őket haláluk esetén. A kapcsolat kölcsönösen felmondható.

Ilyen gyakorlatra van halvány utalás az eposzokban is. *Thés* úgy tűnik bármely szabad emberből válhatott, de valószínűleg ennél megtisztelőbb kapcsolat is létrejöhetett. Az álruhás Odüsszeusz mindenesetre megvitatja Eumaiossal egy "drésztér" állás lehetőségeit a kérők mellett²¹³, Eumaios azonban lebeszéli, mert azoknak sokkal fiatalabb és jólápoltságú szolgálói vannak. Az eposzok többször utalnak, például a kérők esetében is, személyes szolgálatba szegődött emberekre. Fontos leszögezni, hogy az ilyen önkéntes jellegű személyes kötöttségek együtt tudnak élni mind a politikai struktúrával mind a rokoni kapcsolatrendszerrel.

Nem önkéntes alárendelt státusz: fiatal hadifoglyok, vagy elítéltek gyerekei, akiket mentesnek nyilvánítottak a büntől. (Nem ismerik el a vásárolt rabszolgát.) Voltaképpen polgárrá válhattak. Csak a

211. Nem kell idealizálni ezt a rendszert, a swazik egys főnököket jó embernek, másokat gazembernek tartottak. A főnöki autoritás lélektanáról lásd **Kuper** (69. old.) értékes megjegyzéseit.

212. A korcsoportok megszervezése előtt a hadsereget a főnökök állították ki.

213. 15, 317 skk.

Ἑρμείαιο ἔκητι διακτόρι, ὅς ῥά τε πάντων
ἀνθρώπων ἔργοισσι χάριν καὶ κῆδος ὀπάζει,
δρηστοσύνη οὐκ ἄν μοι εἰσσειε βροτὸς ἄλλος,
πῦρ τ' εὖ νηῆσαι διὰ τε ξύλα δανὰ κεάσσαι,
δαιτρεῦσαι τε καὶ ὀπτῆσαι καὶ οἰνοχοῆσαι,
οἷά τε τοῖς ἀγαθοῖσι παραδρῶωσι χέρηες.

ὑποδρηστήρες: 15, 330

király engedélyével ölhatték meg. Beházasonhadtak,
nem volt stigma a gyerekeken. (68. old.)

Noha az eposzok ismerik a vásárolt rabszolgát, de nyilvánvaló a felfogásbeli hasonlóság.²¹⁴ Az archaikusabb társadalmakban gyakran előfordul, hogy a szolga – s majdan pedig leszármazottai – helyzetét nem származása, hanem gazdájához fűződő viszonya határozza meg. Az eposzokban nagyon kevés a férfi rabszolga, és a nők nagy részét is zsákmányolják. A kevés férfi rabszolga azonban úgy tűnik, legalábbis az Odüsszeia alapján, hogy hűséges szolgálat esetén kiemelt helyzetbe kerülhet.²¹⁵ Ez szöges ellentétben áll a történeti polisok gyakorlatával! Teljesen világos, hogy egy "polisz előtti" archaikusabb felfogás jelenik meg, ahol a leszármazási elv még nem érvényesült olyan teljességgel, mint a klasszikus görög államban.²¹⁶ A szolgáktól azonban hűséget vártak el, ha ezt megszegték kegyetlen halállal kellett lakolniuk.²¹⁷

Főnök személyes kapcsolatot tart az alattvalókkal.
Ismeri az összes családot és genealógiájukat, részt

214. A rabszolgatartás jellegét, és az alacsony sorú szabadok helyzetét az eposzokban kiválóan elemzi **Finley** 1985 68 skk.

215. Lásd 178. jz.

216. A római felfogás világosan mutatja, hogy eltérő fejlődés is létezhetett. A felszabadított római rabszolga, illetve leszármazottai nem volt elzárva a polgárjogtól.

217. Nem árt ezt is szó szerint idézni. Jól érzékelteti a kontrasztot a megbecsülésben részesült hűséges Eumaios és a csordás sorsát összehasonlítva.

A kéréssel háló szolgálányok büntetése:

Köztük a jóeszű Téllemakhosz kezdett a beszédbe:

"Hát tisztességes véggel vegyem én el a lelkük?

nézik, kik szégyent zúdítottak mind a fejemre

s édesanyámra is, és kéréssel háltak a házban?"

Szól; s kékorru hajó tarkötelét odakötte

egy magas oszlophoz, jól meghurkolta a kamrán,

jó magasan kifeszítve: a lábuk földre ne érjen.

Mint ha a szélesszárnyu rigók vagy a gyenge galambok

hullnak törbe, amely bokrok közt van kifeszítve,...

így egymás mellett a fejükkel, függték a lányok,

hurkokkal nyakukon, hogy vesszenek el nyomorultul.

Lábukkal még rángtak, nem sokat egy kicsikét csak.

Ezután a más korábban megkötözött hűtlen pásztort hozzák elő.

S íme, Melantheuszt ajtón át pitvarba vezették:

s ott gonosz érccel az orrát és füleit lemetélték

és tépték ki szemérmét, nyersen ebeknek ebédül,

s szétzúzták a kezét-lábát, haragudva szívükben. (22, 428 skk.)

Az árulás a legsúlyosabb bűn minden archaikus közösségben.

vesz ünnepeiken. 69. old. Konzervatív főnök ugyanazt az életet éli mint népe, és ugyanazon a szinten. A főnök gyermekei együtt nőnek fel a közemberekéivel. Tisztelik az ékesszólást, a szokásjog ismeretét, de nem ösztönzik, hogy ezekben a dolgokban kiválóságra tegyen szert, ezért vannak a tanácsadók. A főnök a nép által lett főnök. [hiába a király nevezi ki vagy hagyja jóvá]. Álláspontját az emberek véleménye alakítja és kevésbé az övé azokét. Elfogadja a többség döntését, és igyekszik meggyőzni a kisebbséget. Ugyanakkor nagyon szigorúak a távolságtartás szabályai.

A swazik már gyerekkorban megtanulják, hogy noha együtt élnek és játszanak, vannak köztük társadalmi különbségek. A leendő arisztokratáknak is meg kell azonban tanulniuk, hogy az örökölt tekintélyt meg is tudják őrizni. Nem kell tehát megütköznünk azon, hogy Hektór egy közrendűvel, akivel egy éjszakán született szoros emberi kapcsolatot tart fenn. Ettől még Hektór megőrzi tekintélyét. A vezetőktől nem várják el, hogy külsőségekben is hangsúlyozzák "nagyságukat". A tisztelet a származás alapján jár, de a társadalom adja. A két elv egymással integránsan összefonódva érvényesül. A homéroszi hősök ebből a szempontból sokkal extravagánsabbak mint swazi kollégáik. Nem irreális vonás tehát, hogy az eposzok arisztokratái, étrendjükben, mindennapi viseletükben nem különülnek el élesen a köznéptől. Erre nincs is feltétlen szükségük. Rendelkeznek azonban olyan presztízstárgyakkal, amelyekkel a köznép nem, és Homérosz lakóhelyüket is igyekszik "fenségesnek" ábrázolni. Az eposzok "főnökei" kevesebbet foglalkoznak az egyszerű emberek személyes sorsával, ez nemigen fért bele a hősi epikába. Kivételt talán csak Odüsszeusz gondoskodása jelent társaival szemben, akik ostoba vétkük miatt pusztulnak el. (Vagy mint korábban láttuk: Hektór bosszúvágya Podész halála miatt.) Egyértelmű azonban, hogy bensőséges kapcsolatban állnak közemberekkel is, és legrátermettebb szolgálkival is.

70. old. Nép önkéntes adományokat ad. "A tiszteletadás nagyra teszi az embert, árnyékot ad neki".

A király ugyanúgy öltözik mint az alattvalók, de nagy tisztelet és szolgálat jár neki.

71. old. A jó alattvaló lojális, és kész elfogadni az alárendeltséget. Viszonzásul elvárja, hogy tiszteletet kapjon. Kész arra, hogy felszólaljon a ta-

nácsban, ha úgy találja, hogy a főnök emészti a népet – ha túl gyakran veszi igénybe szolgálataikat, nem érdeklődik gondjaik iránt, fukar, nem gondoskodik a családokról, mikor a férfiak közmunkára mennek.

A főnök érdeke, hogy udvariasan, nagylelkűen viselkedjék, hogy magához vonzzon embereket, ahelyett, hogy azok máshoz szegődjenek. (Kuper szerint a főnökök átlagos képességűek.)

77. old. a királyi gyermekek a közemberekkel együtt nőnek fel, csak a rituáléban különböznek.

Ezek a megfigyelések tovább erősítik a már eddig kialakult képet. Világossá teszik, hogy **Ulf** jogosan hivatkozik ugyan arra, hogy nem szabad az eposzokkal kapcsolatban az európai középkort tekinteni analógiának, de ugyanígy téves egy általunk "elképzelt" arisztokrata-képpel szembevetni az eposzok főszereplőit, majd kijelenteni, hogy ezek nem voltak igazi arisztokraták.

Az Akhilleusz által használt megvető δημοβόρος²¹⁸ minősítés szó szerint adja vissza a swazi "népet emészto" főnök képét. Természetesen a homéroszi főnökök nem mindig felelnek meg ezeknek az elvárásoknak.²¹⁹ **Ulf** megint csak gyakran hivatkozik arra, hogy a "nép hangja" befolyásolja a vezetők döntését az eposzokban.²²⁰ Szerinte egy igazi

218. I 231. Nem kétséges, hogy a legnagyobb hiba, amit a vezető elkövethet a nép pusztítása, legyen szó anyagi javokról vagy az emberek életéről - , akár a vezető harci alkalmatlansága, akár az istenekkel szembeni vétség miatt. Ezért az istenek természetesen az egész népet pusztítják, így büntetik a királyt! Dávid király népszámlálása után az Úr pusztítja Izrael népét. 2Sámuel 24; vö **Gschnitzer** 1965 104. old. Lásd még a 162. jegyzetet, ahol Hektór attól tart a szöbeszédőtől tart, hogy miatta pusztult a nép.

219. lásd például 198. jz.

220. 42. old. "A közvélemény a mércéje az egyén beosztásának a társadalmi hierarchiába." Ulnak ez a lényegi következtetése, mint láttuk, teljesen megalapozatlan.

A véleményalkotás az egész *démos* érinti

15, 46 a *démos* φῆμις ét akarja megtudni Eumaiosz apja, χαλεπή φῆμις *démosé* 14,239 24,201 ff. vö. φᾶτις vö. uott. 46. old. és 122. jz. Pénelopé félne a *démos* véleményétől, ha nem készítené el Laertész leplét 2, 101-03 vö. 16, 75; 19, 527

43. old. Odüsszeusz visszatartja Agamemnónt attól, hogy a nép elé lépjen azzal a javaslattal: térjenek haza XIV 90-94 vö. II. 192 és uitt. 35. old.

43-44. old. Hektór döntését is, (XXII 99skk.) hogy nem tér vissza a falak mögé, hanem vállalja a harcot Akhilleusz ellen nem tartja "nemesi ideálnak". vö. XVII 582-90 (mit szólnak majd, ha Hektór visszavonul. Ebben bizonyos mértékig igaza van Ulnak, de ez nem jelenti azt, hogy Hektór nem volt "nemes".

Ulf szerint "Az, hogy a koldus Odüsszeusz megmérkőzhet az új felajzásában, azt bizonyítja, hogy nem volt lényeges társadalmi távolság." vö. 118.jz. Ez teljesen képtelen állítás. Antinoosz így reagál a koldus-Odüsszeusz kérésére, hogy kipróbálhassa az új felajzását:

"Jaj nyomorult idegen, nincs már egy csöpp kis eszed sem.

Hát nem örülsz, hogy büszke körünkben ilyen nyugalomban itt lakomázhatsz, nem koplalsz, és hallod a hangunk

vezető ettől nem tart. Ez a tézis még egészen általánosságban is megkérdőjelezhető, de különösen téves az Íliásszal és az Odüsszeiával kapcsolatban felvetni. A hatalom, az autoritás kifejezetten nem autokratikus jellegű, noha egyes emberek néha önkényesen viselkednek. Az ilyen magatartás azonban mindig bajt hoz, a "jó vezető" Homérosznál is figyelembe veszi a nép hangját.

Társadalmi rang, gazdagság és munka.

126. old. Munkafeladatok; pl. szántanak, aratnak, csépelnek. Nem büntetik rögtön, ha valaki távol marad a munkától.

137. old.: az arisztokraták nem mindig a leggazdagabbak. A swaziknál nincs munka nélkül élő osztály, mely mások munkájából élne. A nagy emberek is végeznek kétkezi munkát a vadászat és nyilvános elfoglaltsággal terhelt időszakok között. Hercegeik maguk építik házuk alapszerkezetét és fonják istállójuk falait. A királynők napokon keresztül fáradoznak a földeken.

137 skk. [A swazik technológiailag is fejletlenebb szinten állnak, mint a sötét kori görögség.] A múlt század végéig kapákat használnak, sokszor nem is vasból, csak kemény fából. Később is őrlő köveik lesznek, nem malmok.

139. old.: valamilyen szinten minden swazi részt vesz az élelem előállításában.

140. old.: amikor mindkét nembeliek részesei egy munkának, nemek szerint elkülönülnek.

141. old.: idősebb arisztokraták már gyakorlatilag nem dolgoznak, csak szerveznek, teljesen azonban nem mentesek a munkától. Saját gazdaságukat maguk művelik.²²¹ Csatlakoznak a helyi munkacsoportokhoz, de nem kell állandóan munkát végezniük.

és a beszédünket? Nincs koldus, más idegen sincs, társalgásunkat kinek így hallgatni lehetne." Ezután pedig halálosan megfenyegeti Odüsszeuszt.

Parisz megkövezésének emlegetése Hektór részéről. III 39-57. Mint láttuk, a döntéshozó mechanizmus működését a vezetők irányítják. Priamosz egy gyűlésen még el tudja háritani, hogy Pariszt Helené kiadására kényszerítsék.

A "nép hangja" fordítás azonban nem mindig célszerű. Amikor Odüsszeusz elmeséli, hogy kénytelen volt elmenni Krétából Trójába, mert *χαλεπή δ' ἔχε δήμου φήμις*, nem egyszerűen szóbeszédről van szó, hanem döntésről, amelyet bizonyosan a gyűlés hozott. A szembeszegülés bírsággal fenyegetett: *ἀργαλή θωή* (XIII, 669)

221. Láertész esete tehát, ha nem is szokványos, nem hihetetlen.

Arisztokraták is részt vesznek a királyi közmunkákban.

Rendkívül sokszor hivatkoznak arra, hogy a homéroszi hősök maguk is végeznek kétféle munkát. Mint látjuk, ez természetes egy ilyen jellegű társadalomban. Nem elképzelhetetlen tehát egy olyan társadalom, ahol a királyné maga szövö apósa halotti leplét, a fiatal "király" ácsolja az ágyát, vagy gondozza az apja által rábízott fákat.²²²

142.: csekély a specializáció, gyakran öröklődik a mesterség.

143. old. A kovácmesterség rendkívül nagy becsben áll, a vastárgyakat sohasem temetik el - az örökség részét képezik.

144. old.: az előkelők gyakran ingyen kapnak a mesteremberektől terméket, akik elvárják tőlük, hogy majd viszonzozzák nagylelkűségüket.

A homéroszi társadalom komplexitását elemezve ugyancsak gyakran említésre kerül, hogy rendkívül kicsi a specializáció. Az eposzokban is az egyetlen igazi szakosodott ember, aki vélhetően ebből, mesterségéből is él, a kovács. Műhelye a köznép egyik fontos találkahelye.²²³ Egyértelmű ugyan, hogy mennél nagyobb a specializáció, annál inkább valószínű a társadalom komplexitása, de korántsem törvényszerű, hogy ez a két ismérv kölcsönösen feltételezze egymást.

Az Odüsszeiában *démioergos*ként emlegetik még az ácsot, az "orvost", a jóst és a dalnokot. Ezek közül az ács, esetleg a dalnok lehetett igazán specializált szakember. A jóst és a "bajok gyógyítója" minden bizonnyal csak "másodállásban" végezte tevékenységét²²⁴.

144-5.: közös munka szükséges a nagyobb földeken.

[146. old.: munkatáblázat lásd a következő oldalon: TÁBLÁZAT]

222. Ulf és Geddes legfőbb érvei ezek a homéroszi arisztokrácia létezése ellen.

223. lesché: melegedőhely 18, 328 vö. Erga 493

224. Eumaiosz úgy definiálja ezeket a mesterségeket, hogy "értük hajlandó az ember maga elmenni, hogy hívja őket". 17, 382 skk.

A kovácsot, *khalkeus* többször is emlegetik. Nesztór híres áldozata előtt is érte küldet (lásd 49. old.). A fazekast is említi egyszer az Iliász (XVIII 600 sk.). Aiász pajzsának készítője Tükhiosz, ki Hülében élt, és a bőrfeldolgozók legderékabbika volt. (VII 221 sk.) Pénelopé még a *kérykest* nevezi *démioergos*nak, de ők a politikai irányítás tisztviselői.

148.: gazdag, akinek sok marhája van, sok felesége, elég földje, hogy ellássa családját és vendégeket fogadhasson.

(148. a tehén teje szimbolizálja a rokonságot; ahonnan nősülni akar, ott nem iszik tejet.)

149. old.: szerte az országban található királyi földek, melyet a rokonság és az alattvalók művelnek. A főnökségekben van egy családi s egy nagy kiterjedésű saját föld, melyet a főnök irányítása alatt a népe művel. Egy kis családú főnök sokkal szegényebb lehet mint egy gazdag, címmel nem rendelkező ember. Mindaddig, amíg valaki műveli a földjét, és nem követ el nagyobb vétségét, jogát a földjéhez nem vonják kétségbe, ha azonban nem műveli, vagy számúzik, a föld visszatér a főnökhöz.

TÁBLÁZAT:

EXAMPLES OF LILIMA AND UMEMO

Status of Organizer	Work	Days	Workers		Reward
			Men	Women	
Queen Mother	Threshing Cutting grass	1	30 (approx.)	40 per day	24 gallon bowls of beer 4 gallon bowls of beer 2 large pumpkins and mealie meal
		2	—		
Chief	'Work party of oxen' (<i>ilima letinkabi</i>) for ploughing Weeding	1	18	— 31 first day, 34 second day Approx. 20 each day	Small ox Beer made from one whole bag of <i>mabele</i> Beer made from half bag <i>mabele</i> and quarter bag mealies (i.e. between 10 and 12 gallons)
		2	22		
	3	—			
Rich Headman	Moving and Rebuilding	14	27 men and 14 women helped him at various periods		Gave beer from half bag <i>mabele</i> at various stages and also killed a goat About 8 gallons of beer and pumpkins for converts
	Weeding	1	12	24	
Poor Headman	Weeding	1	—	18	1 gallon beer 2 gallons of beer
	Grass for thatching	1	—	12	

Az ilyen típusú társadalmakban általában nem bér munkával művelik a földet, hanem a népesség munkája a vezetők és a közemberek közötti reciprocitás szerves részét képezi. Az eposzok általános antropológiai elemzése során az előző fejezetben már idéztük azt a leírást, ahol a basileus örvendezve szemléli temenosának megművelését. A swazi főnökök "hivatali" földje jellegét tekintve tökéletesen megfelel a homéroszi temenosnak. Mellékletként közöljük azt a táblázatot, amelyben Kuper rögzíti a felmérés évében a király és a főnökök számára végzett közmunkákat. A "fi-

zetség" ugyanaz, mint Homérosznál, eltekintve attól, hogy bor helyett sör alkotja a járandóság egy részét. Mivel a swaziknál nem volt jelentős szőlőművelés, a lakomákon is a sör töltötte be a bor szerepét.

Odüsszeusz egyik hamis történetében is felbukkan egy sokklérosú ember, akinek lányát ő feleségül vette volna, mivel, mint meséjében panaszolja, rabszolganőtől származik és törvényes fivérei keveset juttattak számára. Ez sem jelent tehát olyan adatot, amely ellentétben állana mindazzal, amit megtudunk a homéroszi társadalomról. Létezett vagyoni különbség, amely nem kapcsolható közvetlenül társadalmi-politikai funkcióhoz.

Előfordul az akléros jelző is. Híres Akhilleusznek az a kijelentése, hogy szívesebben lenne egy *thés* egy akléros férfi mellett, minthogy a holtak felett uralkodjon. Az előbbi Odüsszeusz-történet példázza azt is, hogyan lehet valaki akléros: keveset kap az ingóságokból, és egy házacska - mást azonban nem! - a bátyjaitól.²²⁵ A politikai rendszertől függetlenül is kialakulhatnak tehát bizonyos vagyoni különbségek. A gazdagság természetesen társadalmi rangot jelent, de egyelőre nem helyettesíti sem a vezető funkciót, sem az előkelő származást. Természetesen, akinek nagy családja van, kevésbé szorul rá másokra a föld megművelésében is.²²⁶ Odüsszeusz háztartását a költő igen jelentékenynek kívánja ábrázolni, ezért ötven szolgálólány él házában, akik többek között őrlik a gabonát is, ami Odüsszeusz *temenos*airól származhatott.²²⁷

150. old. "a marha nem rohad meg mint a gabona, és gyarapszik az idő múlásával."

A marha kívánatos ajándék a királynak végzett munkáért, legközelebb áll a pénzhez, eszköz az ősök jóindulatának megszerzésére. Akinek nincs marhája, olyan, mint az árva rokonok nélkül. 151. old. Mindenkinek potenciális joga van a földhöz, de nincs marhához. Régebben - "eating up the byre" (az istálló felemésztése) - a király csordáját gyarapította az árulásért vagy boszorkányságért elítélt ember állatvagyonára. (Ezt a szokást a felmérés idején már nem gyakorolták). Bírásból, adókból is gyarapszik a királyi állatállomány. A király nem használhatja

225. 11, 490 sk. és 14, 199 skk. **Finley** alapos elemzést nyújt ezekről az adatokról, de teljesen függetleníti mindenféle politikai struktúrától.

226. Erről a kérdéstről Hésziodosz nyújtja a legtöbb információt.

227. Télemakhosz még gondoskodik a *temenosok* műveléséről, mint erről Odüsszeuszt anyja felvilágosítja az alvilágban. (11, 185 sk.)

saját céljaira, vagyis nem adhatja el. Nemzeti ünnepeken a nép élelmezésére, feleségek vásárlására fordítja azt, és nemzeti áldozatok alkalmával használja még fel.

Világosan láthatjuk azt, hogy az állatállomány tényleges gyarapítása előtt sokkal kisebb korlátok vannak, mint a földvagyon növelése előtt. Ez teljesen egyértelmű az eposzokban is. A homéroszi hősök nyilvánvalóan nem kereskednek állataikkal, de felhasználják a vendéglátáshoz, áldozatok bemutatásánál. Ugyanakkor kétségtelenül értékmérőként szolgálnak²²⁸. Ez nem csupán a kereskedelemben érvényesülhetett, hanem a bírságok megállapításánál és behajtásánál is fontos szerepe lehetett. Állatokat ugyan nem vesznek, de annál inkább rabolnak, ez az eposzok szerint a legnagyobb hőstettek közé tartozik.²²⁹ Mint majd a következő fejezetben látni fogjuk, annak is van halvány nyoma, hogy a *basileus* vagyonát gyarapították az árulásért elítéltek állatai.²³⁰ Az eposzokban természetesen a presztízstárgyak is fontosak, de ezeket a közösségen belül sokkal korlátozottabban lehetett társadalmi célokra felhasználni, mint az állatvagyon.

154. old. a gazdag ember nem úgy növeli presztízstét, ha halmozza a vagyont, hanem azzal, ha igazságosan osztja el. Ha javaikból teljes hasznot akarnak húzni, részben mások javára kell felhasználniuk. Vendéglátási kötelezettség nagyon fontos. Ha valakinek a tiszteletére levágnak egy állatot, a máj és egy oldal az asszonyoknak jár, a belek és a farok a fiúknak, akik megnyúzták, a fej a tanya vezetőjének, a bőrt, akinek kívánja. "... még a csirkék sem számítanak, de vigyázz arra, hogyan osztod a húst és

228. **Finley** 1985 91 sk. old.

229. Lásd a már idézett Nesztór-történetet, vagy Akhillesuz pajzsán a harcjelentet, ahol az állatok elrablása az egyik legdicsőbb haditett (XVIII 520 skk.) Korábban a swaziknál is divatban volt az állatrablás. A siker nagy dicsőségnek számított. (Nemrég egy újságcikkben olvashattuk, hogy Zaire határán az ENSZ katonái is veszélybe kerültek, amikor egy marharablás megbosszulásától próbálták visszatartani a helyi lakosokat.)

vö. még P. **Walcot**, Cattle Raiding, Heroic Tradition and Ritual. The Greek evidence, HR 18 (1979) 326-351 További irodalom **Graf** 1991 19. jz.

A diplomáciai rendezés igényét mutatja a korai görögségnél az a történet, mely szerint a gyermek Odüsszeusz elküldik, hogy kérjen kárpótlást az elrabolt állatokért. **Gschnitzer** 1991 196 sk.

230. Más antropológiai tudósítások is szólnak arról, hogy a főnökök száműzetés esetén megkapják a száműzött javai feletti rendelkezés jogát. Az Odüsszeiában a kérők abban reménykednek, hogy megölik a hazatért hőst és elkobozzák vagyonát mindazokéval együtt (például Mentór), akik nem az ő pártjukra álltak. 22, 213 skk.

a sört. Pontosan osszál és ne mutass részrehajlást.
Egy férfinak nem szabad az ajándékokon kövérre híznia. Ne feledd, hogy az emberek, akik ajándékokat adtak neked, figyelik, hogyan használod fel azokat.
155. old. A szétosztás, melyet elismert kötelezettségek szabályoznak, egyaránt fejez ki és hoz létre társadalmi kötelékeket. Nem szabad dicsekedni a gazdagsággal.
A királyi pásztorok speciális helyzetben vannak.

Teljes mértékben megfelel a homéroszi képnek, hogy az állatokat a közösség érdekében kell felhasználni. Ezért is olyan súlyos bűn a kérők magatartása, akik más vagyonát eszik fel (természetesen önző célokból). Nem egyszerűen húst esznek, hanem vezetőjük, Odüsszeusz tekintélyét is emésztik. Ugyanakkor nagyon dicséretes, hogy Eumaios az érkező vendég számára állatokat vág le. A "királyi pásztorok" Odüsszeusz szolgálatában szintén kiemelt fontosságúak, bár egyikük Eumaios szolga. A marhacsordás Philoitiosz Kephallénián őrzi a nyáját.²³¹ Az adott ajándékokért cserébe az emberek viszonzást várnak, ezt hányják szemére Agamemnónnak is. Hasonló gondolat húzódik meg Hésziodosz δωροφάγοι jelzője mögött is, amivel a *basileus*okat illeti.

156-7. old. A nép irányítása hatalmas kiadásokat jelent, melyeket a központi és a helyi forrásokból kell fedezni. A politikai vezetőknek kell élelmezniük a rendszeresen összegyűlő tanácsadókat és a munkásokat, jutalmazni a rituálék szakértő közreműködőit és a hírvivőket (akiket küldetésük néha több hétre vagy akár több hónapra is eltávolít otthonuktól), és rítusokat kell véghezvinniük, melyek hatalmas mennyiségű áldozati állat levágását igénylik és nagy mennyiségű sör főzését... Nincs lényegi különbség magán- és közvagyon között. A király vagy a főnök öröklí a fő kunyhót, mint a legidősebb fiú. Amint azonban főnök vagy király lesz, az örökségek összevonódnak, és egy olyan személyes jellegű hatalomgyakorlás esetében, mint a

231. 20, 210 sk. Philoitisz még gyermekkorában került a csordához. Mindkét nyájörző többször is megkapja a nehezen értelmezhető, de megtisztelő ὄρητιος ἀνδρῶν titulust. (vö. Commentary, Odyssey ad. 3, 400) A pásztorok között két kategória van ξείνοι, αὐτοῦ βότορες ἄνδρες (14, 102). Eumaios még saját szolgát is vásárol 14, 449 skk. Nyilvánvaló, hogy a főnöki kinevezés sokat számított. Nehéz lenne megmagyarázni, hogy a kérők miért rendelkezhetnek Odüsszeusz nyájai fölött. Talán "közvagyonként" kezelik. Télemakhosz próbálja meggyőzni őket, hogy a ház nem δῆμιος, de nem sok sikerrel.

swaziké, nem ismerhető fel, hogy egy férfi magánemberként vagy közemberként cselekszik. "Ha a király adományoz nekem egy állatot, tudom én azt, hogy honnan származik? Azt fogja talán mondani: «A nép nem akarná, hogy neked adjam; úgyhogy a titkos nyájamból veszem el» ? Nem, a király javai a nemzet javai."

A fenti leírás tökéletesen megfelel az eposzok képének (kivéve természetesen, hogy a sör helyett bort kell adni), és a kor embere aligha gondolhatott mást a *basileusi* javak birtoklásáról, mint a swazi adatközlő. Ez a tökéletes egyezés, amely a főbb politikai eszmék és a társadalmi gyakorlat sok elemében megtalálható a két társadalom komparatív vizsgálata eredményeként, nyilvánvalóvá teszi, hogy a homéroszi társadalomkép, minden költői túlzás és az ebből adódó művészi megközelítés sajátos témaközpontúsága ellenére, alapvetően reális. Az együtt lakomázó²³² és a közösség ügyeit tárgyaló hősök nem a fantázia termékei, hanem egy valóságos társadalom sajátos intézményes működésének természetes velejárói.

232. A lakoma társadalmi fontosságát aligha szükséges részletesen elemezni. Már a közös tőből származó szavak mennyisége is lenyűgöző: δαίς, δαίτη, δαιτρεύω, δαιτρόν, δαιτρός, δαιτροσύνη, δαιτυμών, δαιτύς, (δαίομαι). Nem is beszélve az egyéb szavakról kifejezésekről pl. a ritkább εἰλαπινάζω és társai.

Az igazságszolgáltatás az eposzokban

A szakirodalom hosszú ideig nem kísérelte meg a homéroszi társadalom igazságszolgáltatásra vonatkozó közléseit, mint egy működőképes társadalom lehetséges gyakorlati megoldásait értelmezni. Sokkal inkább arra törekedtek, hogy a *polis* gyakorlatának "primitív" csírait mutassák be, illetve a "jogszolgáltatás eredetét" óhajtották megvilágítani. Az úgynevezett tradicionális társadalmak eljárásainak értékelésekor az újabb tudományos kutatásokban elég élesen elkülönül az antropológiai indíttatású és a jogász szemléletből kiinduló jogtörténeti felfogás.²³³ Míg az utóbbi sokszor abból a kérdésből indul ki, hogy milyen nem volt a tradicionális igazságszolgáltatás, vagyis mennyiben volt fejletlenebb a modern jognál, illetve a fejlett római jognál, az előbbi azt kérdezi, hogy milyen volt valójában, és hogyan működött. A pusztán jogtörténeti felfogás sokszor önkényes és téves megállapításokhoz vezetett. Legfőbb tévedése ennek a megközelítésnek az volt, hogy az eljárások során született ítéletet nem tartotta kötelező érvényűnek, illetve a 'self-help' intézményét "ököljognak" tekintette, a gyilkos üldözésének jogát illetve kötelezettségét pedig "vérbosszúnak". Olyan jelentős kutató mint **Gernet** bevezette az elég szerencsétlen "prédroit"²³⁴ fogalmát a korai görögséggel kapcsolatban, **Finley** pedig klasszikus művében tagadta, hogy egyáltalán beszélhetünk az eposzokkal kapcsolatban igazságszolgáltatásról²³⁵, és a vérbosszú intézményét tekintette alapvetőnek.²³⁶

Manapság már valamivel kedvezőbb a helyzet, s az alapkérdésekben egyértelmű antropológiai kategóriák és a tradicionális társadalmakban megfigyelt igazságszolgáltatási eljárások korszerű értékelésének figyelembevétele többé-kevésbé természetes – nemcsak a homéroszi adatok elemzésénél, hanem a klasszikus görög

233. lásd például **Rouland** 1990 9 skk. old.

234. Droit et prédroit en Grèce ancienne, [L'Année sociologique, 3. sor. 1948-49, 21-119=] in: Anthropologie de la Grèce antique, Paris 1968 vö **Rouland** "Les juristes ont longtemps identifié le Droit avec l'Etat (la hiérarchie des sources du Droit communément enseignée le montre bien, qui place à son sommet la loi et le règlement). En conséquence, les sociétés «primitives» étaient jugées sans Droit." 46. old.

235. 1985 például: 106. old. "Ha bűncselekmény történt, akkor a család — és nem a társadalmi osztály (vagy a közösség mint egész) — feladata volt a viselkedési szabályok megóvása és a szabályszegés megbüntetése."

236. 1985 például 135. old. "A vérbosszú mindenképpen a legdrámaibb bizonyítéka annak, hogy Odüsszeusz világában az egyén hatalma a háztartás és a család erején nyugszik."

jogszolgáltatás elemzésénél is.²³⁷ Mivel azonban általában nem látják át a korai görögség politikai intézményrendszerét, aligha tudják a korai időszakra vonatkozó csekélyszámú adatot megfelelően értékelni.

Ahhoz, hogy ezeket az adatokat értékelni tudjuk, el kell szakadni attól a gyakorlattól, hogy a ritka eposzi utalásokban egyszerűen a későbbi fejlődés csíráit lássuk, és egy más, egyöntetű szempontrendszert kell alkalmaznunk. Ennek pedig abból az egyszerű megállapításból kell kiindulnia, hogy az igazságszolgáltatás alapvető funkciója a társadalom számára a "viszályrendezés". Ha ebből a szempontból közelítjük meg a problémát, azt látjuk, hogy a különböző történeti időszakokban, a különböző kultúrákban eltérő megoldásokat alkalmaztak, hogy a társadalom számára biztosítsák a személyes konfliktusokból és a társadalmi normarendszer megsértéséből adódó veszélyek csökkentését. Törekedtek arra is, hogy a vitákat a közösség megfelelő szintű ellenőrzése mellett lezárják, és a közösséggel szembeni bomlasztó hatású fejleményeket elkerüljék. Egy más antropológiai megfogalmazásban tehát arról van szó, hogy minden társadalom a maga módján társadalmi kontrollt gyakorolt. Noha ez a kontroll igen sokféle eszköz igénybevételével történhet, ezek ésszerűen csoportosíthatók és interpretálhatók.²³⁸

Mint az előző komparatív fejezetben is erre a swaziknál egyértelmű példát láthattunk, egy politikai közösségen belül, többszintű igazságszolgáltatás érvényesülhetett, amely azonban csak részben tekinthető egy egységes hierarchizált rendszernek.²³⁹ Azt is mondhatjuk, hogy a politikai struktúra fejlődésével nem szűnnek meg feltétlenül automatikusan a korábbi igazságszolgáltatási fórumok ("nemzetségi": a kunyhók piszkának eltakarítására), hanem ezekkel párhuzamosan

237. Lásd például **Todd - Millett in: Nomos.** 11-18.

238. lásd például **Peoples-Bailey** 282 skk. old. **Rouland** 1990 46 skk. old.

239. lásd 90. old. Hasonlóképpen foglal állást **Morris** 103. old. bár sokszor felületes az értékelése, különösen Antilokhosz esetében. (lásd lentebb)

"Il est exact que les sociétés traditionnelles mettes tout en oeuvre pour empêcher l'uniformité du Droit, qui doit maintenir les particularismes des groupes. Car le Droit intervient dans un champ discontinu, qui est celui de la société elle-même, et se situe aux antipodes du rêve de Siéyès. Les sociétés traditionnelles se conçoivent comme des assemblages de groupes (familiaux, résidentiels, religieux, d'âge, etc.) Nous avons tendance à confondre unité et uniformité. Or dans les sociétés traditionnelles, les rapports entre ces différents groupes tendent moins à l'opposition qu'à la complémentarité. Le Droit n'est donc pas uniforme par imperfection, mais parce qu'il sert cette vision de la société." **Rouland** 1990 51. old. (vö. M. Alliot, Über die Arten des «Rechts-Transfers», Entstehung und Wandel rechtlicher Traditionen, Feiburg-München 1980, 161-231)

alakulhatnak ki a politikai struktúrába illeszkedő újabb fórumok, amelyek esetleg feljebbviteli fórumként is működhetnek. Ezenfelül, a lokális közösségek egy párhuzamos intézményt is teremtettek maguknak: a 'nagy ember' vezetésével működő "választott bíróságot", ahol nem volt lehetőség bírság kiszabására.²⁴⁰

Meggyőződésünk szerint a homéroszi eposzok gyér adatai is azt támasztják alá, hogy e művek olyan társadalmi közegben jöttek létre, ahol az igazságszolgáltatás több szinten is működött, és az akkori közvélemény számára ki tudta elégíteni társadalmi funkcióját: a kontrollt, és a viszályrendezést. (Felhívjuk a figyelmet arra, mint ezt a legtöbb antropológus is megteszi, hogy a legkorszerűbb jogszolgáltatásban is születnek olyan ítéletek, melyet a pervesztes fél igazságtalannak tart, és vannak olyan területek, ahol a társadalmi kontroll nem működik tökéletesen: például nem megy teljesen gördülékenyen a mai Magyarországon az adósságbehajtás. Ebből természetesen nem következtethetünk arra, hogy nincs jogszolgáltatás.) Noha az igazságos ítélet alapvető emberi elvárás, az ítélet funkciója alapvetően mégis az, hogy a társadalmat megkímélje az egyének szembenállásából származó esetleges súlyosabb következményektől.²⁴¹

A homéroszi eposzok ismerik és elítélik – elsősorban a mítoszok szintjén – a társadalmi kontroll nélküli életet. Nemcsak a küklópszokról van szó: τοῖσιν δ' οὐτ' ἄγοραὶ βουλευφόροι οὔτε θεμιστεῖς ... θεμιστεῦει δὲ ἕκαστος παίδων ἢ δ' ἀλόχων, οὐδ' ἀλλήλων ἀλέγουσιν. (9, 112; 114 sk.) hanem az elszörnyedve emlegetett héraklészi tettről vendége kirablásáról és meggyilkolásáról (21, 22 skk²⁴²) vagy Lükourgosz nevéhez hú tetteiről, aki egyedül küzd "farkas" módjára.²⁴³ Ismerik az igazságtalan ítéletet

240. lásd a komparatív fejezetben 90. old.

241. "Athenian courts were more concerned with dispute-settlement than with the enactment of justice in our objective sense" R.G. Osborne: Law in action in Classical Athens, JHS 105 (1985) 40-58

242. Héraklész felette áll az emberi társadalomnak, de megkapja a maga jelzőit καρτερόθυμος, μεγάλων ἐπίστορα ἔργων (a μέγα ἔργον kifejezés többször jelenti az "elképzelhetetlen tettet" (lásd még 251. jz.) σχέτλιος (21, 28) Zeusz fiaként megszegi Zeusz legfőbb törvényét, a vendég tiszteletét.

243. VII 142 skk. Indoerópai párhuzamok **Gernet**, Dolon le loup. 1968 154-171. old.

vö. még az Autolükosz névvel. μετ' Αὐτόλυκόν τε καὶ υἱας, /μητρὸς ἐῆς πατέρ' ἐσθλόν, ὃς ἀνθρώπους ἐκέκαστο / κλεπτοσύνη θ' ὄρκῳ τε· θεὸς δὲ οἱ αὐτὸς ἔδωκεν / Ἑρμείας·

Miként Héraklész a társadalmi normákon nyers erejével túllépő halandó archetípusa, a "farkas" saját egyéni törvényeit követi. (Platón nehezményezte Autolükosz szeretetteljes ábrázolását. Pol. 334B)

E nevekről lásd **Neumann** 1991 314. old.

is.²⁴⁴ Természetesnek tekintik azonban, hogy létezik igazságszolgáltatás, és az működik is.

Helytelen volna azonban az igazságszolgáltatás vizsgálatát csupán az eposzokban előforduló egyetlen tényleges peres eljárásra szűkíteni. Noha az Akhilleusz új pajzsán látható jelentről szóló tizenkét sor az Íliász tizennyolcadik énekében a legegységelműbb közvetlen forrásunk, adatait semmiképpen sem szabad úgy tekintenünk, hogy az itt ábrázolt eljárás volt az általában alkalmazott peres eljárási mód, s még kevésbé szabad teret engedni annak a romantikus elképzelésnek, hogy e néhány sorban Homérosz éppen a jogi fejlődés csúcspontját ábrázolja, mely közvetlenül átvezet a történeti kor joggyakorlatához.²⁴⁵ Ahhoz, hogy egyáltalán érdemes legyen értékelni a pajzsjelenet eljárását, jóval messzebről kell elindulnunk.

Mind a társadalmi-politikai szervezet legalsó és legfelső szintjén zajlottak olyan konfliktusok, amelyek az igazságszolgáltatás szférájába tartoznak, vagyis a társadalom megpróbálta kontrollálni a viszályt.

A társadalmi szerveződés legalsó szintjén a család illetve a kibővített rokonsági kör állt.²⁴⁶ Egy politikai közösség igazságszolgáltatási rendszere fontos ismervének tekinthetjük azt, hogy a családon belüli "bűnelkövetés"-ből adódó konfliktus rendezését mennyire sajátítja ki (illetőleg a dolog természetéből adódóan csak igyekszik kisajátítani). A korai görög rokonsági csoportokról számtalan eszmefuttatást olvashatunk, de éppen a legjellegzetesebb és – a *polis* társadalomtörténete szempontjából is – legfontosabb tényekkel igazolható funkcióról, vagyis az igazságszolgáltatásban való részvételről kevés szó esik.

244. Íliász

Ζεύς, ὅτε δὴ ῥ' ἄνδρεςσι κοτεσσάμενος χαλεπήνη
οἱ βίη εἰν ἀγορῇ σκολιάς κρίνωσι θέμιστας,
ἐκ δὲ δίκην ἐλάσωσι, θεῶν ὅπιν οὐκ ἀλέγοντες· XVI 386 skk.

vö. Hésziodosz

αὐτίκα γὰρ τρέχει Ὀρκος ἅμα σκολιῆσι δίκησι,
τῆς δὲ Δίκης ῥόθος ἐλκομένης ἢ κ' ἄνδρες ἄγωσιν
δωροφάγοι, σκολιῆς δὲ δίκης κρίνωσι θέμιστας.
(Erga 219 skk.)

245. **Wolff** 1946 ezt az álláspontot képviseli, nyilvánvalóan azért, mert meggyőződése, hogy a korai időkben nem létezhetett igazi jogszolgáltatás, tehát az itt olvasható jelenet egy teljesen új fejlemény ábrázolása.

246. A homéroszi társadalom komplexitása c. fejezetben már beszéltünk arról, hogy mennyiben lehet szó patrilinearis rokonsági csoportról vagy bilaterális 'kindred' rokonságról. Lásd különösen 67. old.

A "nemzetségi" bíróság működéséről pedig részletes leírást kapunk az Íliászból: Akhilleusz nevelője Phoinix meséli el, miképpen került hazájából a hős apjának Péleusznak szolgálatába.

... elhagytam szépasszonyu Hellászt,
hogy ne civódjam apámmal, Amüntór Ormenidésszal:
mert ő feldühödött énrám egy széphajú lányért,
kit szeretett, s közben feleségét semmibe vette,
édesanyámat; anyám folyton kért, térdem ölelve,
háljam el azt a leányt, hogy majd megutálja az aggot:
megtettem, hallgatva reá. Sejtette apám ezt
rögtön, s szörnyü Erinuszeket kért sűrű imával,
hogy tőlem született fiusarj sose üljön a térdén.
Átkos imáit meg célhoz segítette az isten,
Zeusza földmélynek s riadalmas Perszephoneia.
Én ugyan őt le akartam döfni ezért hegyes ércel,
csak hogy egy égilakó haragom szüntette, szivembe
vetve a nép hangját, a tömegnek sűrű szidalmát,
még apagyilkosnak ne nevezzen a széles Akháia.
Ám rekeszizmomban lelkem csöppet sem akart már
mérgeges apámnak termeiben ténfergeni többé.
Sógorok és környékbeli jó rokonok könnyörögve
(... ἔτι καὶ ἀνεψιοί!²⁴⁷ ..)

kértek bár hosszan s úgy tartóztattak a házban:
sok hájas juhot és csavaroszarvú remek ökröt
váltak igen sok sertés is hájban virulóan
pörköltetni feszült Héphaisztosz lángja fölébe;
és az öregnek edényei sűrűn ürültek a bortól.
(IX 447 skk.)

Az ilyesfajta konfliktusok igen gyakoriak az olyan társadalomban, ahol a törvényes feleség mellett ágyasokat is lehet tartani. Az apa ágyasanak meggyalázását a legsúlyosabb bűnnek is tekinthették.²⁴⁸ Phoinix cselekedete voltaképpen határesetnek tekinthető. Jól mutatja ezt a ránk maradt hettita törvénygyűjtemény is. A hettita forrás alapján egyrészt világosan látjuk, hogy írott törvényekkel rendelkező királyi államban az ilyen eset már nem a család belügye maradt, hanem király ítékezés alá vonható volt. Másrészt jól mutatja az elbírálás nehézségét, hogy az egyik rendelkezés a mostohaanyával való viszonyt²⁴⁹ halállal bünteti, amennyiben azonban a hölgy rabnő vagy a prostituált kategóriába volt sorolható egy másik rendelkezés a fiú hasonló cselekedetét nem

247. Ezt a kifejezést többen az apai ági rokonok kategóriájának tartják.

248. ÓTCH I. 263-64. old. 76. és 80. §

249. Phaidra története mutatja, hogy a görögség számára nem volt ismeretlen ez a jelenség.

minősítette büntettnek. Az a tény azonban, hogy egy ilyen paragrafusra is szükség volt, jól mutatja a cselekmény megítélésének ingadozó voltát. (Általánosságban is hangsúlyoznunk kell, hogy sokkal hasznosabb lehet, az igazságszolgáltatás komparatív elemzése során, ha nem magukat az ítéleteket vagy az eljárási módokat vetjük egybe, hanem azokat a jelenségeket, amelyekkel kapcsolatban az egyes törvényhozók szükségesnek látták a fellépést. Maga a gyakorlati megoldás, vagyis a tényleges ítélet sokszor homlokegyenest ellenkező lehetett, azok a problémák azonban, amelyek megoldására hivatottak voltak, mind az ókori világ egészében mind a hatalmas antropológiai anyagban sokszor meglepő hasonlóságot mutatnak, és sok esetben markánsan más megítélés érvényesül mint a mai ember erkölcsi rendszerében. Az ítélethozatal elveit azonban ismét érdemes komparatív módszerekkel is vizsgálni.)

Természetesen egy sok tekintetben patriarchális jellegű világban a rabnő helyzete nagymértékben függött gazdája személyes érzelmeitől. Gondoljunk csak arra, hogy mind Agamemnón, mind Akhilleusz nem restelli a gyűlés előtt nyíltan hangoztatni a tőlük elragadni kívánt rabnőhöz fűződő személyes érzelmeiket. Phoenix apját nyilvánvalóan mélyen sértették a történetek és a legősibb ítélethez folyamodott: az átokhoz.²⁵⁰ Homérosz nem hagy kétséget afelől, hogy az átok érvényesül. Végrehajtói az alvilági istenek, akik szinte "automatikusan" működésbe lépnek, ha olyan cselekmény történik, amit a társadalmi kontroll a tradicionális társadalmakban nem tud hatékonyan kezelni. Phoenix apjának az átka megfosztja fiát leendő gyerekeitől.

Ha Phoenix tényleg végrehajtja a szörnyű tettet (az apagyilkosságot), amit fontolgatott, ugyancsak olyan büntetést követ el, amit a társadalom mélységesen elítél, mint "elkövethetetlen bűnt"²⁵¹, de nem világi ítélettel büntethető tetről van szó. (Azt a logikát, amely a családon belüli gyilkosságot nem tartotta a hagyományos eljárással büntethetőnek, nemsokára részletesebben elemezzük.) Legfeljebb kiközösíthetik a tettest.²⁵² Nyilvánvalóan felidéződik Oresztész története, akit csak

250. Lásd például **Peoples-Bailey** 283. old.

251. μέγα ἔργον a "nagy tett" sokszor "elkövethetetlen tett" értelmében 3, 261 Aigiszthosz; 11, 272 Oidipusz anyja; 12, 373 a társak, akik leölték Hélios marháit; 19, 92 (az egyik szolgáló, el akarja kergetni a koldusként szállást kérő Odüsszeuszt (=vendég megsértése)

252. A monda szerint Ixión követett el elsőként rokongyilkosságot. A gyilkost senki sem volt hajlandó megtisztítani. **Kerényi Károly**: Görög mitológia. Bp. 1977 107 sk.

különleges eljárással és közvetlen isteni beavatkozással lehetett megmenteni az őt üldöző Erinuszoktól.²⁵³

Az Íliász ugyanezen énekében még egy példát találunk rokongyilkosságra:²⁵⁴

Őmellette hevert Meleagrosz, s marta a méreg,
átka miatt anyjának megharagudva, ki sűrűn
kérte megölt testvére miatt szomorúan az istent:
sűrűn verve kezével a tápláló anyaföldet
hívta nagyon Hádészt s riadalmas Perszephoneiát ...
hogy fia haljon meg: s ezt meghallotta a Mélyben
éji-ködökben-kóborló vad Erinusz. IX 447 skk.
Ismét egy családon belül elkövetett bűn, gyilkosság,
melynek büntetése lehet maga az átok.

Az incesztust sem az emberi társadalom büntette,
hanem ismét az alvilági istenek. Odüsszeusz a *nekyia* so-
rán látja Oidipusz anyját is. Théba volt királya pedig
sok szenvedésben részesül: ὄσσα τε μητρὸς ἐρινύες
ἐκτελέουσιν.²⁵⁵

A swaziknál a lopás, gyilkosság, árulás elítélése
bírósi tárgyalás során történik, az incesztus azonban
az igazságszolgáltatás keretein kívül esik, az ősök
szellemeire hárul a büntetés... A holtak [büntetésként
bekövetkező] harapását elviselhetetlen fizikai
fájdalomként írják le²⁵⁶.

Phoinix esetében a családi /nemzetségi tanács próbál
megoldást találni a vizsály rendezésére. Valószínűleg
jószándékkal, de őrizetben tartják Akhilleusz leendő
nevelőjét, ám ő megszökik. Aligha kétséges, hogy Phoinix
apja számára társadalmi kötelezettség volt a rokonok me-
ghallgatása, és egyben dús megvendéglése, noha semmilyen
szankció nem szerepelt semmiféle törvénykönyvben ennek

253. Aiszkhülosz *Oreszteia* trilógiájának harmadik darabja a legrészletesebb forrásunk, ám ez a szerző egyik legideologikusabb alkotása.

254. IX 565 skk.

255. 11, 271 skk.; 280;

Télemakhosz, amikor azt javasolják neki, hogy küldje anyját vissza szülőföldjére apjához. Ő ezt nem meri megtenni, mert bűnnek tartja. Megbüntetheti anyjának apja, az anyja által hívott Erinuszok, s a közvélemény rosszallása. (Ahogy Phoinix is félt a nép sűrű szidalmától.)

"Ἄντινο', οὐ πως ἔστι δόμων ἀέκουσαν ἀπῶσαι,
ἦ μ' ἔτεχ', ἦ μ' ἔθρεψε· πατήρ δ' ἐμὸς ἄλλοθι γαίης,
ζῶει ὁ γ' ἦ τέθνηκε· κακὸν δέ με πόλλ' ἀποτίνειν
Ἰκαρίῳ, αἰ κ' αὐτὸς ἐκὼν ἀπὸ μητέρα πέμψω.
ἐκ γὰρ τοῦ πατρὸς κακὰ πείσομαι, ἄλλα δὲ δαίμων
δώσει, ἐπεὶ μήτηρ στυγεράς ἀρήσει' ἐρινύς
οἴκου ἀπερχομένη· νέμεσις δέ μοι ἐξ ἀνθρώπων [vö. 22, 40; XIII 122] ἔσσειται· 2, 130 skk.
256. Kuper 190. old.

megtagadásának esetére.²⁵⁷ (El kell hinnünk az antropológus kutatóknak, hogy egy igazságszolgáltatási rendszer a számunkra egyértelmű szankciók nélkül is működhet egy tradicionális társadalomban. Éppen a jogtörténeti szemlélet feltételezi azt, hogy ez nem lehetséges, de ez a feltételezés egyértelműen tévesnek bizonyult.) A lakoma, melynek költségét a családfőnek kellett viselni, világosan mutatja, hogy nem egy teljesen köznapi tanácskozásról van szó. Odüsszeusz tehát – többek között – azért tarthatta "civilizálatlannak" a küklópszokat, mert nem fordultak családi ügyekben a rokonsági tanács segítségéért, hanem a családfő maga ítélkezett. Phoinix menekülése pedig – s ezt mindenképpen hangsúlyoznunk kell a tradicionális és alapjában az antik jogfelfogás megértéséhez – nem az ítélet kijátszása volt, hanem az önmagára kiszabott büntetés (az atyai átok továbbra is érvényben maradt). Ezt nagyon sok esetben a társadalom nemcsak tolerálta, hanem kimondottan ösztönözte is²⁵⁸.

A gyilkosság

Ezt a témakört ismét nem szokás kellő súllyal értékelni az eposzok társadalmi elemzése során, pedig világosan kimutatható, hogy az ábrázolás – eltekintve természetesen az ominózus politikai-földrajzi problémáktól²⁵⁹ Homérosznál – teljesen reálisnak tekinthető. Csak úgy érthetjük meg a gyilkossághoz való görög viszonyulást mind Homérosznál, mind pedig a legtöbb történeti görög államban, hogy leszögezzük: a társadalom számára a gyilkosság nem erkölcsi vétség, hanem a közösség beszennyezése.²⁶⁰

Hogy mennyire mélyen gyökeredzett ez a felfogás a tradicionális majd pedig a klasszikus görög gondolkodásban jól mutatja Platón magyarázata arról: miképpen le-

257. **Kuper** (64. old.) Háztartás vezetője: elismert igazságszolgáltatási jogkör. Ha azonban külső tagokat érint az ügy, köteles azonnal a 'ágazati'-rokonsági tanácshoz fordulni. Az *oyise* "atyák" összehívják a család öregjeit.

258. A kiközösítés, amely szimbolikusan a tűzhely elvesztését jelentette lényegét tekintve a halálbüntetéssel volt egyenértékű (vö. *interdicere aqua et igni* in Italia). Rendezettebb viszonyok között természetesen nem vezetett halálhoz, azonban a tradicionális felfogás sajátos logikát követve — mint ezt a gyilkossággal kapcsolatban látni fogjuk — nem feltétlenül a bosszút tartotta a legfontosabbnak, s ez különösen igaz a görögségre vonatkozóan.

259. Mint majd látni fogjuk, "politikai jelentősége" van annak, hogy egy gyilkosnak milyen messze kell menekülnie, hogy megszabaduljon üldözőitől.

260. Találószerű, s erre a kérdéskörre is vonatkoztatható **Nicolai** megállapítása, hogy ahol mi erkölcsi hiányosságot látunk, ott a homéroszi felfogás inkább intellektuális 'blackout'-ot érzékeltet. (9. old. *űrt* eine Art intellektuellem 'Blackout'.) A gyilkos "átok-sújtotta" ember.

hetséges az, hogy az emberek még szentségtörést²⁶¹ is képesek elkövetni.

"Te szerencsétlen, nem ember és nem istenek küldötte bajgyötör téged és buzdít templomrablásra, hanem régi, tisztulással le nem vezekelt bűnökből származó dühödt vágy ösztökél téged, amely az emberek között bolyong és a bűn tévútjára vezet, úgyhogy minden erőnkkel óvakodni kell tőle. S halld meg, hogyan lehet óvakodni. Ha ilyen gonosz gondolat lep meg, fordulj az engesztelő áldozatokhoz, járulj könyörögve a vést elhárító istenek templomaiba, keresd a derék polgárok társaságát, és halld meg tőlük, s magad is próbálj meg hirdetőjévé szegődni annak a meggyőződésnek, hogy minden embernek a szépet és igazságot kell becsülnie. Ellenben kerülve kerüld a gonoszok társaságát. És talán enyhül betegséged, ha mindezt megteszed, ha azonban nem, úgy jobbnak tartva a halált, távozz el az életből."²⁶²

A Homérosztól időben igencsak távol álló szerzőnél két gondolat fogalmazódik meg világosan: súlyos bűnök az ember rajta kívül álló erők hatására követ el; a tisztítószerartással el nem háritott szennyeződés pedig a közösség bármely tagját fenyegetheti.²⁶³

Ez a két gondolat alapvetően hozzájárul az eposzok megértéséhez is a gyilkossal szembeni magatartást illetően. Szükség van még egy harmadik szempontra is, hogy teljesen világos képet kapjunk:

"aki előre megfontolt szándékkal, igazságtalanul saját kezével bármelyik polgártársát megöli, az először zárasék ki a nyilvános életből, tehát se templomokat, se a népgyűlést, se a kikötőket, se semmiféle összejövetelet ne fertőzzön meg jelenlétével, akár megtiltja ezt valaki a jelenlévők közül, akár nem. Mert tiltja a törvény, és tialma mindig az egész város nevében szól. Aki a meggyilkolt rokonai közül – férfi- és nőágon való unokatestvéreit is beleértve –, pedig köteles volna rá, nem emel vádat a gyilkos ellen, és nem szólítja fel a nyilvános élettől való visszavonulásra, az legyen elké-

261. A szentségtörés a legsúlyosabb bűnnek számított az antikvitásban. Büntetése halál volt, és vagyonlekobzás (például a *hermokopidai* esetében).

262. (Platón Törvények, 854b-c ford. Kövendi Dénes) vö. **Saunders** 71. old.

263. Természetesen az egész közösséget is, mint például Oidipusz bűne hatására pestis tombol Thébaiban. Agamemnón vétke miatt az akháj sereg pusztul. Héziódosz megfogalmazásában:

πολλάκι καὶ ξύμπασα πόλις κακοῦ ἀνδρὸς ἀπήυρα
ὅστις ἀλιτραίνει καὶ ἀτάσθαλα μηχανάται. Erga 240 sk.

szülve rá, hogy őrá száll a fertőzés és az istenek haragja, ahogyan a hagyomány a közvéleményt befolyásolja, továbbá bárki bevádolhatja, aki az elhunytért bosszút akar állni.

S aki az elhunyt ügyében mint megtorló fellép, mindent végezzen el, ami az ilyen alkalommal szokásos tisztítómosdásokat és az istenség követelte egyéb hagyományos szertartásokat illeti, és az érintkezési tilalmat is kihirdetve, lépjen fel, hogy a tetteket arra kényszerítse, hogy kiállja a törvény szabta büntetést. S a törvényhozónak könnyű kimutatnia, hogy mindezeknek bizonyos imák és áldozatok révén kell történniük, azon istenek számára, akik afölött őrködnek, hogy ne történjen gyilkosság az államokban. Hogy pedig kik ezek az istenek, és hogyan történjen a leghelyesebben s az illető isten akarata szerint az ilyen per megindítása, erre nézve a törvények őrei a jóssokkal és az istennel meg a magyarázókkal együtt hozzanak törvényeket, és e szerint indítsanak pereket."²⁶⁴

Természetesen Platón előírásaiban sok minden már egy jóval későbbi időszakra utal, de egyértelmű, hogy az áldozat rokonainak speciális jogai és kötelességei vannak. Ez azonban nem vérbosszú. A gyilkosság a legnagyobb emberi bűn, mint ahogyan az első parancsolat is mondja, ennek ellenére az emberi társadalom mindmáig egyik legfontosabb problémája. Az eposzokban igen gyakran értesülünk gyilkosságról, sokszor azonban arról hallunk, hogy csak fontolgatják a tett elkövetését. Az őt ért sérelem hatására kardjához kapó, és bosszúra vágyó hős egyáltalán nem ismeretlen. Phoinixot azonban visszatartotta a félelem az apagyilkos hírtől. Akhilleusz is hasonló gondolatokat forgat a fejében, amikor Agamemnon bejelenti, hogy kárpótlásul a pap visszaadott lányáért elveszi tőle kedves rabnőjét:

Szólt mire fájdalom ébredt Péleióban; a szíve bundás melle alatt hányódott kétfele vajjon rántsá-e most ki hegyes kardját hamar oldala mellől, s szétvervén azokat, beledöfjön az Átreidába.²⁶⁵

A társadalmi megbecsülés, a *timé* megsértéséért elégtételt kellett venni, vagy a sértés rajta maradt azon, aki ezt szótlanul eltúrte. Therszitész is megfogalmazza azt, amire Akhilleusznek rögtön gondolnia kellett és Pallasz Athéné tartotta csak vissza:

"Csakhogy Akhilleuszban sincs tán epe annyira lomha;

264. Platón: Törvények 871a skk. Helyesen bár szüksézávan értelmezi a kérdést Platónra is utalva Morris 1986 101. old.

265. I 188 skk.

másképp Átreidész ez a vétkeed volna utolsó."²⁶⁶

Ezek a példák világosan mutatják a *társadalmi kontroll* működését, függetlenül attól, hogy azt a költő isteni sugallatnak tulajdonítja, vagy emberi belátásnak.²⁶⁷ Ha belegondolunk abba, hogy a korai görögséghez képest rendkívül civilizált Európában még századunk első évtizedeiben is vérre vagy életre menő párbajokat vívtak egymással a társadalmi megbecsülésükre sokat adó emberek, aligha kell csodálkoznunk Akhilleusz és társai heves vérmérsékletén. Semmiképpen sem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az önbíráskodás elfogadott lett volna.

Az öntevékeny fellépés a sértett részéről nem az ököljogot jelenti, hanem a tradicionális társadalmak számára igazságszolgáltatás intézményeinek egyikét, amely azonban korlátozva volt. A klasszikus Athénben sem működött ügyészség, az "államellenes" tevékenységgel szemben is magánvádlók léptek fel.

* * *

A versenydíj elnyerése mind erkölcsileg, mind gazdaságilag fontos volt a homéroszi hősök számára. Így nem meglepő, hogy Nesztór dicső sarja Antilokhosz, amikor a Patroklosz halotti játékein sorra került kocsiverseny után második díját Akhilleusz méltányosságból másnak akarja adni, párbajjal fenyegetőzik. Akhilleusz is megértéssel fogadja ezt a reakciót.²⁶⁸ A görögök természetesen ismerték a szabályos körülmények között lefolytatott párbaj intézményét is, mint az Meneláosz és Alexandrosz döntőnek szánt összecsapásának részletes leírásából kitűnik.²⁶⁹

Nyilvánvalóan sokféle módon igyekeztek a közösség tagjai – az istenekkel karöltve – egy gyilkosságot megakadályozni, de ez aligha sikerülhetett minden esetben egy, a megbecsülést ily mértékben előtérbe helyező társadalom esetében. Egyértelmű, hogy a gyilkosság alapvetően nem szégyennel és erkölcsi elítéléssel párosult, hanem a tisztátalanságtól való félelemmel. A

266. II 242 sk.

267. Akhilleuszt az imént Athéné istennő tartotta vissza a gyilkosságtól. Ennek ugariti párhuzamára hívja fel a figyelmet Maróth Miklós: Baal és Anat. Ugariti eposzok. Bp. 1986 161 sk. old.

268. XXIII 541 skk.

269. III 245 skk. A megbeszélés már korábban megkezdődött. Az egész rendkívül alapos leírás pontos és reális képet ad, rituális eskütétellel, a küzdőtér pontos kimérésével. Aphrodité akadályozza meg, hogy a párbaj, Parisz halálával, tényleg lezárja a háborút. Különösen figyelemre méltó az, hogy egy másik párbajban Aiasz és Hektór között — az est beállta után — a *kérykes* a *sképtron* segítségével szét is tudják választani a küzdő feleket (VII 274 skk.). (Különösen ajánlható azok figyelmébe, akik nem hisznek a *sképtron* szentségében. pl. **Geddes** 29. old.)

gyilkosságot követő társadalmi reakció nem csupán a büntetésre törekedett, hanem elsősorban a szennyezettség eltávolítására.²⁷⁰ Ekkor lép előtérbe a rokonság a tradicionális társadalmakban, - s mint láttuk, Platónnál is, s ugyancsak a legtöbb klasszikus kori államban. A rokonság szerepe mögött eredendően a halott szellemétől való félelem húzódnak.²⁷¹ Kiengesztelése rokonaira hárult. Itt érthetjük meg, hogy a rokongyilkosságot nem lehetett ebből az elvből kiindulva hatékonyan büntetni, hiszen a rokonoknak ismét egy közülük valót kellett volna gyilkossággal fenyegetni, ami újabb "elkövethetetlen bűnt" eredményezett volna. Az alvilági istenek azonban - elsősorban az Erinuszok - gondoskodnak a büntetésről.²⁷²

Az antropológiai vizsgálatok szerint nagyon kevés közösségben volt kötelező a vérbosszú, s ha volt is, a legtöbb esetben ez is korlátozott körű lehetett.²⁷³

Ha az alapelvekkel tisztában vagyunk a homéroszi és jórészt a későbbi görög eljárási rendszer logikájának működését már nem nehéz feltárni. A gyilkos beszennyezi a közösséget²⁷⁴, s ezért meg kell tisztítani. Ezt a közös-ségen belül azonban csak a halott rokonai tehették meg. Ehhez azonban egyezségekre kellett jutni a rokonokkal, vagyis váltságdíjat kellett fizetni.²⁷⁵ (Ez a legtöbb esetben rendkívül jelentős összeg.) Ha megegyeztek, a ro-

270. Egy lokriszi törvény mellékmondata azonban azt sugallja, hogy egyes területeken a gyilkosnak még a házat is el kellett törölni a föld színéről, tehát a büntetés olyan jellegű volt, mint azon bűnök esetében, melyek az egész közösséget közvetlen veszélybe sodorták, és ezért kiterjed a leszármazottak elűzésére is. A tettes után nem maradhat önálló háztartás. A felirat: **Meiggs-Lewis** No. 13. 13. sor. A közösséggel szemben elkövetett bűnről általában lásd **Vilmos** 1988. vö. még K. Latte op. cit. 279. p. 24 skk.

271. Már Homérosznál ez a képzet erősen "megszelidül", a halott Patroklosz árnya ugyan szemre-hányást tesz, de valójában nem félelmetes, XXIII 69 skk. A *neküiában* a holtak árnyai inkább szánalomra méltók, mint félelmetesek. Halotti áldozat:10, 517 skk. Platónnál természetesen ezt a szerepet a bosszú végrehajtását illetően, már az örökös istenségek vették át.

A korai görögség számára a régészet tanúsága szerint a holtak szellemével való kapcsolat rendkívül fontos lehetett. Ezt először **Hägg** vetette fel (1983 *Funerary Meals in the Geometric Necropolis at Asine?* 189 skk.) Ez egyértelmű megerősítést nyert Naxoszon (Grotta), ahol egy sír fölött a korai és középső geometrikus korban egy több mint egy méter átmérőjű körben egy méter mélységben egymás felett sok égésréteg található. A leletek egyértelművé teszik, hogy rituális étkezés nyomairól van szó. V. K. Lambrinoudakis, **EGCP** 235 skk. **Blome** 52 sk. old.

272. A nemrég idézett példában Meleagrosz nem törzsbeli embert ölt, ezért nem kellett elmennie Kalüdónból, anyja bátyjának rokonai pedig nem üldözhatték, mert rokon volt. Ezért hívta anyja az Erinuszokat.

273. lásd például **Peoples-Bailey** 284 skk. a korlátozott vérbosszú bemutatását 287 sk.

274. Frappánsan példázza ezt az eszmét, hogy Athénben a halált okozó tárgyat vagy állatot is gyilkosként kezelik. Arist. Ath. Pol. 57.4 [*basileus, phylobasileus*] és az élettelen tárgyat Attika határain kívülre kellett hajítani. (K. Latte: *Mord* 283 p. 10 skk.)

275. vö. az igen hasonló athéni gyakorlattal Drakón gyilkossági törvényében (**Meiggs-Lewis** No. 86. 13 skk.), amely sokáig használatban maradt. Alapos elemzést nyújt a törvényről **Ruschenbusch** 1960

konok átvették a váltságdíjat és megtisztították a gyilkost.

... más, ha megölték bár a fivérét,
vagy ha fiát, vérdíját (ποινὴ) mégis fölveszi annak:
és az ölő ott él azután is, mert lefizette,
(καὶ ῥ' ὁ μὲν ἐν δήμῳ μένει αὐτοῦ, ...)
néki pedig szive és haragos lelke megenyhül
vérdíj vételekor;²⁷⁶

Nyilvánvaló, hogy nem csupán az áldozat rokonainak juthatott fontos szerep, hanem a gyilkos hozzátartozóinak is, a megbeszélést a váltságdíjról tanácsos lehetett nekik kezdeményezniük, majd annak kifizetésébe besegíteniük.²⁷⁷

Természetesen "elegánsabb" volt, különösen magasabb társadalmi körökben, nem elfogadni a váltságdíjat²⁷⁸. Ez elvben valóban feljogosította a rokonságot a gyilkos megölésére. Az idegen, aki arra hivatkozva jelenik meg, hogy emberölés miatt kellett elhagynia hazáját, gyakori jelenség az eposzokban. Az egyik legrészletesebben tárgyalt eset Theoklümenoszé²⁷⁹:

Erre Theoklümenosz szólt rögtön az isteni férfi:
"Tudd: a hazából jöttem el én is; törzsbeli embert
öltem: sok testvére van és sok sógora lakja
(πολλοὶ δὲ κασίγνητοὶ τε ἔται τε)²⁸⁰

lónevelő Argoszt, az akhájok közt a hatalmuk
nagy, szaladok, hogy az éjszinü vést kikerüljem,
folyton előlük; a sorsom: bolygani földilakók közt.
Engedj hát a hajódra, hiszen hozzád menekültem,
el ne emésszenek ők: mert félek jönnek utánam."²⁸¹

276. IX 632 skk.

277. Szép leírást olvashatunk egy közvetítői rendszerről **Peoples-Baileynél** uott.

278. vö. össze azzal a társadalmi elvárással, hogy az első közvetítő ajánlatot illet elutasítani. lásd előző jegyzet.

279. 15, 222 skk. Homérosz rendkívül részletesen ismerteti Theoklümenosz származását és családjá korábbi történetét — míg a gyilkossággal magával egyáltalán nem foglalkozik. A történet beiktatása nehezen magyarázható, lásd Commentary, Odyssey ad 223. Némi magyarázatot adhat, ha feltesszük a kérdést: ha Theoklümenosz Argoszból ölt embert, miért kell Püloszból is elmenekülnie? A meglehetősen hosszadalmas leírás azt is közli velünk, hogy Theoklümenosz őseit számították Püloszból: 228 és 239. sor. Melampusznak kellett mások *démosába* mennie, vagyis Argoszbába.

Természetesen mindez nem magyarázza a genealógia Homérosznál ritka részletességét, de jól mutatja, hogy a "családi átok" bármikor visszatérhet. Theoklümenosznak lesz némi szerepe később: egyrészt megjósolja Odüsszeusz hazatértét (bár ezt mások is megteszik), illetve, ami igen nagy keserűség Télemakhosz számára: nem tud neki majd oltalmat nyújtani, el küldenie máshoz Ithakában. 15, 508 skk.

280. (A sógor fordítás nem pontos) vö. a Phoinix ügyét tárgyalókkal: ἔται καὶ ἀνεψιοί . old.

281. 15, 271 skk.

Télemakhosz éppen áldozatot mutatott be a tengerparton, hogy induljon haza Ithakába. Természetesen felvette a kérelmezőt a hajóra.

Ezt az eljárást azonban sok közösség enyhíti azzal, hogy egy bizonyos idő után következhet csak be a "vérbosszú"²⁸², vagy mint például a klasszikus korban is, a gyilkos elhagyhatta Attikát egy védett útvonalon, ahol az áldozat rokonai nem bántalmazhatták őt.²⁸³ Tanulságos, hogy Homérosznál gyakran találkozunk menekülő gyilkossal, de halállal lakolóról nem hallunk. Nyilvánvaló, hogy még az egyszeri vérbosszú is ritka lehetett. A közösség büntetése a kiközösítés volt, a rokonoké a száműzetésre vagy a váltságdíj megfizetésére való kényszerítés. Az eposzokban a gyilkosságot általában nem számításból, hanem "erős felindulásból" követik el.²⁸⁴

Ha nem került sor a rokonokkal való megegyezésre, száműzetés következett. A gyilkos helyzete nem volt reménytelen. El kellett hagyni saját közösségét és mások démosába kellett mennie.

"Mint amikor tömör átok csap le a férfira otthon embert ölve ki más község földjére szökött, dús

(ἄλλων ἐξίκετο δῆμον)

házba s a ránézőt elfogja a szörnyű csodálat.²⁸⁵

Bár a költő az idézett helyen hangsúlyozza a megdöbbenést, de a gyilkos átok sújtotta ember és nem megvetett bűnöző. Mint könyörgőt kötelező volt befogadni és megtisztítani.²⁸⁶ Az új közösségben (mások démosában) mint

282. A vikingeknél egy ideig a gyilkos még elmenekülhetett. R. Pörtner: A viking kaland. Bp. 1983 132. old.

283. Sealey 1976 102-104

284. Ismerték bizonyára a nyereségvágyból elkövetett gyilkosságot is. Erről tanúskodik Ixión mondája, aki apósát ölte meg, hogy megtarthassa a jegyajándékot. (lásd 252. jz.)

285. XXIV 480 skk. A gyilkosság azért következett be, mert a férfit az átok (ἄτη) elragadta.

θάμβος a "döbbenet", igen közel áll a **Finley** (1985 210. old. a homéroszi eposzokban egyetlen szót sem találunk az "istenfélelem" kifejezésére.) által hiányolt "istenfélelem" szóhoz. Itt azért támad a döbbenet, mert valami magasabb erő által üldözöttet látunk.

Másutt is hasonló jelentés:

οἱ δ' ἐλεείροντες δίδοσαν, καὶ ἐθάμβεον αὐτόν 17, 367 (a kéregető Odüsszeuszt, a sorsüldözött embert)

θάμβος δ' ἔλε πάντας ἰδόντας 3, 372 (Athénét látták)

III 432 a trószokat és az akhájokat, amikor összecsapott Meneláosz és Parisz a mindent eldönteni hivatott párbajban.

IV 79 Pallasz Athénétől.

θάμβησαν δ' ὄρνιθας, ἐπεὶ ἴδον ὀφθαλμοῖσιν 2, 155 jósjel miatt

θάμβησε δὲ μιν φίλος νιός, /ταμβήσας δ' ἐτέρωσε βάλ' ὄμματα, μὴ θεὸς εἴη. 16, 178-9 istenség megjelenése

286. A menekülő gyilkos a klasszikus *polis*ban is védelemre számíthatott (Lásd: K. Latte: Mord. RE XVI,1.279p.) Ugyancsak figyelemre méltó Hérodotosz elbeszélése (I. 34-35) egy phrüg királyfiról, Adrasztozról. Tette — természetesen akaratlan — testvérgyilkosság volt. Az elkövetőnek száműze-

könyörgő²⁸⁷ jelent meg, aki Zeusz Hiketésziosz²⁸⁸ védelme alatt és ezért, ha szükség van rá, meg kell tisztítania azon ház urának, ahol menedéket kér. A menekülő elveszíti korábbi társadalmi kötelekeit, ezért befogadójának jóindulatát kell elnyernie. Világosan meg kellett neveznie azt az okot, amely arra késztette, hogy elhagyja hazáját, saját közösségét. Ezen okok közül nyilvánvalóan a gyilkosság volt az egyik leggyakoribb, és mivel erkölcsi hátránnyal nem járt, jó esélye volt a könyörgőnek, hogy korábban volt közösségében elfoglalt társadalmi helyzetét megtisztítója és esetleges befogadója figyelembe veszi.

Mint a swaziknál láttuk: idegen végleges befogadása a közösségbe elsősorban a "király" előjoga.²⁸⁹ Nem volt idegen ez a képzet az eposzokban sem, ezért is hangsúlyozza Pénelopé az őt mint bölcs uralkodót dicsérő álruhás Odüsszeusznak, hogy nem gondoskodik a könyörgőkről.²⁹⁰

A gyilkossal szembeni társadalmi magatartás megértése több szempontból is rendkívüli jelentőségű. Világosan láthatjuk azt, hogy a modern jogfelfogástól

tésbe kellett mennie -, ezt az ítéletet a család mondja ki, vagyis a phrüg király. A történet folytatása markánsan mutatja meg a gyilkossal szembeni magatartás kettősségét. (Egyúttal azt is láthatjuk, hogy a görög eljárás nem számíthatott különlegességnek.) A száműzött királyfi Kroiszosz lúd királyhoz menekült, akinek a gyilkost az íratlan törvény szerint is be kellett fogadnia és megtisztítania (a szertartás Hérodotosz szerint hasonló volt mint a görögöknél). Kroiszosz megtisztítja, tűzhelyéhez tartozóvá fogadja, és csak ezután kérdezi meg, hogy honnan jött és kit ölt meg. Amikor a megtisztított elmeséli származását, Kroiszosz a lehető legszívélyesebben bánik vele éppen a fiát elűzni kényszerülő phrüg királyhoz fűződő baráti kapcsolata miatt. A gyilkos tehát elveszíti a saját politikai közösségéhez való tartozás alapvető jogát, de további sorsát nagy mértékben befolyásolja, hogy kinek a családjába tartozott, és annak "külső kapcsolatai" megmaradtak számára. Hasonló a helyzet az Íliászban Patroklosszal, aki gyermekként hirtelen haragjában megöli játszótársát, s apja maga viszi el Péleuszhoz (XXIII 85 skk.), akinek anyai ágon unokatestvére volt. (Miller [M. Greek kinship terminology, JHS LXXII (1953)] 47.) Hasonló elvű megoldást ír le Peoples-Bailey a cheyenne indiánok esetében, akikről a száműzött gyilkosok általában egy baráti törzsnél találtak menedéket (289. old. a törzsen belül történt gyilkosság után megtisztították a beszennyeződött szent nyilakat.)

Éppen a gyilkos befogadásának mechanizmusa is egyértelműen mutatja, hogy a politikai közösség életéhez a "külső kapcsolatok" is szervesen hozzátartoznak. Szintén kiemelendő, hogy a családon belüli gyilkosság nem annyira bosszút vált ki, hanem inkább a közösséggel szembeni kötelezettség a gyilkos eltávolítása a többi rokon által.

287. ἀλλ' ἐλέαιρε, ἄναξ· ἰκέτης δέ τοι εὐχομαι εἶναι. 5, 450

ἰκέται δέ τοί εἰμεν, /Zeús δ' ἐπιτιμήτωρ ἰκετάων τε ξείνων τε, /ξείνιος... 9, 269

οὐδ' ἰκέτας ἐμπάζεαι, οἷσιν ἄρα Zeús /μάρτυρος; 16, 422

οὔτε ξείνων ἐμπάζομαι οὔθ' ἰκετάων 19, 134

vö. még 14, 511

288. Zeús σφεας τίσαιτο ἰκετήσιος, ὅς τε καὶ ἄλλους

ἄνθρωπους ἐφορᾷ καὶ τίνυται, ὅς τις ἀμάρτη. 13, 213

289. lásd a komparatív fejezet 79. old.

290. lásd 40. old. és a "politikai antropológia és az eposzok" fejezetet 79. old. Vö. még fentebb Theoklúmenosz esetével, akit Télemakhosz az egyik kérőhöz Eurümakhoszhoz küld.

alapeszméiben gyökeresen eltérő, ám koherens és működőképes igazságszolgáltatási rendszerről van szó, amely még a történeti időkben is integrálni tudott három eredetében eltérő alapelvet: az áldozat rokonainak okozott kár megtérítését; a társadalmilag szabályozott öntevékeny fellépést 'self-help'; valamint az elkövető tényleges megbüntetését. A későbbi fejlődés szempontjából az eljárás kezdetlegessége, hogy magának a gyilkosságnak a tényállását nehezen lehetett vitatni²⁹¹, illetve a szándékosság kérdése nem merült fel. (Homérosznál nem merül fel, hogy valakit igazságtalanul is lehet gyilkossággal vádolni. Talán érdemes megfontolni, hogy a gyilkosnak "érdeke" volt a tett beismerése, mert így reménykedhetett abban, hogy megtisztítják.) Amennyiben azonban a váltságdíj kifizetése körül merültek fel nézeteltérések, az ügy – mint nemsokára látni fogjuk – már bíróság elé kerülhetett.

Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a gyilkossági ügyekben a tényleges bírósági eljárás – melynek szerepe ilyen esetekben a klasszikus korban is lényegében a közösségi szankcionálást szolgálta – hiánya nem jelenti azt, hogy más esetekben nem alkalmaztak ilyen eljárást. A gyilkossággal szembeni fellépésre vonatkozó eposzi közlések nagy hányadukban megfelelnek egy antropológiailag tipizálható eljárásnak, mely alapvonásaiban olyan identitástudattal rendelkező politikai közösségekben is kimutatható, ahol 'supracommunity' jellegű politikai intézmények még nem alakultak ki. A közösség határait éppen az jelöli ki, hogy a gyilkosnak meddig kell menekülnie, hogy az üldöző rokonok már ne ölhessék meg.²⁹² Ez az eljárás mód tehát archaikusabb is lehet, mint az a politikai struktúra, amit a homéroszi eposzok alapján kimutattunk. Mint utaltunk rá, a politikai vezető csak akkor lép kötelezően előtérbe, ha egy idegen befogadásáról kell döntenie.

291. Ez azonban nem bizonyos, csupán abból következtethetünk, hogy az eposzokban nincs ilyesmire példa. Ha a rendkívül kezdetleges és Arisztotelész (Pol. 1269a) által negatív példaként felidézett Küméi eljárásra gondolunk, ahol gyilkossági ügyben a több "tanút", vagyis támogatót állító fél állítását fogadták el. Ez meglehetősen kezdetleges eljárás, amely épp azt a célt szolgálhatta, hogy megállapítsák a gyilkos személyét. (Az ilyen procedúrák formáiról a későbbiekben még bővebben lesz szó.)

Hasonlóképpen megfontolásra int az athéni [arkhón] *basileus* jogi-rituális feladatköre a halált okozó élettelen tárgyak és állatok megbüntetésére. Ez talán igen ősi időkre nyúlhat vissza.

292. Az ilyen típusú társadalmakat szokás *acephalos*-nak (fej-nélkülinek) is nevezni az antropológiai irodalomban.

Bírósági eljárás

Az igazságszolgáltatásról eddig elmondottak csupán érintőlegesen vetettek fényt a politikai vezetők szerepére. Ahhoz azonban, hogy általában a közösség tagjai számára elérhető és szankcionálható peres eljárásokat lehessen folytatni, szükség van valamilyen szinten politikai vezetőkre, akik a perekben hozott döntést el tudják fogadtatni.

Az Íliász huszonharmadik énekében találhatunk egy érdekes példát, amelyen tanulmányozhatjuk egy per tényleges ítéletalkotási módszerét - noha maga a per formálisan nem folyik le. Homérosz jellegzetesen archaikus módszert ír le a perbeli döntésre: az egyik fél esküre kötelezését, ahol az eskü kimondása illetve megtagadása automatikusan az ítélet kimondását jelenti. Bíró(ság)ra azért van szükség, hogy az esküt elrendelje, illetve letételét vagy megtagadását "hivatalosan" megállapítsa.

Már korábban is említettünk egy affért a Patroklosz halotti játékein lezajlott kocsiversennyel kapcsolatban. A játékok során három konfliktusra is sor kerül, melyek mindegyike peres eljárással fenyeget, noha tényleges hivatalos formaságok nélkül "félhivatalosan" megoldódnak. Ez jól mutatja, hogy a dicsőség növelését biztosító közösségi események a személyes konfliktusok melegágyává válhattak. (Gondoljunk csak arra, hogy Odüsszeusz mekkora sértésnek tekinti az egyik phaiák ifjú részéről azt a feltételezést, hogy nem szokott versenyeken részt venni.²⁹³) Az, hogy a pert végül is megegyezéssel elkerülik csupán azt bizonyítja, hogy természetes emberi igény elkerülnünk a "hideg emberek"²⁹⁴ döntését.²⁹⁵ A második díjul felajánlott ló megszerzése, vagy csupán a nézők közötti vitából eredő fogadás is könnyen olyan perré dagadhatott, amelynek eldöntésére külső résztvevők szükségeltettek. Az eposzokban kimutatható társadalom eszméiben sok tekintetben patriarchális jellegű volt, ami bizonyára teret engedett némi önkényeskedésnek, mind negatív, mind pozitív értelemben. Ez jelenthette kedvező esetben a büntetés alóli mentesülést, de arra is vezethetett, hogy volt, aki jobbnak látta, hogy eláll követelésétől, esetleg belső meggyőződésének ellenére is. A formális

293. 8, 165 skk.

294. A swazik beszédes kifejezése, a "hivatalos" döntéshozó fórumokról.

295. Általános megállapítás a tradicionális társadalmakban, hogy jobb egy rossz megegyezés, mint egy jó ítélet. **Rouland** 69. old.

peres eljárás azonban teljesen egyértelműen már létezett, és bevett gyakorlatnak számított.

A legsúlyosabbnak ígérkező konfliktus a versenyek során úgy alakult ki, hogy Antilokhosz – talán éppen apjának, Nesztórnak túlzó buzdítása miatt²⁹⁶ – szabálytalanul előzi meg Menelaosz kocsiját, arra kényszerítve őt, hogy az ütközés elkerülése érdekében visszafogja lovait. Az ifjú már büszkén venné át a második díjat, egy szép lovat, miután párbajjal való fenyegetőzéssel tántorította el Akhilleuszt attól a szándékától, hogy azt vigaszdíjként felajánlja egy balszerencsés versenyzőnek. Menelaosz azonban közbelép, és megakadályozza a díj átvételét. Az Átreida voltaképpen egy tényleges per lefolytatását javasolja, noha ez formálisan nem jön létre, de erre is adott a lehetőség. Menelaosz lényegében kisajátítja a bíró szerepét azáltal, hogy maga jelöli ki a döntést eredményező eljárási módot; pontosan ezt jelenti ebben az esetben a δίκη szó. A döntés módja: esküre kényszeríteni az egyik felet. Amennyiben Antilokhosz megesküszik arra, hogy szabályosan szerezte a versenydíjat, Menelaosz eláll a további pereskedéstől, az eskütevő pedig megtarthatja a per tényleges tárgyát képező lovat.

Az egyik vagy mindkét fél esküre kényszerítése a fejlettebb eljárási rendszerekben is fontos eszköz volt, de csak akkor hozott döntést, ha az egyik fél megtagadta az eskü letételét.²⁹⁷ A *gortyni törvények* azonban még jól ismerik az ítéletet eldöntő esküt is.²⁹⁸

Menelaosz már Antilokhosz előzésekor megfogadta magában, hogy esküre kényszeríti szabálytalankodó versenytársát:

296. XXIII 304 skk.

297. Hammurapi törvénykönyve is tartalmaz olyan előírást, hogy az egyik fél esküje is döntéshez vezethet. Ha egy utazót kirabolnak, aki kereskedőtől átvett áruval utazott, "isten életére" tett esküvel mentesíthette magát a kártérítési kötelezettségtől. (ÓTCh. I. 135. old. 103.§. természetesen ebben az esetben tanú nem volt)

298. **Willels** III. 7 skk. Ha vita támad az elvált nő tulajdonáról, csak a nő tegyen esküt Artemisre *πὰρ Ἀμυκλαίων πὰρ τὰν Τοκσίαν*
II. 15-6 ὀρκιοτέραν δ' ἔμεν τὰν δόλαν.
(II 19-20. csak egy tanút ír elő)

Szolón törvényeiben is lehetett szó az eskü perdöntő szerepéről:

Az "ítélők" (kritai) azok, akik eldöntik, ki tett igaz esküt a bíróság előtt állók közül. Solón ugyanis azt rendeli, hogy a pörbefogott, ha nincsenek tárgyi bizonyítékai, sem tanui, tegyen esküt, és a vádló hasonlóképpen." (Becker *Anecd. Graeca* I.242,19)

"A rokonság szerint téve esküt az oltárok mellett": ez áll Solónnál Hésychios, 8. 142 (A korai Attika II/1. 70. old. Ez utalhat a felsorakoztatott "tanúk" - támogatók száma alapján történő döntésre is.)

"eskütevés nélkül mégsem viszed el te a díjat"²⁹⁹

Ezt a tervét a későbbiekben meg is valósítja:

"Fölkelt most Menelaosz gyötrődve szívében,
s Antilokhoszra nagyon haragudva; kezébe a hírnök
palcát tett, majd elrendelte az argosziaknak,
hogy hallgassanak. Így szólalt meg az isteni férfi."³⁰⁰

A *sképtron* kézbevitelével Menelaosz eljárása már kezd "hivatalossá" válni. A különbség annyi csupán, hogy nem bírói eljárás céljából összeült testület elé járulnak a peres felek, hanem egyikük kiemelt helyzete révén megengedheti magának, hogy az eljárás lefolytatását kezdeményezze, és az ítéletet (vagyis a δίκη-t, ami – ismét hangsúlyozzuk – a per eldöntésének módját jelentette, és nem a vitatott tárgy, vagyis a versenydíjat jelentő ló tulajdonjogának meghatározását) is maga terjeszti elő:

"Hát most argosziak fejedelmei és vezetői,

... (ἡγήτορες ἤδ' ἐ μέδοντες)

kettőtök közt ítéljetek és nem részrehajolva

(ἐς μέσον ἀμφοτέροισι δικάσσετε, μηδ' ἐπ' ἄρωγῆ)

senkise mondja az ércinget viselő daliák közt:

«Antilokhoszt elnyomta hazugsággal Menelaosz
és elvitte lovát, noha ő rosszabb lovakat tart,
csak mert több annál hatalomban erőben.»

Én magam ítélek, s azt mondom senkise fogja

... (ἐγὼν αὐτὸς δικάσω)

szidni az én ítéletemet más, mert egyenes lesz:

Antilokhosz jér idebb, s ahogy illik Zeusz nevelése,

... (ἢ θέμις ἐστίν,)

állj a szekér s a lovaknak elébe s a lengeteg ostort,

mellyel előbb hajtottál, fogd, s érintve kezedd

két lovad, esküdj meg földdrázó Földnevelőre,

hogy nem akart csellel tartottad az én szekerem föl."³⁰¹

A további elemzésre még visszatérünk. Most csak az ítélezés technikai oldaláról szólunk néhány szót. Antilokhosz előzésének nyilvánvalóan nem volt szemtanúja. Az Átreida, noha politikai autoritását felhasználva önkényesen jár el – ám a teljes nyilvánosság előtt! – ezzel a félhivatalos perindítással, de igazának tudatában jóhiszeműen gondolhatja azt, hogy az igazság nem szenved csorbát. Teljesen alaptalanok azok a vélekedések, melyek szerint Antilokhoszra nézve nem volt kötelező az eljárás. Az "alperesnek" vagy le kellett tennie az esküt, vagy

299. XXIII 441

300. XXIII 566 skk.

301. XXIII 573 skk.

nyilvánosan meg kellett tagadnia annak letételét. A ló tulajdonjoga mindkét esetben eldőlt. Ez az eljárás elvben önkényes volt, mert nem egy pártatlan fél határozta meg az esküre kötelezett felet, illetve az eskü szövegét.³⁰² Gyakorlati szempontból azonban Menelaosz "ítéletének" Antilokhosz a kedvezményezettje, hiszen teljes mértékben az ő kezébe teszi le a tényleges döntés jogát, később abba már nem szólhat bele. Menelaosz "önkénye" a későbbiekben már egyértelműen "pozitív" lesz, miután Antilokhosz visszariad a hamis eskütől és bocsánatot kér: volt ellenfelének ajándékozta a lovat. Ez világosan mutatja, hogy nem csupán a ló megszerzése lehetett a per célja, az erkölcsi elégtétel (ἡσχυνας μὲν ἐμὴν ἀρετὴν, βλάβας δὲ μοι ἵππους, ... 571.) is.

A kocsiverseny során egy másik perpatvar is kerekedik, Ídomeneusz és Aiasz között. A verseny két hős nézője azon különbözik össze, erős szóváltás kíséretében, hogy melyik kocsi vezetni éppen a mezőnyt.³⁰³ Ídomeneusz végül fogadást ajánl Aiasznak. A sűrűsödő viszályt Akhilleusz szemrehányó rendreutasításának sikerül lezárnia. Jegyezzük meg azonban a vita lezárására tett

302. Példának idézzük **Wolff** álláspontját klasszikusnak számító tanulmányából 1946 62. old. "magánembereket találunk, akik egymással szemben egyenlők, maguk is uralkodó hercegek, nincsenek alávetve semmiféle hatalomnak, kivéve egy tisztán katonai parancsnokságot, akik önállóan rendezik vitáikat, és mindig készek fegyveres erőhöz folyamodni." Az utóbbi időben valamit javult a helyzet. Az affért helyesen értékeli **Sautel** kitérő, ám teljesen negligált tanulmányában [Les preuves dans le droit grec archaïque. in: Le preuve. I.: Antiquité. Recueils de la Société Jean Bodin XVI. Brüsszel] 1964 128 skk. old. A **Wolff**-féle hagyományos felfogástól elszakadt **Gagarin** 1986, és a forráshely egyértelmű közléseit értékeli 36-38. old. Teljesen önkényes azonban az a megállapítása (43. old. 66. jz.), hogy Antilokhosz egyszerűen kikerülte az esküt, tehát az nem lett volna "perdőntő" jelentőségű.

Az eljárási mód kérdését felvetette **Primmer** [A. Homerische Gerichtsszenen. WS 83. 5-13] 1970., hasonló értelemben **Thür** [G. Zum *dikazein* bei Homer, ZSS 87 426-44] 1970; elsősorban a nem feltétlenül szerencsés germán komparatív anyagra hivatkozva. **Gagarin** elutasítja ezt az értelmezést a pajzsjelenettel kapcsolatban (28 sk. old.). Az eljárási mód nem istenítéletet vagy párbajt jelent eldőltélesen, melyek a koraközépkorban valóban gyakoriak voltak. (Gagarin ezt utasítja el uott. 34. jz.) Eme "nem véres" eljárási módok a következők lehettek; csak az egyik féltől vettek esküt (Menelaosz megoldása is ez volt; kimutatható a *gortyni* törvényekből). Csak az egyik fél számára írtak elő tanú(ka)t (kimutatható a *gortyni* törvényekben [lásd lentebb]). Aki több tanút tudott állítani (mint az Arisztotelész-féle kúmei törvényben), az nyerte meg a pert; az egy közös tanúban való megegyezésről lásd a dolgozatban. Ezeket a megoldásokat elemzi **Sautel** op. cit.

A pajzson ábrázolt jelenetben a vita arról folyik — ha helyes az általánosan elfogadott értelmezés —, hogy megtörtént-e a vérdíj átadása. Ez eldöntendő, nem pedig megvitatandó kérdés, illetve azt kell megvitatni, hogy hogyan kell ezt eldönteni. Éppen ilyen esetre ír elő a *gortyni törvény* esküt az egyik fél számára: ha elfogtak egy házasságtörőt, és az arra hivatkozott, hogy csalárd módon került fogságba, a foglyulejtőnek kell esküt tennie — jogi helyzetéhez igazodó kategóriák szerint meghatározva —, ötdmágával (illetve negyedmágával stb.) egyenként átkot vonva magukra: $\text{Fiv } \alpha\upsilon\tau\epsilon\iota \text{ F}\acute{\epsilon}\kappa\alpha\sigma\tau\omicron\nu \text{ }\acute{\epsilon}\pi/\alpha\rho\iota\acute{\omicron}\mu\epsilon\nu\omicron\nu$ (II. 40-1)

303. XXIII 457 skk.

javaslatot: ἵστορα δ' Ἀτρεΐδην Ἀγαμέμνονα θείομεν ἄμφω (486.)

Az eddigiekből is elég egyértelműen következik, hogy a peres eljárás természetes része volt a korai görögség társadalmi életének. Az antropológiai párhuzamok egyértelműen azt mutatják, hogy a politikai vezetők egyben az igazságszolgáltatás formális, szankcionált területét is irányították illetve felügyelték. A 'főnöki' szintű közösségekben egyértelmű a 'főnök' legfőbb bírói szerepe. A 'főnöknek' azonban nem kell személyesen vezetni a pereket. "*The titular head of the court was the ruler; however in practice the ruler was rarely present at the trials.*"³⁰⁴ Szinte közhelyszerűen tér vissza a homéroszi igazságszolgáltatással foglalkozó szakirodalomban, hogy a "király" a *basileus* nincs jelen a pajzson ábrázolt tárgyaláson. Általában azt a következtetést vonják le, hogy a *basileus*nak nem volt bírói hatalma, s sokan ez alapján tényleges hatalmát is kétségbe vonják.³⁰⁵

Igen egyszerűen magyarázható, hogy miért alakul ki ez a helyzet. A 'főnöknek' nem kell az ítéleteivel tekintélyét kockáztatnia, másrészt, mint ezt Homérosz is közli velünk, a bírói szerepkör hosszadalmas és fárasztó elfoglaltságot jelentett:

ἦμος δ' ἐπὶ δόρπον ἀνὴρ ἀγορήθειν ἀνέστη / κρίνων νεῖκεα
πολλά δικάζομένων αἰζηῶν 12, 439-40³⁰⁶
A hasonlatot Odüsszeusz használja, amikor érzékeltetni akarja, hogy milyen sokáig kellett egy faágon csimpaszkodnia.

Amennyire egy költői alkotástól egyáltalán elvárható, a *sképtron* mint a közösség politikai és szakrális egységének szimbóluma kifejezetten következetes és egyértelmű ábrázolást kap Homérosznál. Hogy valóban a *basileusi sképtron*ról van szó, akárhányan is fogják kézbe, hogy jelezzék fellépésük közösségi szankcionálását³⁰⁷ – miként ezt igen gyakran teszik a

304. **Peoples-Basiley** 291 (A Max Gluckman tanulmányai által híressé vált *barotse* bíróságáról). Ugyanez érvényes az *ashantira* is. Lásd: 128. old.

305. például **Wolff** 1946 59. old. **Geddes** 33-34. old. vö. Gernet, Droit et prédroit en Grèce ancienne, [L'Année sociologique, 3. sor. 1948-49, 21-119=] in: Anthropologie de la Grèce antique, 243. old.

306. Jellemző a homéroszi jogszolgáltatással kapcsolatos általános vélekedésre, hogy ahol az ítékezéssel kapcsolatban merül fel az ἀγορή szó, **Webster** (helyeslően idézi Commentary, Odyssey ad. loc. cit.) elvitatja szó egyértelmű "gyűlés" jelentését és "piac" értelműnek tekinti (XVI 387; XVIII 497 a perjelenteben!) egyértelműen teljesen önkényesen. Az ásatások mai állása szerint a 8. században klasszikus-jellegű *agora* egyáltalán nem mutatható ki a *Dréros* kivételével. **Raaflaub** 1991 240. old. és 117. jz. **Coldstream** 1977 278 sk. 288.

307. Meglepő módon **Finley** (1986) 112. old. elismeri a *sképtron* jelentőségét: "a bot a szó szoros értelmében varázserejű volt, fizikailag sebezhetetlenné tette a beszélőt."

kérykes közreműködésével – világosan mutatják a következő sorok:

"esküszöm én e jogarra, amely soha lombokat, ágat
... μέγαν ὄρκον ὁμοῦμαι· /ναὶ μὰ τὸδε σκήπτρον
nem hajt már, miután törzsét otthagytá a bércezen,
és ki se zöldülhet: hisz az érc körülötte lenyeste
kérgét és levelét, és most az akhájj fiusarjak

...νῦν αὖτε μιν υἱεὺς Ἀχαιῶν
hordozzák a kezükben, a bírák, kikre a nagy Zeusz
ἐν παλάμῃς φοπέουσι δικασπόλοι, οἳ τε θεμιστίας
bízsa a rendeletét; a nagy esküt erre teszem halld:...³⁰⁸
πρὸς Διὸς εἰρύαται· ὁ δὲ τοι μέγας ἔσσειται ὄρκος·

Akhilleusz "nagy esküt" tesz a *sképtronra*, amely egyszerre a vezető hatalmának és a nép, a közösség "szentségének" szimbóluma, s így az ítélezők fontos attribútuma. A vezető hatalma és a *sképtron* szentsége Zeusz fennhatósága alá tartoznak ugyanúgy, mint az ítélezők által tisztelt és alkalmazott szabályok. Zeusz megharagszik, ha elferdítik az ítéleteket.³⁰⁹

A vezetők egyszerre *sképtoukhoi* és *diotrepheis*. Agamemnón *sképtronjának* külön története van, és Zeusztól származik.³¹⁰

Ezek teljesen egyértelmű kijelentések. A pajzson ábrázolt perjelenet tehát nem egyedi eset, csupán Homérosz éppen ezt ábrázolja valamivel részletesebben. A *sképtron* a *kérykes* adják a felszólalók kezébe. A tárgyalás tehát a basileus fennhatósága alatt zajlik,³¹¹ függetlenül attól, hogy jelen van-e vagy sem.

Egy szűkszavúbb leírásból értesülhetünk olyan esetről is, amikor a *basileus* ténylegesen gyakorolja fennhatóságát: megváltoztatja az ítéletet. Az esetet Pénelopé meséli el Antinoosznak, a legelszántabb kérőnek. Eszerint az ő apja egy per vádlottja volt, amelyben azért akarták halálra ítélni és vagyonát elkobozni, mert az ithakaiakkal szövetséges theszprótok elleni kalózzakcióban vett részt.

ἦ οὐκ οἶσθ', ὅτε δεῦρο πατὴρ τεὸς ἴκετο φεύγων,
δῆμον ὑποδείσας; δὴ γὰρ κεχολῶατο λίην,
οὔνεκα ληιστήρσιν ἐπισπόμενος Ταφίοισιν
ἦκαχε Θεσπρωτους· οἱ δ' ἡμῖν ἄρθμιοι ἦσαν·
τόν ῥ' ἔθελον φθίσει καὶ ἀπορραΐσει φίλον ἦτορ

308. I 232 skk.

309. lásd 224. jegyzet

310. I 101 skk.

311. vö. még az alvilágban arany *sképtronját* kezében tartva ítélező Mínoész király képével. χρύσειον σκήπτρον ἔχοντα θεμιστεύοντα νέκυσσιν,/ ἡμενον, οἱ δὲ μιν ἀμφὶ δίκας εἶποντο ἄνακτα... 11, 567 skk.

ἤδη κατὰ ζωὴν φαγέειν μενοεικέα πολλήν·
ἄλλ' Ὀδυσσεὺς κατέρυκε καὶ ἔσχεθεν ἱεμένους περ.³¹²

Nyilvánvaló, hogy Antinoosz apja Odüsszeuszhoz menekül, akár egy halálos ítélettel fenyegető bírósági tárgyalást megelőzően, akár – s ez a valószínűbb – tárgyalása után fellebez 'főnökéhez'³¹³. A főbenjáró bűn tárgyalásának szimbolikus nyelvezetére érdekes fényt vet az a tény, hogy, mint már utaltunk rá, a swaziknál régebben szokásban volt árulás esetén az elítélttel szembeni vagyonek Kobzás, melyre az "istállót felenni" kifejezést használták.³¹⁴ A *démos* itt is fel akarja enni (καταφαγέειν) a vádlott vagyonát (ζωή). Ez utóbbi szó egy másik előfordulásakor Eumaios számára Odüsszeusz nyájait jelenti.³¹⁵ Mint már többször utaltunk rá, amikor a költő szerint a *démos* tesz, vagy akar valamit, sokszor hozzá kell értenünk, hogy a döntéshozó mechanizmus – jelen esetben az igazságszolgáltatási mechanizmus – közbeiktatásával. (Ennek külön jelzését aligha várhatjuk el Homérosztól.)³¹⁶ Itt is, akár a swaziknál, jelenthette ez azt, hogy a vagyont a "nemzet vagyonával", vagyis a 'főnökével' egyesítették. (Ha az Íliászból egyszer előforduló καταδημοβορήσαι³¹⁷ kifejezésre gondolunk, ahol a népnek (λαοῖσι) adnák a kincseket, lehet, hogy felosztásra került volna az elítélt vagyona.)³¹⁸

312. 16, 424 skk.

313. Ez a swaziknál is a 'főnökök' igazságszolgáltatási jogköréhez tartozott. lásd a komparatív fejezet 80. és 84. old.

314. Lásd a komparatív fejezetben 99. old.

315. 14, 96 skk. vö. 208 skk., ahol a ζωή a *klérosok*kal van szembeállítva.

316. Lásd még korábbi megjegyzésünket a φονεύω és φεύγω igék későbbi hivatalos használatról: 117. jegyzet.

317. XVIII 301

318. A vagyonek Kobzás gyakorlatára utal még az Odüsszeia 22. énekének néhány sora. Az egyik kérő így fenyegeti meg a már kiobbant harc közben felbukkanó Mentórt (valójában Pallast Athénét):

Mentór rá ne vegyen valahogy még téged Odüsszeusz,
hogy te a kérők ellen küzdj s őt védj a csatában.
Mert az a szándékunk, s hiszem így megy majd teljesedésbe:
majd ha megöltük e kettőt itt, az apát a fiával,
köztük pusztulsz magad is, ha ilyesmi a terved,
s ezt akarod mívelni: fejeddel megfizeted majd.
És ha erőtotket elveszünk már fegyvereinkkel,
minden birtokodat palotádban s kinn a mezőkön
egybekeverjük Odüsszeuszéval; s házad ölében
élni a lányaid és fiaid sem fognak ezentúl,
s hű feleséged sem jár-kél majd Ithakában.

Ez a főbenjáró bűn elkövetőjével szembeni vagyonek Kobzás korrekt leírása. (Erről bővebben lásd **Vilmos** 1988 3 skk.)

Természetesen nem akarjuk semmiképpen sem idealizálni a helyzetet. Mindenki tisztában van azzal, hogy sok jogtalanság történik – különösen azok részéről, akik bíznak hatalmukban vagy befolyással bíró családjuk támogatásában. Jobb azonban a békés törvénytisztelő élet.

καὶ γὰρ ἐγὼ ποτ' ἔμελλον ἐν ἀνδράσιν ὀλβιος εἶναι
πολλὰ δ' ἀθάσθαλ' ἔρεξα βίη καὶ κάρτεϊ εἰκων,
πατρί τ' ἐμῶ πίσυνος καὶ ἐμοῖσι κασιγνήτοισιν.
τῷ μὴ τίς ποτε πάμπαν ἀνῆρ ἀθεμίστιος εἶη,
ἀλλ' ὁ γε σιγῇ δῶρα θεῶν ἔχοι, ὅττι διδοεῖν.³¹⁹

A 'pajzsjelenet'

λαοὶ δ' εἰν ἀογρῆ ἔσαν ἀθρόοι· ἐνθα δὲ νεῖκος
ὠρώρει, δύο δ' ἄνδρες ἐνείκεον εἴνεκα ποινήσ
ἀνδρὸς ἀποκταμένου· ὁ μὲν εὐχετο πάντ' ἀποδοῦναι,
δῆμῳ πιφαύσκων, ὁ δ' ἀναίνετο μηδὲν ἐλέσθαι·
ἄμφω δ' ἰέσθην ἐπὶ ἱστορί πεῖραρ ἐλέσθαι.
λαοὶ δ' ἀμφοτέροισιν ἐπήπυσον, ἀμφίς ἄρωγοί.³²⁰
κήρυκες δ' ἄρα λαὸν ἐρήτυον· οἱ δὲ γέροντες
εἶατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ,
σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ' ἔχον ἠεροφώνων·
τοῖσιν ἔπειτ' ἦισσον, ἀμοιβηδὶς δὲ δίκάζον.
κεῖτο δ' ἄρ' ἐν μέσσοισι δὺν χρυσοῖο τάλαντα,
τῷ δόμεν, ὅς μετὰ τοῖσι δίκην ἰθύντατα εἶποι. XVIII 49
skk.

Az eddigiek alapján egyértelmű, hogy szabályos bírósági tárgyalásról van szó. A csiszolt kövek³²¹, melyeknek szentségéről már korábban is volt szó – itt a "szent kör" említése révén további megerősítést kapnak –, egyértelműen jelzik, hogy a gyűléshelyen kerül sor a perre, s nem a "piactéren", mint ezt többen teljesen megalapozatlanul állítják. Ugyancsak a hivatalosságot jelzi a kérykes jelenléte, és a sképtron átadása. Arról, hogy a *basileus* miért nincs jelen, fentebb már szóltunk. A per tárgya minden bizonnyal az, hogy a megegyezésben rögzített váltságdíjat kifizették-e a halott

319. 18, 138 skk. vö. a jogtalankodó *basileusszal* . jz.

320. vö. Menelaosz intelmével, hogy ne "támogatottság" alapján ítéljenek: ἐς μέσον ἀμφοτέροισι δικάσσετε, μηδ' ἐπ' ἀρωγῆ

321. lásd az *Antropológia és a homéroszi társadalom fejezetben* 37. old. és 65. jegyzet. vö. még a gyűléshely kövének hivatalosságával kapcsolatban, hogy a *gortyni törvényekben* több ízben is előírják az *agorán* lévő, kitüntetett szerepű kőről történő proklamációt (pl. adopción esetén), ahonnan a hivatalos bejelentéseket teszik. Col. X. 34-36; XI. 11-14.

rokonainak.³²² Az a fél, akinek tartoztak - talán kezesként -, fogva tarthatta a váltságdíj kifizetésére ígéretet tevőt, mint ahogy ezt a *gortyni törvények* is lehetővé teszik.³²³ Ez azonban csak korlátozott idejű lehetett, utána hivatalos eljáráshoz kellett folyamodni.³²⁴ (Természetesen sok más megoldás is létezhett az eljárás kikényszerítésére, az egyszerű társadalmi kontrollon kívül.) Az itt szereplő "öregeket" nem kell feltétlenül *terminus technikus*nak tekintenünk a bíróság összetételére vonatkozóan, hasonlóképpen bizonytalanságban maradunk, mint az előző fejezetekben a tanács tagjait illetően. A *diké* illetve a *dikazein* szavak utalhatnak ugyan tényleges ítéletre, de megint csak sokkal kézenfekvőbb az "eljárás mód" értelem, mint az Antilokhosz ügyében Menelaosz terjesztette be. A peres felek maguk is ítélezési módot javasolnak, azt, hogy bízzák tanúra a döntést. Mint fentebb a vizsálykodó két néző esetében láttuk, az ἰστωρ szó egyértelműen tanút jelentett, és ott is hangsúlyosan szerepelt a "mindketten" duális megjelölés (ἄμφω). Ezt a jelentést legtöbbször elutasítják az "egy tanú nem tanú"³²⁵ elvre hivatkozva, nem egészen megalapozottan. (Nem is beszélve arról, hogy a mi "tanú" szavunk szemantikai mezője aligha

322. Néha még felbukkan az a nézet, hogy a váltságdíj elfogadtatásáról folyó közvetítő tárgyalásról lehet szó. például **Morris** 1985 103 old. minden indoklás nélkül. Ez azonban teljesen valószínűtlen.

323. Col I. 56 II. 1-2

τ]ὸν δὲ νενικαμένον κα[ὶ τὸν κα-/τακείμενων ἄγοντι ἄπατον/ἔμεν
II 28 skk.

Let (the captor) proclaim in the presence of three witnesses to the relatives of the one caught (in the house) that he is to be ransomed in five days; and to the master of the slave in the presence of two witnesses; but if he should not be ransomed himself, it is to be within the power of the captors to deal with him as they may wish; αἱ δὲ κα μ/ε ἀλλύσεται, ἐπὶ τοῖς ἐλόν/σι ἔμεν κρ,εῖθαι ὅπαι κα λε/ῖοντι.

Ezt az eljárást alkalmazza Héphasztosz a házasságtörő Arésszel szemben, hogy jogos anyagi követeléséhez jusson. Amikor Poszeidón kezesként felajánlkozik, az istenek kovácsa aggodalmaskodik, miképpen fogja őt megkötni. 8, 344 skk.

324. öt napon belül szabadon kell bocsátani Col. I. 25 skk. illetve ki lehet váltani Col. II. 31 skk

325. Egy tanú, nem tanú: 5Mózes, 19.15

Ne álljon elő egy tanú senki ellen semmiféle hamisság és semmiféle bűn miatt; akármilyen bűnben bűnös valaki, két tanú szavára vagy három tanú szavára álljon a dolog.

Ha valaki megöl valakit, tanúk szavára gyilkolják meg a gyilkost; de egy tanú nem lehet elég tanú senki ellen, hogy meghaljon. (4Mózes, 35,30)

Két tanú vagy három tanú szavára halállal lakoljon a halálra való, de egy tanú szavára meg ne haljon.

A korai görögség még nem ismerte a Szentírást. A mózesi törvényekkel kapcsolatban is nyilvánvaló, hogy azért volt szükség e rendelkezés nyomatékos hangsúlyozására, mert a korábbi gyakorlaton kívánt változtatni.

esik tökéletesen egybe a korai görög nyelvhasználatával.³²⁶⁾

A többször felbukkanó magyarázat, hogy a *(h)istór* szó a jelenlévőkre vonatkozna, például az "öregekre", nem kielégítő, hiszen ők maguk a bírák, vagy inkább ítélethirdetők. Itt is az a valószínű, hogy a cél az lehetett: egyértelmű döntési szituációt teremtsenek egy igazságosnak tűnő *diké* révén.³²⁷ Ez, ha nem is szokványos, de nem egyedülálló gyakorlat lenne. Lássunk egy részletesen leírt párhuzamos példát:

"Sajátos eljárási módok találhatók néhány törzsnél. Ezek közül az egyik legfigyelemreméltóbb az *ashantik*nál az "eskü-eljárás", amint azt Rattray leírja. Mi most nem törekszünk az egész eljárás részletes vizsgálatára; elegendő annyit mondani, hogy ez olyan módszer (még ma is alkalmazzák Ghanában a bíróságokon), mellyel valaki egy ügyet a főnök bírósága elé vihet oly módon, hogy a főnök "esküinek" egyikét használja jogainak védelmében (gyakran összevetették már az ókori római *legis actio per sacramentum*mal). Az eredmény az, hogy az eskütevő *prima facie* bűnelkövetővé válik, mivel megsértett egy törzsi tabut kiejtvén egy tiltott szót vagy kifejezést, az "esküt". A vád alól mentesülhet, ha igazolni tudja, hogy jogosan hívta segítségül az esküt polgári jogainak védelmében. A főnök bíróságán lezajló eljárás eskü-per esetében formailag bűnügyi volt, noha a per tárgya polgári. Mind a panaszos, mind az alperes most fogoly, akik a meghallgatás során mindvégig őrizet alatt vannak. Elfogásuk körülményeiről jelentés hangzik el, és a főnök szószólója, vagyis az *okyeame* (aki az eljárást vezeti a főnök nevében) felszólítja a panaszoszt, hogy adja elő történetét, amit az megszakítás nélkül el is mond. Nem tesz esküt arra, hogy az igazat mondja. Utána az alperes szintén előadja álláspontját az ügyben. Az *okyeame* sorban elmondja mindkét fél történetét, lehetőleg szó szerint. Azután az öregek bírói tanácsa kérdéseket tehet fel a vádlottaknak. Az egyik fél ebben a stádiumban felajánlhatja, hogy szólítsanak elő tanút. Itt az *ashanti*-eljárás egy újabb meglepő vonása tűnik elő, mert csak egy

326. Ugyanez a helyzet a később legtöbb helyen használt *martys* szóval. Stephen Todd, The purpose of evidence in Athenian courts in: **NOMOS** 19-39, különösen 20-23. old. S.C. Humphreys, Social relations on stage: witnesses in classical Athens, in: Humphreys, S.C. ed. The Discourse of Law = History and Anthropology I.2. London 1985: a tanú voltaképpen a peres fél támogatója, ennek okát abban látja, hogy meg akarják őrizni a bizonyítás módszerét, ami a faluközösségre volt jellemző egy olyan helyzetben, ami átmenetet jelent a város és a falu között. Ugyanezt már jóval korábban megállapította **Sautel** 141. sk. old.

327. Erről lásd bővebben 120. o. és 298. jegyzetet

tanú, mégpedig egy olyan személy, akiben mindkét fél megegyezik, hívható be a perben. Ha a felek megegyeznek, a tanút küldönc idézi be. Az *okyeame* megesketi a tanút két istenre, akit a bíróság jelöl ki, hogy az igazat fogja mondani. A tanú ekkor megteszi vallomását. Végül az *okyeame* kihirdeti a bíróság ítéletét a tanúbizonyosság alapján."³²⁸

Ez az elég hosszú leírás mindenképpen hasznos akkor is, ha nem feltétlenül győz meg mindenkit az "egy tanú" interpretációjának helyességéről. Láthatjuk, hogy egy archaikus királyságban egy kifejezetten bonyolult, de az önkényességet kizáró eljárási módot teremtettek, amely nem is volt kötelező érvényű; csak akkor folyamodtak hozzá, ha mindkét fél elfogadta. (Az Íliász jelenetében pedig mintha a bírácoknak nem lenne kötelező a peres felek javaslatát elfogadni.) Tanulságos az esküvel való "takarékos" bánásmód. Itt is láthatjuk, hogy a főnök nevében ítéleznek, a főnök jelenléte nélkül - akinek politikai hatalma az ítélet szentesítését szolgálja. Bizonyosak lehetünk abban is, hogy az eskü értéke jóval súlyosabb volt, mint a modern korban, vagy akár a történeti görögségnél.

Platón a *Törvényekben* a következőképpen világítja meg az eskü történeti és az ő korában betöltött szerepét. "Rhadamantusz eljárása a perek eldöntését illetően csodálatra méltó; ő ugyanis felismerte, hogy kortársai egészen nyilvánvalónak tartják az istenek létezését - s ez náluk egészen természetes volt, minthogy azokban az időkben sokan istenektől származtak, s ezek közül való volt ő maga is, legalábbis a hagyomány szerint. Úgy látszik tehát, hogy úgy gondolkodott: emberi bíróra nem szabad rábízni a döntést, hanem csakis az istenekre, s ennek alapján a perek egyszerű és gyors eldöntése vált lehetővé számára. Ugyanis minden vitás kérdésben alkalmat adván a peres feleknek az eskütételre, gyorsan és biztosan intézte el az ügyeket.

Manapság azonban, midőn elmondhatjuk, hogy az emberek egy része egyáltalán nem hisz istenekben, mások pedig úgy vélik, hogy nem törődnek velünk, végül a leghitványabbaknak, akik többségben vannak, az a véleményük, hogy egy kevés áldozat és hízeltetés árán segítő társaik lesznek az istenek a harácsolásban, és sok esetben nagy büntetéstől szabadítják meg őket - Rhadamantusz művészete bizony nem volna megfelelő a ma emberei

328. Allott 1963 [A.: Evidence in African Customary Law. in: Le Preuve III. Recueils de la Société Jean Bodin XVIII. Civilisations archaïques, asiatiques, et islamiques. 59-80] 72-73. old.

peres ügyeinek eldöntésére. Az emberek vallásos meggyőződésének megváltozásával tehát a törvényeknek is meg kell változniuk. Ugyanis a perek megindítása alkalmával az ésszerű törvényeknek meg kell szüntetniük a peres feltek eskütételét, és úgy kell rendelkezniük, hogy aki valaki ellen panaszt emel, panaszát foglalja írásba, de ne esküdjék meg rá; éppígy a vádlott is tagadását írásba foglalva eskü nélkül adja át az illetékes tisztviselőnek. Mert az már mégiscsak szörnyűség, hogy az előforduló sok per folytán a polgárok jól tudják, hogy kis híján felük hamisan esküdött, és mégis könnyedén együtt vannak egymással..."³²⁹

Platón idejében már nyilvánvalóan elhomályosultak azok az archaikus eljárások, amelyek éppen az idézet utolsó mondataiban felvetett problémát küszöbölték ki. Ezek létezése azonban a *gortyni törvények* alapján egyértelmű. Még azt is világosan elhatárolja egy helyen a szöveg, hogy mikor kell a *kosmosnak* esküt téve döntenie (vagyis mérlegelés alapján, de az istemek felügyeletét saját esküjével biztosítva), és mely esetekben kell az eljárást a formális szabályokra hagyatkozva levezetnie.³³⁰

Aligha kell magyarázni azt, hogy az "egy tanú" megidézése miért ritka gyakorlat, ennek ellenére ennek az eljárási módnak van belső logikája. Könnyen belátható, hogy ha az egyik fél döntő tanú állítását javasolja, a másik nehezen térhet ki az ajánlat elől. Ha megtagadja, a hallgatóságban és a bírákban felvetődik a gondolat, hogy valamiért fél ettől a megoldástól. (Ne felejtsük el, hogy az eljárás sűrű tömeg előtt zajlik a gyűléshelyen. A tömeg jelenléte nyilvánvalóan az ítéletmondókat is

329. 948B skk. lásd **Sautel** 136. old. Az eskü jelentőségét Homérosznál jogosan hangsúlyozza **Gschntzer** 1992 197. old. (II 339 skk.-t idézve.) "Es geht um die unverbrüchliche Geltung der Verpflichtungen, die die Menschen in aller Form auf sich nehmen. Sie haben Vereinbarungen, getroffen, Eide darauf geschworen, sie durch Handschlag und die feierlichen Formen des Sakralrechts bekräftigt; die jeweiligen Partner haben darauf vertraut: wenn das alles auf einmal nicht mehr gelten soll, bricht die Welt zusammen. Nicht zufällig sind in die Reihe der verpflichtenden Formen die «Ratschlüsse und Pläne der Männer» eingeschoben: auch die Beschlüsse von Rat und Volksversammlung gehören zu den verbindlichen Festlegungen, ohne die eine Gesellschaftsordnung wie die homerische nicht bestehen kann." Ez az érv azonban nem feltétlenül olyan szilárd, mint első látásra gondolhatnánk. Az eskü a kis koherenciával rendelkező társadalmakban is rendkívül erős szakrális "ítézmény", így a vikingeknél is.

330. Col. XI. 26 skk. τὸν δικαστᾶν, ὅτι μὲν κατὰ /μαίτηραννς ἔγρατται δικάδδ/εν ἔ ἀπόμοτον, δικάδδεν αἰ ἔ/γρατται, τ,ον δ' ἄλλ,ον ὀμνύντ/α κρίνεν πορτὶ τὰ μολιόμεν/α

"Whatever it is written that he shall give judgment upon, either according to witnesses or under oath of denial, the judge is to give judgement as is written; but in other matters he shall decide under oath according to the pleas." **Willetts** 49. old. lásd **Sautel** 158 skk. old.

akadályozta az önkényességben³³¹). Ugyancsak ez lehet a reakció, ha sorban visszautasít minden felajánlott tanút. Azokban az eljárásokban is, ahol korlátlan számú tanút lehetett beidézni, könnyen előfordulhat, hogy egy vallomás perdöntő szerepet játszhatott. Erre szép példa Arany János balladája, *A hamis tanú*, melyben az öreg Márkus érintéses "mágiával" próbálja – sikertelenül – elkerülni a téves döntést eredményező hamis esküjének fenyegető következményeit.³³²

A következő fejezetben röviden elemezzük azt a kérdést, hogy a modern tudomány miért vázolt az általunk ábrázolttól gyökeresen eltérő képet a homéroszi igazságszolgáltatásról, és általában az eposzok társadalomképéről.

331. Az afrikai tapasztalatok egy részét helyesen összegzi **Gagarin** 30. old.: "afrikai társadalmakból vett példák megmutatják, hogy a hallgatóság véleménye, mely kezdetben megoszlik, alkalmanként egyetértővé válhat az öregekével egy ügy meghallgatása során, úgyhogy általános egyetértés jöhet létre, beleértve a peres feleket is."

332. Lásd Maróti E.: *A hamis tanú története és forrásának kérdéséhez*. Irodalomtörténeti Közlemények 1972/4. 509. old.

Az archaikus társadalmi
intézmények és értékek összefüggő
rendszert alkotnak, a mi szemléletmódunk
számára nagyon idegen rendszert, amely
azonban a modern antropológia tanúsága
szerint cseppet sem rendkívüli.³³³

A Finley-féle társadalomkép problémái

Disszertációnk eddigi részében gyakorlatilag a kulturális antropológia eredményeinek felhasználásával vizsgáltuk a homéroszi eposzokat. A kapott eredmény mégis jelentősen eltér az utóbbi idők szakirodalmi megállapításaitól, noha az antropológiai összehasonlító elemzés mára már nem számít sem újdonságnak, sem "szentségtörésnek". Ugyancsak eltérő, sokszor homlokegyenest ellentétes megállapításokat tettünk, mint M.I. Finley nagy jelentőségű munkájában, *Az Odüsszeusz világában*. Ez mindenképpen magyarázatra szorul.

A korai görög társadalom vizsgálatakor a történelmi analógiák tudatos vagy öntudatlan felhasználása, illetőleg a komparatív anyagokra való támaszkodás már a múlt században is természetes volt. Különös jelentőséggel bírt a német, a francia és angolszász kutatók természetes érdeklődése a koraközépkori germán anyag iránt. Jelentősen erősítette ezt az analogikus képet az indoeurópai nyelvtudomány kifejlődése, és még századunk első felében is rendkívül divatos volt az indoeurópai társadalmi intézmények kutatása a nyelvészet összehasonlító módszerei alapján, abból a célból, hogy társadalomtörténeti következtetésekhez is jussanak. Mint azonban már korábban hangsúlyoztuk, ez társult egy igen erősen evolucionista jellegű történelemszemlélettel, s így együttesen szinte lehetetlenné tette a korai görög társadalom elfogulatlan vizsgálatát. Ebből szinte egyenesen következett - kimondva, vagy kimondatlanul, hogy a korai görögség kötelezően keresztül kellett haladjon azon a fázison, amelyben a germán törzsek voltak, mikor megjelentek az európai történelemben.³³⁴

333. **Finley** 1985 5. old.

334. Ez a tudománytörténeti problémakör természetesen jóval bonyolultabb. **Burkert** 1991 (különösen 156 sk. old.) noha Hegellel és a történetfilozófia kijelentéseivel nem foglalkozik, a szűkebben vett ókortudományi fejlemények alapján is világosan ki tudja mutatni, hogy éppen a keleti kultúrák megismerésére tett hatalmas lépések idején fordul el a görögség kutatása a keleti hatások vizsgálatától. (Ez korábban a Biblia alapján természetesnek számított.) Különösen kiemelendő a görögség és a germánok kulturális egybevetése, ami nem volt független a keleti népek civilizációjának elutasításától. (Wilamowitz számára a szemiták és az egyiptomiak poshadó népek, visszatartó

(Természetesen nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a később göröggé váló népesség történetében sohasem volt ilyen állapot, de az összehasonlítás semmiképpen sem szerencsés Kr.e. 10-8. századi görögséggel.)

Ezt a kitérőt azért az igazságszolgáltatással foglalkozó fejezet után tesszük, mert meggyőződésünk szerint az imént vázolt analogikus jellegű megközelítések ebben a kérdésben vezettek a legabszurdabb kijelentésekhez. (Például az eposzokban egyszer sem hallunk arról, hogy bárkit is vérbosszúból megölnek, Finley természetesnek tekinti, hogy a vérbosszú a homéroszi társadalom alapintézménye.)³³⁵ Ezt a problémakört azonban nem tudták elfogulatlanul vizsgálni. Nyilvánvaló, hogy ameddig a "homéroszi királyság" intézményét nem definiáltuk helyesen, aligha érthetjük meg az igazságszolgáltatás felsejülő rendszerét.

A 10-8. századi görög politikai struktúra koherens és ellentmondásoktól mentes értékelését, a korai germán analógiák mellett, szinte lehetetlenné tette az oikosz-elmélet nagymértékű térnyerése.³³⁶ Noha ezt nem Finley vezette be, még az ókortudományban sem, de az *Odüsszeusz világa* nagy mértékben vezetett ahhoz, hogy szinte az

szokásokkal. [Burkert uott. 16. old. A kérdést rendkívül provokatívan vizsgálja **Bernal** [M.: Black Athen. The Afroasiatic Roots of Classical Civilization I. The Fabrication of Ancient Greece, 1785-1895. New Brunswick 1987] — de nem mentesen a súlyos tévedésektől. lásd Burkert 172. old.] Ez elvezet természetesen a tudományos szűklátókörűségtől a német öntudat megjelenésén át a nyílt antiszemitizmushoz. Nem lehet kétséges, hogy az evolucionista történelemszemlélet illetve a keleti népek "zsákutcájának" képzete szervesen hozzájárult a görög-germán analógiák meggyökeresedéséhez.

335. Igaz részben a vikingekre, ahol elvárás volt a vérbosszú, esetleg még akkor is, ha más okból halt meg a gyilkos. Ekkor egy másik családtagot öltek meg. Ez azonban nem fajult korzikai jellegű sorozatos vérbosszúvá.

A görögöknél azonban nem:

Schol. Hom. Jl. 2, 665 (= F 7 **Ruschenbusch**)

Ἑλληνικὸν ἔστι τὸ μὴ φόνῳ φόνον λύειν, φυγαδεύειν δὲ τὸν ἅπαντα χρόνον ὄθεν Σόλων ἔτη πέντε ὄρισεν.

336. Csak néhány illusztrációt említünk ennek érzékeltetésére. **Deger-Jalkotzy** (1991 147. old.) már azt állítja, hogy a Későhelladikus IIC periódusban már oikosz-társadalomról beszélhetünk: "daß sich die Gemeinden als Verband unabhängiger Haushalte (*Oikoi* im Sinne von eigenständigen Wohnungs-, Produktions- und Vorratseinheiten) organisierten. Nicht nur die sich in den Befunden des 10. und 9. Jh.s spiegelnden Sozialformen, sondern auch die homerische Organisation erscheinen damalsorgeformt, wenn nicht ausgebildet."

Meggyőződésünk, hogy a homéroszi társadalmat nem lehet "független oikoszok laza együttműködéseként" megérteni. Természetesen minden intenzív ekés földművelést folytató társadalomban kialakulnak "oikoszok", de ezzel a legtöbb esetben nem lehet érdemben jellemezni őket.

A 8. századra vonatkozóan pedig már egyenesen vitathatatlan: "Daß schwerpunkte über weite Strecken das auf den Oikos konzentrierte Denken und die entsprechenden 'competitive values' dominieren, ist gar nicht zu bestreiten." (**Raaflaub** 1991 244. old.)

Később kiemeli a közösségi gondolkodás megjelenését és fontosságát is.

egész modern szakirodalom ezt tekinti kiindulópontnak. Az ezen alaphipotézisekből kiinduló vizsgálatoknak kényszerűen ellentmondásokhoz kell vezetniük, és természetesen vezetnek is. Ezek könnyen kimutathatók lesznek Finley könyvében, elsősorban azért, mert volt olyan jelentős kutató, hogy nem hagyta magát saját téziseitől teljesen félrevezetni. Az oikosz-elméletet azonban elsősorban a klasszikus antik gazdaság interpretálására dolgozták ki (elsősorban az Eduard Meyer által képviselt "kapitalista" értelmezéssel szemben), és nem a korai görögség társadalmi viszonyainak megértésére. Ez a kiterjesztés származik elsősorban Finleytől, aki, mivel még a *polis* nyilvánvalóan nem létezett, az egész politikai kapcsolatrendszer hordozójává teszi az "oikoszt", és nem próbál elfogulatlanul egy archaikusabb szisztémát feltárni saját – e fejezet mottójaként felhasznált – legfontosabb módszertani alapelvét követve. Az ellentmondásosság bemutatására most csak **Donlan** egyik frissebb tanulmányára hivatkozunk: a szerző először rögzíti Finley alaptéziseit az *oikosokról*, majd kiváló elemzést ad a közösség, a *démos* politikai szerepéről, illetve egy kifejlett 'főnöki' rendszerről. A nyilvánvaló ellentmondást kronológiai bűvészmutatvánnyal próbálja áthidalni: a Kr.e. 9. század előtt csak oikoszok léteznek, azután előbukkannak a kialakult 'főnökségek'.³³⁷

A kiterjesztett oikosz-elmélet rendkívül szívós hatására valószínűleg egy csak félig tudatos analógiával tudunk magyarázatot adni. Ezek közül az egyik a vikingkori Skandinávia illetve a kora középkori Izland lehet. Az analógia – az éghajlati viszonyoktól eltekintve³³⁸ – első látásra rendkívül vonzó. Mindkét esetben földműveléssel foglalkozó harcias népességről van

337. **Donlan** 1989 7. skk. old

Dogmatikus finleyanus tézisek:

"...the primal element of community was the household. Oikos, which meant both the family and the family's house and land was the basic unit throughout Greek history.

That the pre-state *oikoi* enjoyed considerable political independence also seems clear.

Nor is there any evidence that superordinate social groups like clans, phratries, and tribes regulated the activities of the early *oikos*."

A *démos* elemzése a 14. oldaltól kiváló megállapításokkal.

29. old. " The special genius of the Greeks was that they developed a complex civilization while retaining the communal form and political spirit of the low-level chiefdom. It was precisely that made the *polis* unique among the states of the ancient Mediterranean."

Ez teljesen helytálló megállapítás. Egyértelműen Donlan megközelítése áll a legközelebb az értekezésben kifejtett társadalomtörténeti fejlődéséhez.

338. Amennyivel azonban melegebb éghajlatú Görögország Skandináviánál, annyival Szwaziföld is Görögországnál.

szó, akik szívesen szállnak a tengerre, és a rablóportyázás társadalmilag elismert tevékenység³³⁹. Mind a korai görögség mind a vikingek esetében egyértelműen megfigyelhető egy még archaikus, egy nem kifejlett komplexitással rendelkező politikai struktúra. Miért ne lehetne ezt az analógiát sikerrel alkalmazni?

* * *

"Minthogy még a *res publica* fogalmát sem ismerték, nem ismerhették a közerkölcsöt sem. A törvények, ha voltak csupán arra szolgáltak, hogy a család életét oltalmazzák, és a nemzetség fennmaradását biztosítsák."

"tekintélyük [ti. a nemeseké] elődeik rangjától és érdemeitől, tevékenységüktől és anyagi sikereiktől, mindenekelőtt azonban birtokuk nagyságától függött."³⁴⁰

"A vikingek elképzelésében a becsület nem annyira önbecsülés dolga volt, hanem sokkal inkább a megbecsültségé, a senkitől sem vitatott hírnévé, amelynek látszatát bármi áron meg kellett óvni."

[A korlátozott vérbosszú is nyilvánvalóan jellemző a vikingekre:] "Erkölcsei kötelesség volt a megölt nemzetségbelieket megbosszulni"³⁴¹

"A korai viking korban... a törzsfőnökből akkor lett király, ha a többi főember annak nyilvánította."

"Ez a sok színben játszó költemény [Ríg éneke] a viking kor három társadalmi osztályát vagy rendjét különbözteti meg: a szolgákét, a parasztokét és az urakét."³⁴²

[A szabadok gyűlése þing közismert intézmény a vikingeknél.]

A fenti kiragadott jegyek akár a Finley-féle Odüsszeusz világából is származhatnának. A hasonlóság azonban valójában vagy csak korlátozott érvényű, vagy egyáltalán nem áll fenn. Nem kétséges, hogy az eposzokban is felbukkanó "rablási-etikát" jobban megérthetjük a vikingek tanulmányozása mint egy korrekt klasszika-filológiai Homérosz-elemzés révén, de a hasonlóság nem terjed ki más területekre. Döntő különbség van ugyanis a politikai struktúra tekintetében; a viking párhuzam itt

339. Egy-két generációval **Kuper** (lásd különösen 123 sk. old.) vizsgálata előtt a swaziknál is az volt.

340. R. Pörtner, A viking kaland. Bp. 1983 112. ill. 110. old.

341. Pörtner uott. 94. és 112. old.

342. J. Brønsted, A vikingek. Bp. 1983 214. 213. old.

már teljesen irreleváns. Segítségével az eposzok társadalmá csak rendkívül ellentmondásosan értelmezhető.

Nagyon nagy hatással voltak a jogtörténeti kutatásokra a mind az izlandi mind más középkori germán népekhez kötődő ítélkezési módszerek. Ezt nagyon jól tükrözi **Wolff** 1946-os tanulmánya is.

Az alapvető különbség az, hogy a korai görögség a homéroszi eposzok alapján sokkal koherensebb, ha nem is komplexebb és bizonyosan nem nagy területi kiterjedésű politikai szervezetben élt, mint a sokkal lazább struktúrát alkotó korai germán politikai képződmények. Ezért célszerűbb afrikai analógiához folyamodni, ahol – többek között – ilyen koherensebb struktúrájú politikai egységek is tanulmányozhatók voltak.

A Finley-féle modellnek alapgyengesége, hogy nem tudja értelmezni az eposzok 'főnöki' (Finleynél "királyi") hatalomra utaló információit. Ezt a szerző is látja, és a problémát "unfair" eszközökkel igyekszik kiküszöbölni:

"A király a hadügyeket irányította és biztosította az ország védelmét, mást nemigen tett, jöllehet az Odüsszeiában itt-ott megjegyzéseket találunk a király igazságos vagy igazságtalan voltáról; (A jó király dicséretét idézi. 19. 107-114)

Ez a közvetlen kapcsolat a királyi igazságosság és a természet termékenysége között anakronisztikus, akárcsak az "istenfélő" megnevezés; ilyen elképzelések nem Odüsszeusz idejéből valók, hanem a Kr.e. 8-7. századból, amikor az isteni igazságszolgáltatás irányította világ eszméje tanyát vert az emberek fejében. Hésziodosz költeményeibe illenek, nem az Odüsszeiába."³⁴³

Függetlenül attól, hogy mikorra próbáljuk datálni a homéroszi társadalmat, nyilvánvaló, hogy nem nyilváníthatjuk ki az egyes részletekről, ha nem illenek bele koncepciónkba, hogy ezek érdektelenek, mert más korra vonatkoznak.³⁴⁴ Finley leírása talán illik a korai viking királyokra, de nem illik Agamemnónra.³⁴⁵

106. old. "A bűn és a büntetőjog fogalmának fejlődése csaknem maradéktalanul leírható a család kezdeti mindenhatóságának fokozatos összezsugorodásaként."

343. 1985 140. old.

344. Erről a kérdéstről lásd **Morris** 1986 81 skk. old.

345. Ezt a különbséget Finley is érzékeli 117. old.

Ez tipikusan evolucionista³⁴⁶ jogtörténeti megközelítés, amely nem látja át, hogy a tradicionális társadalmakban jól egymás mellett tudott élni a rokonsági eljárás a többi ítélkezési fórummal. Ez az egész gondolatrendszer nyilvánvalóan közelebb áll **Glutz** felfogásához, mint a modern antropológiai szemlélethez. (Később Finley lelkesen üdvözli a "nemzetségi társadalom" elméletének trónfosztását.) A klasszikus Athénben is olyan jogokkal rendelkezik a családfő, melyeket a Finley által elfogadott szemlélet alapján a család mindenhatóságának időszakába helyezhetnénk. Így az athéni apának jogában állt visszautasítani gyermekét. Hasonlóképpen jogában állt a házában talált házasságtörő férfit megölni.³⁴⁷

Szintén *unfair* eljárás a szerző részéről az ithakai helyzetből végső következtetéseket levonni, hiszen ez az eposz *meséjének* fő szála³⁴⁸, s mint ilyen nyilvánvalóan különleges helyzetet ábrázol. Ráadásul ezt szervesen összekapcsolja az elavult jogtörténeti megközelítéssel.

"Az emberölés a köz szempontjából nem számított bűnnek, és a királygyilkosság sem volt más, mint az emberölés egy sajátos fajtája."

"A vérbosszú mindenképpen a legdrámaibb bizonyítéka annak, hogy Odüsszeusz világában az egyén hatalma a háztartás és a család erején nyugszik. Ebben az értelemben a királyi hatalom igencsak személyes jellegű volt."³⁴⁹

Finley itt azt a téves megítélését, mely szerint a gyilkos üldözésének rokoni kötelezettségét a politikai struktúra definiálására használja, még nagyobb léptékkal alkalmazza. (Itt azonban beleütközünk abba a problémába, hogy a legfejlettebb királyságokban is előfordul az uralkodó megölése, és ha jól hajtották végre a tettet, és

346. Az evolucionista felfogás történetét és éles kritikáját lásd **Rouland** 1990 14 skk. old.

347. **Cohen** rekonstruált törvénye:

"Ha valaki rajtakap egy házasságtörőt, tegye azt vele, amit jónak lát vagy vigye a *tizenegyek* elé. Ha elismeri bűnösségét, halál a büntetése, de ha tagadja, kerüljön bíróság elé. ... Miután valaki elfogta a házasságtörőt, az elfogónak a törvény nem engedi meg, hogy tovább együtt éljen feleségével, ha mégis így tenne, elveszíti polgári jogait; a törvény nem engedi meg, hogy a házasságtörésen kapott nő részt vegyen a közös áldozatokon; ha mégis részt vesz, szenvedje el bármivel is illetik őt, és halál kivételével az eljáró a törvény előtt büntetlen legyen." (Cohen, D.: The Athenian law on adultery, RIDA 31 (1984) 147-165) vö. még uő. The social context of adultery in Athens. 147 skk. in: **NOMOS**

348. Ezt a lehetséges ellenvetést Finley (121 skk. old.) maga is említi, de érvei saját koncepciója mellett nem meggyőzőek.

349. 134. és 135. old.

el tudnak fogadtatni egy új királyt, a tett természetesen büntetlen marad.)³⁵⁰

Finley megint csak *unfair* módon a gyűlés intézményének értékelésekor a Télemakhosz által összehívott ugyancsak rendkívüli gyűlést veszi kiindulópontnak. Ebből állapítja meg, hogy "a gyűlés nem szavazott és nem döntött"³⁵¹. Ez alapvető tévedés. Az összes többi gyűlésen a vezető döntött az elhangzottak alapján.

"Nem könnyű parlamentáris fogalmainkkal értékelni az olyan eseményt, az olyan informális intézményt, amilyen a görögök gyűlése volt.

"Tisztán jogi szempontból a királynak hatalmában állt egyedül, mások meghallgatása nélkül dönteni. Ezt gyakran meg is tette. A homéroszi gyűlés a király szempontjából arra szolgált, hogy megismerje a közvéleményt, ahogy a vének tanácsa a nemesek véleményét tolmácsolta felé."³⁵²

Nem támasztható alá, hogy a gyűlés informális lett volna. Királyi megbízottak, a kérykes hívták össze. A Télemakhosz-féle gyűlésen kívül mindenütt született döntés³⁵³. Agamemnónnak vissza kell adni a pap lányát. Agamemnón indítványa ellenére – nem csekély zűrzavar után – a gyűlés úgy dönt, hogy folytatják a harcot Trója ellen. A trójaiak gyűlése azt a határozatot hozza, hogy nem adják ki Helenét, de felajánlják a Parisz által elrablott javakat. A phaiákok gyűlése úgy döntött, hogy még gazdagabban megajándékozzák Odüsszeuszt. A döntést végül a vezető hozza, de figyelembe kellett venni – vagy meg kellett változtatni – a gyűlés hangulatát. A "vének tanácsa" valóban tolmácsolta a nemesek véleményét, de igencsak rosszul működött, ha a közvéleményről nem számolt volna be. Az általános gyűlésen már "majdnem" késő megismerni a közvéleményt, mint ezt az Agamemnón által összehívott gyűlés is mutatja. A királynak tényleg sokszor volt lehetősége önállóan dönteni, de ha végre is tudta hajtani, mégiscsak kellett rendelkeznie hatalommal.

"A kérők el akarják venni Pénélopét, hogy megszerezhessék a trónt... A király senkire se

350. Nero és még jónéhány római császár gyilkosait sem büntették meg. A swaziknál is előfordult, hogy merényletet terveztek a király megdöntésére (**Kuper** 69. old.). Nem érdektelen a történet szempontjából, hogy Télemakhosznak hangsúlyozottan nincsenek férfirokonai.

351. 112. old.

352. Az idézetek a 113. skk. oldaláról valók.

353. Ha nagyon akarjuk, itt is született döntés, Télemakhosz hajó kiállítását kérte húsz emberrel, de nem kapott.

számíthat, feleségén és fián és hű rabszolgáin kívül; más szóval a királyi hatalom személyes hatalom volt."³⁵⁴

Ez Finley egyik fő érve.³⁵⁵ Nyilván nehéz ezt a történetet korrekten elemezni és nem is ezen múlik a homéroszi társadalom értékelése, de a mindenféle politikai szervezet létezését tagadók érvelése nem támadhatatlan.

* * *

"Vagy sose hallottad, mily hírt nyert fényes Oresztész mind a halandók közt, amiért bosszút állva megölte Aigiszthoszt a ravaszt ki ledöfte dicsőnevü apját?" 1, 298-300

"Én csakugyan csak az Átreidész Agamemnón csúf sorsára jutottam volna a házam ölében, hogyha te, istennő sorban nem mondod el ezt mind." 13, 383-85

Az első idézetben Athéné beszél Télemakhoszhoz, a másodikban Odüsszeusz Athénéhez. (Finley is közli mindkét idézetet.)

Az Odüsszeia elbeszélése szerint Aigiszthosz jól kigondolt merényletet követett el, nyilvánvalóan élve ideiglenes hatalmával. Utána hét évig uralkodott a népen: Először is őrt állít, két talentum aranyat ígérve, hogy figyelje, mikor érkezik meg Agamemnón. 4, 524 skk. Majd válogatott emberekkel csapdát állít, de színleg lakomát is rendeztet:

κρινόμενος κατὰ δῆμον εἰκόσι φῶτας ἀρίστους

εἶσε λόχον, ἐτέρωθι δ' ἀνώγει δαῖτα πένεσθαι 4, 530-31

Aigiszthosz lesből végrehajtott támadása sikeres volt. És hét évig megtartotta a hatalmat:

ἐπτάετες δ' ἦνασσε πολυχρύσειο Μυκηνῆς,

κτείνας Ἀτρεΐδην, δέδμητο δὲ λαὸς ὑπ' αὐτῷ 3, 305,304

Ugyanezt kísérelték meg a kérők is Antinoosz vezetésével:

"Jaj bizony ezt a fiút kiragadta az isten a bajból.

Mert hisz egésznap váltották egymást figyelőink fönn a szeles sziklán; és még napszállta után sem töltöttük mi az éjt föld hátán: fürge hajóval járva habok hegyiben vártuk be az isteni hajnalt; Télemakhoszt vártuk lesben, hogy kézrekerítve

354. 128 sk. old.

355. Finley téziseit fejti ki **Haleverson** 1985; 1986 [J. Social Order in the Odyssey. Hermes 113 129 skk.; The Succession Issue in the *Odyssey*. Greece&Rome 33 119 skk. vö. **Deger** 1970 146 sk. **Andreev** 1979a 371. old.

Nem túl illendő kérdés, de ki harcolt Caesar védelmében? Miért oly későn büntették meg gyilkosait?

elpusztítsuk: eközbe meg őt hazahozta a daimón." 16, 364 skk.

Az igaz, hogy a nép csendben tűrte a kérők "jogtalan" viselkedését, de a sikertelen merénylet után már féltő volt, hogy mozgásba lendülnek, ha elfogadható vezetőre találnak.

λαοὶ δ' οὐκέτι πάμπαν ἐφ' ἡμῖν ἦρα φέρουσιν.

ἀλλ' ἄγετε, πρὶν κεῖνον ὀμηγυρίσασθαι Ἀχαιοὺς /εἰς ἀγορῆν·

... és minekünk többé nem jár kedvünkben a nép sem
Rajta tehát mielőtt még gyűlést hív [ti. Télemakhosz] a piacra... 375-6

...Hallva e csúfságot sose fog dicsérni a népünk;
még valahogy gonoszat ne szerezzen, messze ne űzzön
itthoni földünkről, s idegen községbe ne jussunk.

μή τι κακὸν ῥέξωσι καὶ ἡμέας ἐξελάσωσι·

γαίης ἡμετέρης, ἄλλων δ' ἀφικώμεθα δῆμον. (=száműzetés)

Öljük hát meg a várostól jó messze a szántón,
vagy pedig útja során: s a miénk lesz birtoka, kincse;
szétosztjuk rendben; palotáját Pénelopéának
adjuk, s annak majd, aki elveszi őt feleségül.

Hogyha pedig nem tetszik e szó, és vágyatok az, hogy
ő maga éljen s bírja, amit csak az apja hagyott rá,
akkor ugyan ne együk többé kitűnő eleségét,
itt gyülekezve, hanem kiki terme öléből
kérje az anyja kezét. 380 skk.

Amphinomosz felszólalása:

Kedveseim, bizony elpusztítani én nem akarnám

Télemakhoszt: iszonyú dolog ám a király ivadékát

δεινὸν δὲ γένος βασιλῆϊόν ἐστιν /κτείνειν·

meggyilkolni; előbb kérjük meg az égilakókat. 400-02

Aligha állja meg a helyét Finley kitétele: "Ebben a világban, ahol minden közösségben «király akad épp elegendő», óhatatlanul ismeretlen marad a királyi vér fogalma."³⁵⁶ Nagyon is számított! Aigiszthosz 'herceg' volt, Agamemnón unokatestvére. Apját miután Agamemnón megfosztotta a hatalomtól, a központtól távol telepítette, így Aigiszthosz lakhelye is messze volt a központtól:

ἀγροῦ ἐπ' ἐσχατιήν, ὅθι δῶματα ναῖε Θυέστιης

τὸ πρὶν, ἀτὰρ τότ' ἔναιε Θυεστιάδης Αἰγισθοῦς. 4, 517-18

Ezt ezer év múltán is így oldották meg az uralkodók, ha nem akarták megöletni, vagy elkergetni vetélytársukat.

356. Finley, 1985 150. old.

A kérők között, noha Antinoosz egyértelműen kiemelkedik, nincs ilyen egyértelmű trónkövetelő. Az Átreida paradigma³⁵⁷ nemcsak abban érvényesül, hogy Klütaimnésztra és Pénélopé a két szembenálló asszonyi magatartást testesíti meg: Pénélopé nem csupán a mese fő vonala miatt fontos, hanem lehetővé teszi a párhuzamosság még teljesebb érvényesítését, azt a benyomást téve, hogy ha ő engedne egy kérőnek, Odüsszeusz ugyanúgy járna, mint Agamemnón³⁵⁸. Éppen ezt mondta Odüsszeusz Athénének a fenti idézetben. Ugyanez a helyzet Aigiszthosz tökéletesen végrehajtott trónfosztási merényletének részletes bemutatásával is. A kérők kísérlete hasonló az Aigiszthosz által kitervelt és sikeresen végrehajtott akcióhoz. Finley kijelentésével ellentétben éppen akkor nem lenne Odüsszeiánk³⁵⁹, ha a költő ragaszkodott volna a valósághű ábrázoláshoz: akkor nem mentette volna meg Athéné Télemakhoszt a jól kitervelt csapdától:

Most hát fürge hajót kérek hús társsal, az útra,
hogy neki csapdát állítsak, s jöttére vigyázzak...
Így szólt; és a szavát dícsérték, mind helyeselték. 4,
669 skk.

Antinoosz itt éppúgy hús emberrel kísérli meg a merénylet végrehajtását mint azt Aigiszthosz tette. (Magát Odüsszeuszt nem ölhetik meg, mert nem tudják hol van.)

Az ithakai helyzet elemzése nagyon is sikamlós terület, de némi erőfeszítéssel magyarázatot adhatunk. Pénélopé "kérői" elismerten a legkiválóbbak nemcsak erről, de a többi környező szigetről is. Azt is tudjuk, hogy egy korcsoportba tartoznak. Midőn Hermész az alvilágba vezeti a leölt kérők lelkét, Agamemnón így szólítja meg egykori vendégbarátját:

Ἀμφίμεδον, τί παθόντες ἐρεμνὴν γαῖαν ἔδωτε
πάντες κεκριμένοι καὶ ὀμηλῆες; 24, 106 sk.

Egy részük Odüsszeusz távolléte alatt központi vezető pozíciókat szerezhetett, többen hangsúlyozottan 'alfőnökök' (*basileusok*). Noha mint kortársak és harcostársak összetartanak, egymással is vetélkednek az

357. A paradigma fontosságáról az Odüsszeia cselekményében lásd: **Katz** 1991 20-5 Commentary, Odyssey 16-17. old. és 45. jz.[A. Heubeck]

358. Úgy gondolom, nem lehet világos és egyértelmű magyarázatot adni arra, hogy miért olyan csábító Pénélopé kezének elnyerése. (Erről lásd részletesen **Deger** 1970 180 sk.) Ésszerűbb, ha a nyilvánvaló párhuzamosságra való törekvéssel magyarázzuk. Lásd még **Katz** 1991 különösen 114 skk.

359. "De változatlanul érvényben maradt az az elv, hogy a jog és jogvédelem szigorúan magánügy. Másként nem is lenne érthető a kérők története, s a kérők könyörtelen szívóssága és Télemakhosz tehetetlensége nélkül nem lenne Odüsszeia." uott. 162. old.

utódlásért. Az új király beiktatását meg kell előznie a régi halálának vagy a gyűlés által szankcionált eltávolításának. (Hogy ezt hogy kellett volna csinálni, halvány utalásunk sincs.) A "kérők" Odüsszeusz letevését nem merik hivatalosan bejelenteni. A politikai irányítást valamennyire működtetik. (Ne felejtsük el: a tanács tényleg informálisan működött. Odüsszeusz házában lakomázva kisajátítják maguknak a tanács szerepét.) A hivatalos *kérykes* rendelkezésre állnak. Halitherszészt megfenyegetik, hogy megbírságot adják. Hozzáférnek a "királyi" vagyonhoz. "A szabály az volt, hogy a király kincstára azonos királyi oikoszával, ahogy a király személyes szolgálói is a köz alkalmazottaival." (Finley!³⁶⁰: a szolgák csak annyiban közalkalmazottak, hogy ki kellett szolgálniuk a király vendégeit is. Az Odüsszeiában valóban ezt teszik, bár a király nincs otthon.)³⁶¹

Ez a rekonstrukció éppen annyi bizonytalansággal küzd, mint az összes többi, de semmivel sem gyengébb azoknál. Nem kétséges, hogy Finley nem vitte következetesen végig saját antropológiai módszerét. Amíg az ajándékcseré intézményét korrektül elemzi, "Odüsszeusz világának" többi vonatkozását azonban már a hagyományos beidegződések alapján.

"Gyakran esik szó tanácsra váró királyról; ám a király bátorításon és figyelmeztetésen kívül más tanácsot nem kap."³⁶² Állítja többek között Finley. Miután Agamemnón elvette Akhilleusz rabnőjét, és az akhájok visszaszorultak, gyakorlatilag tanácsadói irányítják az akhájok vezérét. Ők tesznek új javaslatokat (például Nesztór Akhilleusz kiengesztelésére, vagy a tábor megerősítésére, és megakadályozzák, hogy a vezér újabb hibákat kövessen el.

209 sk. old. "bűn híján nem létezhetett sem a lelkiismeret, sem az erkölcsi vétség fogalma."

210. old. a homéroszi eposzokban egyetlen szót sem találunk az "istenfélelem" kifejezésére.

Az ember megszabadult a természeti erők mindenható és kiismerhetetlen voltának nyomasztó terhétől".

360. 135. old.

361. Finley talán legmeghökkenőbb következtetése:

149. old. (24. 115-119) " Agamemnón azért fordul Odüsszeuszhoz vendégbarátja, Amphimedón helyett, mert nem akarta emlékeztetni kötelezettségeire, inkább Odüsszeuszhoz fordul, akihez nem fűzte formális kötelék."

Egy másik politikai közösség vezetőjét azért keresi egy király, hogy ne hogy megbántsa egy vendégbarátját, és nem azért, mert a szövetséget a politikai vezetők kötik egymással??

362. 169. old.

Ezek az elhamarkodott kijelentések világosan tanúskodnak arról, hogy a szerző itt nem "az értékek összefüggő rendszerét" igyekszik feltárni saját *ars poeticájának* megfelelően, hanem kontrollálatlanul átvesz elfogadhatatlan kijelentéseket. Tanulságos az is, hogy Finley egyik cikkében, *Anthropology and the Classics*,³⁶³ elég szigorú hangnemben utasítja vissza, hogy az antropológiai megközelítés még további eredményekre vezethet.

363. in: **Finley** 1975 102-119. old.

A *basileusok* kérdése

A legújabb szakirodalom már nem foglalkozik érdemben ezzel a problémával, de nem is kételkedik a homéroszi szóhasználat hitelességében³⁶⁴. Noha korábban felmerültek kételyek azzal kapcsolatban, hogy lehetséges hierarchikusan egymás alá illetve fölé rendelt személyeket azonos titulussal illetni, ez görög viszonylatban az egyéb források figyelembe vételével elfogadható, ha nem is tekinthetjük szokványos és természetes gyakorlatnak. Az eposzok alapján egyértelmű, hogy kétszintű rendszert kell elképzelnünk. Van egy 'főnök' és vannak 'alfőnökök'. A valóságban a kétféle tisztség könnyen megkülönböztethető lehetett egyszerűen annak a népnek illetve csoportnak a megnevezésével, amelynek valaki főnöke volt. Az Íliászban nagyjából Homérosz is ezt teszi, noha nyilvánvaló, hogy Agamemnón hatalmát nem tudja valósan összgörög hatalomként ábrázolni, – még elképzelni sem. Minden *basileus* egy népcsoport vezetője. Ithakában és a phaiákok esetében a befogadó fantáziájára van bízva, hogy elképzelje a kisebb alcsoportokat. Kétségtelen az is, hogy egy előkelő ember egyben "baszileuszi" is volt. Noha az eposzok rengeteg szót használnak a vezetés, irányítás kifejezésére³⁶⁵, nem vitatható, hogy alapvetően a *basileus* szót tekintik természetesnek. Most nem foglalkozunk a szó műkénéi eredetével, hanem csupán annak későbbi sorsával.³⁶⁶

Ésszerűen feltételezhetjük, hogy a valóságban ennél gazdagabb szókészlet is szolgálhatott a vezetők megnevezésére, a homéroszi szóhasználat azonban meglehetősen széleskörű nyomokat mutat a történeti *polisok*ban. Egyaránt vannak közvetlen forrásaink, vagy sok esetben hitelesnek tűnő tudósításaink, hogy a későbbiekben több helyütt fennmaradt a *basileus* cím, valószínűleg már mint választott vezető tisztviselő. A leghíresebb példa természetesen az athéni *arkhón basileus* feleségével a *basilinnával*, de állítólag Krétán, Argoszbán, Milétoszbán és sok más helyen szintén egy időben *basileus* vezette az egész közösséget. Ha lehet, még ennél is meggyőzőbb a *basileus*-testületek általános elterjedtsége. Már Hésziodosz is teljes természetességgel utal rájuk (ugyanakkor Amphidamasz *basileus* temetési játékaik során nyert egy tripuszt³⁶⁷). Feliratosan igazolt többek között Éliszben,

364. lásd Welwei 1981 5-7. old. Kétkedő vélemény Andreev 1979a 373.

365. lásd Cobet, Deger 1970 256. jz. (anax uott. 47 sk. old.)

366. A *basileus* szó jelentését gyakran vezetik le műkénéi szerepéből Gschnitzer 1965 felvetése óta.

367. Erga 654 skk.

Khioszban (Erüthrai?), Ereszoszban (Leszbosz) stb. sőt Athénben is a *phylobasileusok* testülete.³⁶⁸ Nem kétséges tehát, hogy néhány generáció után a szó már többé-kevésbé tisztségviselőt jelentett, anélkül, hogy ez bármiféle bonyodalmat okozott. Ez azonban csak a változás egyik oldala. Ezzel egy időben a szó véglegesen felveszi a király jelentést is. Sőt, ezzel párhuzamosan még tovább bővül ez a szemantikai oldal: Már Hésziodosz Zeust illetve apját Kronoszt is *basileus*nak nevezi.³⁶⁹ Homérosz sohasem használta Zeuszra ezt a szót! Ez a szó tehát a görög történelem során rendkívüli feszültséget hordozott. Egyszerre jelentett uralkodót – nemcsak Ciprusban és Kürénében, hanem a perzsa királyt is –, és *polistiszt*-ségviselőt. Ez rendkívül széles szemantikai mező, amit nyugodtan nevezhetünk paradoxnak, különlegesnek. Ez csak egy olyan korban alakulhatott ki, amikor a szót tényleg "kétértelmű" volt, de a két jelentés még nem távolodott el egymástól: "különleges tisztelettel és autoritással felruházott személy". Amikor e két értelem már szétválik, a *basileus* szó már stabilizálódott a kettős jelentésben. Ez minden bizonnyal a 8-7. században történt. Ekkor görögség megismerkedik a phrüg, majd lúd királyokkal, és minden bizonnyal az asszír és egyiptomi uralkodókkal is. A *polis* kifejlődésének hagyományörző tendenciáját jellemzi azonban, hogy a hagyományos *basileus* titulus továbbélésére ez csak mérsékelt hatással volt. Elsősorban a legfőbb vezető tisztség esetében változik a megnevezés. A legelterjedtebbé talán a *prytanis* válik a korai időszakban³⁷⁰. A történeti görög államokra általában jellemző, hogy a tisztségnevek rendkívül változatosak, de gyakran előfordul, hogy ugyanaz az elnevezés egyes helyeken teljesen mást jelent, illetve teljesen köznapi szavak válhatnak fontos tisztségek elnevezésévé. Például *arkhón*, *démiurgos*. Ezeket az elnevezéseket, ha csak költeményekből ismernénk őket, aligha tekintenénk komoly tisztségneveknek.

368. Carlier, Gschnitzer 1965 19. jz.

369. Ζεὺς δὲ θεῶν βασιλεύς Theog. 886

... ἐπὶ Κρόνου ..., ὅτ' οὐρανῶ ἐμβασιλευεν· Erga 111

Burkert 1992 539. old. kiemelten idézi Ehrenberg 1961 kijelentését: "Der Gott selbst nahm ... die Stelle des Königs ein, er wurde Monarch des ... Staates."

370. lásd Gschnitzer RE Suppl. XIII 730 skk.

Homéroszi 'tisztviségek'

Mint már a komplexitás problémájával foglalkozó fejezetben is hangsúlyoztuk, az eposzokban rendkívül kevés utalás történik tényleges tisztviségre. Az egyetlen olyan állandó megnevezés, amely kétségtelenül ebbe a kategóriába tartozik a *kéryx*. Általában többen is szerepelnek e név alatt, és tevékenységüket három kategóriába lehet sorolni.

a, A vezető utasításának közvetítói illetve végrehajtói (*kéryx*ök hozzák el Akhilleusztól Brízéiszt is). Összehívják a gyűléseket, tanácsokat, azokat technikai értelemben levezetik, ők adják kézbe a *sképtront* a hozzászólni kívánóknak. Harcba is szólítanak. Tanulságos, amikor levezetik Parisz és Menelaosz párviadalát, illetve Aiász kisorsolását a Hektór elleni párharcra, majd az akháj és trósz *kéryx* együttesen szét is tudja választani őket. Ezekben az esetekben olyan hatalmi képviselőkként jelennek meg, akik ezekben a kérdésekben megbízható ismeretekkel és megfelelő tekintéllyel rendelkeznek. Ez átvezet a második fő területükhöz is.

b, Az áldozatoknál ők jelentik a megfelelő tudással rendelkező kiszolgáló személyzetet, akik segítenek a vezetőnek a szertartás végrehajtásánál. A *Kérykes* egyike volt a klasszikus kori Athén speciális rituális feladatokkal megbízott nemzetségeinek.³⁷¹

c, Személyes szolgálatot végeznek. Míg az a, és b, pontokban felsorolt tevékenységek mai szemmel "hivatalos" jellegűek, úgy a "félhivatalos" lakomákon való felszolgálás számunkra inkább személyes jelleget ölt. Az ilyen típusú társadalmakban ez teljesen természetes jelenség.³⁷²

371. **Parke** 82., 87 skk. (Hierokéryx mint tényleges résztvevő az Eleusziszi misztériumokon.)

372. A kéryxök tevékenysége

a gyűlést összehívják

II 50; II 437; 2, 6; 8, 8 skk. (Athéné a phaiákokat); XI 685 Püloszban a szétosztáshoz; IX 10 sk. csöndben hivatja össze Agamenón a tanácsot; II 97 skk. kilenc kéryx csendesíti a népet; II 280 Athéné kéryx képében lecsendesíti a népet, amikor Odüsszeusz beszélni akar; 2, 38 σκήπτρον δέ οἱ ἔμβελε κήρυξ Πεισήνωρ πεπνυμένα μῆδεα εἰδώς; XXIII 567 Menelaosz feláll a kéryx kezébe teszi a sképtront, és csöndre intette az akhájokat; XVIII 503, 505 a perjelentben;

VII 274 sk. a trójai (Idaiosz) és az akháj kéryx szétválasztja Aiászt és Hektórt. Közéjük dobják a sképtront;

háborúba hívnak: II 442

áldozat bemutatásánál:

A következő tanulságokat szűrhetjük le. A feladatkörök elég markánsan jelentkeznek, ezzel szemben az a határozott benyomásunk, hogy bizonyos mértékű "szakosodás" elképzelhető, de ezt az epikus nyelv elmosódottá teszi. A kérykes nevei általában mintha szakosodásra utalnának: egyrészt a "járással" kapcsolatosak, Hodiosz, Eurübatész, Thoótész; másrészt bizonyos tekintélyt fejeznek ki (vagyis az emberek irányításának képességét): Peiszénór, Eumédész, Medón, vagy nagy hangokra utalnak – mint állandó jelzőik is – Kalétór, Épütidész.³⁷³ Viszonylag ritka a jellegzetes név, Talthübiosz illetve Idaiosz mindenesetre ilyen, legalábbis az utóbbi annak lett szánva. Bár származásukról nem sokat tudunk, valószínűleg ma-

III 116 skk. Hektór két kéryxöt küld, hogy bárányokat hozzanak, és hívják Priamoszt, Agamemnón Talthübioszt küldi; III 245 κήρυκες θεῶν φέρον ὄρκια πιστά, ἄρνε δῶο καὶ οἶνον II 248 Idaiosz keverőedényt és kupát hozott és buzdította az öreget (Priamoszt); II 268 κήρυκες ἀγαυοὶ ὄρκια πιστὰ θεῶν σύναγον... bort kevertek, vizet öntöttek a *basileusok* kezére. Szétosztják az Agamemnón által levágott állat fejszörét az akháj vezérek között. 20, 274 a kérüxök *hekatombét* hatjatnak végig a városon Apollón ünnepére.

lakomákon felszolgálnak:

16, 252 ἐξ Ἰθάκης δυοκαίδεκα πάντες ἄριστοι καὶ σφιν ἄμ' ἐστὶ Μῆδων κήρυξ καὶ αἰοιδὸς καὶ δοῦὸν θεράπωντε;

1, 109 skk. a kéryxök bort kevernek, a *therapontes* törlik az asztalt és húst osztanak

1, 143 bort tölt

IX 174; 1, 146; 3, 338; 21, 270 kéryxök vizet öntöttek a kezükre;

18, 424 bort kever Muliosz hérósz, Dulikhioni kéryx, Amphinomosz *therapónja* volt.; 7, 163

parancsolt meg a kéryxöknek, hogy töltsenek bort, hogy áldozhassunk.; 7, 178; 13, 49 osszanak bort;

XVIII 558 a kéryxök a *basileus temenosán* dolgozóknak lakomát készítenek;

IV 192; X 315 ἦν δὲ τις ἐν Τρώεσσι Δόλων Ἐυμήδεος υἱὸς / κήρυκος θεῖοιο *theios*;

VIII 517 δῖοφιλοι I 334; VII 274 Διὸς ἄγγελοι ἦδὲ καὶ ἀνδρῶν

10, 102 két férfit válszt és elküldi velük a kéryxöt; 10, 59 O. magával visz egy kéryxöt Aioloszhoz;

XXIV 149, 178 hajtja a kocsit; XXIV 577 καλήτορα, 701 ἀστυβοώτην

IX 170 Hodiosz, Eurübatész megy Akhilleuszhoz a többiekkel; IX 689 κήρυκε δῶο, πεπνυμένω ἄμφω;

19, 244 κήρυξ ὀλίγον προγενέστερος αὐτοῦ εἶπετο; VII 183 κήρυξ δὲ φέρων ἀν' ὄμιλον ἀπέντη δεῖξ'

ἐνδέξια πᾶσιν; I 321 τὼ οἱ ἔσαν κήρυκε καὶ θεράπωντε;

XIII 342 Thoótész XIII 351 nem volt szófogadatlan XXIII 897 Talthübiosznak adja a díjat, hogy elv-

igye?; II 184 κήρυξ Εὐρυβάτης Ἰθακήσιος, ὅς οἱ ὀπήδει;

8, 399 (8, 418 el is viszik); 18, 291 mindegyikük kéryxöt küldött ajándékért.

17, 334 húst oszt (μοῖραν) 8, 474, 477, 482; 8, 72, 471; bevezeti a dalnokot. 8, 69, 107, 256, 261; 1,

153; 4, 301 kivezeti az vendégeket 13, 64 kéryx hívja Alkinooszt.

XXIII 39 vizet melegítenek, hogy Akhilleusz mosakodjon;

4, 677; 16, 412; Medón beszámol a kérők terveiről Pénélopének

I 321 kéryxök mint *therapónok* (18, 424)

19, 244 κήρυξ ὀλίγον προγενέστερος αὐτοῦ εἶπετο; 19, 247 Eurübatésznek hívták.

17, 173 Medón volt a legkedvesebb a kérőknek; 22, 357 Télemakhosz megkíméli Medónt, mert

gyermekkorában gondoskodott róla;

XVII 324 Apollón Periphasz (Éputidész) alakját öltve buzdítja Aineiaszt ὅς οἱ παρὰ πατρὶ κηρύσσων

γῆρασκε, φίλα φρεσὶ μῆδεα εἰδώς

373. vö. **Kamptz** 72/b2 §

gasrangú közembereknek kell tekintetnünk őket. Esetleg a tisztségük öröklődhetett, így a szükséges speciális tudást át lehetett adni.

Egyéb 'tisztségek'

Nem kételkedhetünk abban, hogy a katonai beosztásnál az egyes egységeknek parancsnokaik voltak. Ha igazak a korcsoportokkal kapcsolatos sejtések, ezeknek is megvolt a vezetőjük. (Már utaltunk rá, hogy többek között Antinoosz is kiemelkedik kortársai között³⁷⁴, így lehetett egy korcsoport vezetője. Ezek minden bizonnyal arisztokraták közül kerültek ki.)

A rengeteg vezetőre utaló elnevezések között – melyek bármelyike lehetett valahol valamikor tényleges "tisztségnév" – talán a *medón* készlet leginkább olyan megfontolásokra, hogy ez elhalványult tisztségnév lehetett. Egyrészt gyakran ismétlődik a *hégétores éde medontes* megszólítás. Ithakában a legfontosabb kéryxöt *Medónnak* hívták³⁷⁵, aki mintegy közvetített a kérők és Pénelopé között. Megmenekül Odüsszeusz haragjától is, Télemakhosz veszi védelmébe azzal, hogy gyermekkorában ő gondoskodott róla (míg apja Trója alatt harcolt)³⁷⁶. Athénben a *Medontidai* volt az egyik legkiemelkedőbb nemzetség. Zeusz a világ urának gyakori megszólítása: Ζεὺ πάτερ Ἰδηθεὺν μεδέων (például III 276).

Mint már korábban is kifejtettük, könnyen elképzelhető, hogy valamilyen szinten az "öregék" testülete is önálló funkciót tölthetett be, mint ezt az Akhilleusz új pajzsának perjelenetében is láttuk.

374. ... σέ φάσιν /έν δήμῳ Ἰθάκης μεθ' ὁμήλικας ἔμμεν ἄριστον /βούλη καὶ μύθοισι· Ahhoz, hogy valakiről ez a képessége kiderüljön már eleve olyan helyzetben kellett lennie, hogy kitűnjön a többiek közül. A korcsoportoknak nem kellett feltétlenül tényleges katonai egységet alkotniuk, bár az Íliász néhány közlése alapján nem elképzelhetetlen.

375. **Kamptz** § 71a1; hasonló többől: § 70a/b1

376. Megmenekülését annak is köszönheti, hogy nagy bőrkötő alá bújt az öldöklés elől. 22, 354 skk.

Következtetések

A homéroszi társadalom elemzése világosan kimutatta, hogy egy reális politikai struktúra létevel kell számolnunk. E társadalom alapvető jegye, hogy az alaptermelés – főként az élelmiszerekről van szó – elsősorban a közösségen belüli reciprocitás alapján kerül felhasználásra. Erősen korlátozza az élelemtermelésen alapuló "gazdagság" fontosságát, hogy a föld megművelése, elsősorban a gabonatermesztésben közösségi munkával is történik. Akkor érdemes tehát nagy földeket szerezni, ha azt meg is tudják valamilyen módon műveltetni. A megtermelt gabonát azonban nem illet áruba bocsátani, bár egyéb módokon kétségtelenül felhasználható volt a társadalmi tekintély megalapozására. (Itt is hangsúlyozzuk, hogy Hésziodosz, elsősorban a *Munkák és Napokban*, már egy teljesen más világot ábrázol. Nála a földművelés a meggazdagodás alapja, és az áruval kereskedni kell.³⁷⁷) Ugyanakkor ismeri még a vezetőknek járó ajándékokat.³⁷⁸

Sokkal jelentősebb volt társadalmi értelemben az állatvagyon birtoklása. Itt nem jelentkeztek a munkaerővel kapcsolatos problémák, és rendkívül sokrétűen lehetett ezt a fajta vagyont felhasználni.³⁷⁹ Itt is nehéz azonban elképzelni, hogy egy homéroszi hős piacra viszi állatait, a felhasználás ebben az esetben is a társadalmon belül történik, illetve "külhoni vendégek" lakomára való invitálásával a külkapcsolatok építésére is szolgál. Ez is azonban közvetve társadalmi célú felhasználás.

Ez a társadalom kétségtelenül rendkívül konzervatív beállítottságú. Magyarázatra szorul tehát, hogy miképpen volt lehetséges a rendkívül gyors váltás a Kr.e. 8. századtól kezdődően. (Szórványos leletek azt mutatják, hogy a sötét korban sem volt a görögség teljesen elzárva a keleti civilizációktól.³⁸⁰ Ekkor még azonban, a 10-9.

377. Manapság már közhelyszámba megy az eposzok társadalmának és Hésziodosz világának egybe-
mosása. Ennek megalapozatlanságáról éppen a kereskedelem alapján világos képet kapunk **Finley**
egyik korai (1935) tanulmányában. A mai communis opinio **Raaflaub** 1991 239; P. Spahn, Oikos und
Polis. Beobachtungen zum Prozeß der Polisbildung bei Hesiod, Solon und Aischylos, HZ 529-541

378. δωροφάγοι lásd **West** 1978 ad 39; **Murray** 1980 62. old. az értekezésben . old. vö. Hes.[?] fr.
361. [West] δῶρα θούς πείθει, δῶρ' αἰδοίους βασιλῆας.

379. Az újabban a sötét korra vonatkozóan legjellegzetesebbnek tekintett településmaradványok
Nichoriában egyértelműen alátámasztják ezt a képet; az állattani vizsgálatok kimutatták, hogy a műkénéi
korból való marhacsontok aránya 15 százalék - a sötét korban azonban 30-40. A juhokat fiatalabb
korban vágják le mint a műkénéi korban, kisebb mértékű lehetett a gyapjúfeldolgozás. (A szarvas és
egyéb vadállatcsontok a vadászat növekedésére utalnak.) Az olajfeldolgozás visszaesik, a későge-
ometrikus korban azonban újra megjelenik. Összefoglalóan **Blome** 1991 51. old.

380. Rövid áttekintés **Blome** 1991 54 skk. Különleges szerepe lehetett a görögök és föníciaiak által
lakott Ciprusnak mint közvetítőnek. Lásd még a kérdésről a zárófejezetet.

században még nem értek meg a "belső" feltételek a fejlett civilizációval való újbóli intenzív kapcsolatfelvételtelre.) A legfőbb ok abban keresendő, hogy rendkívül fontosak lehettek az egyes közösségek közötti kapcsolatok. Az arisztokraták részéről ebben a században egy határozott és fontos következményekkel járó szemléletváltás következett be: megindul a gazdagság felhalmozása és demonstratív felhasználása. Ez egyértelműen tükröződik a régészeti leletanyagban. Ezt az tehette lehetővé, hogy az arisztokrácia kettős szerepkörben érezhette magát. Saját közösségén belül funkcionálisan is érvényesülő irányító szerepet játszik, de egyszersmind egy szélesebb előkelő világ tagjává válik. A görögség aktív bekapcsolódása a "világkereskedelemben", a külkapcsolatok egyre fokozódó jelentősége, a céljában összegörög, de mindenképpen tágabb régiókat összekötő kulturális és kultikus identitástudatot kifejező intézmények formálódása indíthatta el ezt a folyamatot. E mind fontosabbá váló kapcsolatrendszernek fontos intézménye a Finley által klasszikus módon elemzett *ajándékcsere*. A gazdagság megmutatása nemcsak a közösségen belül fontos már, hanem mintegy a világ felé is demonstrálni kell azt. Mivel ez a folyamat tartósnak bizonyult, az arisztokrácia elszakad a belső gazdasági reciprocitás tradicionális formáitól, és kereskedelmi jellegű jegyek is megjelennek.³⁸¹ Kialakul a reciprocitás legfejlettebb formája, a piac³⁸². Ez a jelenség minden bizonnyal nemcsak az arisztokratákat érintette, hanem a jobb módú népeket is.

* * *

Az újabb régészeti feltárások – elsősorban Tírünszben – módosították a "mükénéi kor" és a sötét kor idejének definiálását. Körülbelül a 13. század végén bekövetkezik ugyan a palotakorszak vége, és az írásbeliség is eltűnik, azonban mintegy száz évig (KH IIIC korszakban) még tovább él a kultúra sok eleme, míg az erősen strukturált politikai vezetés minden bizonnyal összeomlott. A század nagy részében viszonylag békés periódusról beszélhetünk. A Kr.e. 12-11. század fordulóján azonban újabb jelentős változás történik. Az ezen időszak után bekövetkező társadalomtörténeti fejleményekre vonatkozóan

381. Ebben nyilvánvalóan részt vettek az egyszerű emberek is. Ehhez azonban anyagi háttér és vállalkozókedv volt szükséges.

382. Természetesen a legfejlettebb reciprocitási formán belül egyáltalán nem a legfejlettebb piacról lehet szó. Az *agora* a 7. századig még mindenképpen elsősorban gyűléshely.

A kérdés jelentőségét világosan látja és láttatja **Polányi**. A reciprocitás hanyatlása című fejezetben jól mutatja be az átmenet lényegét. (A politikai intézményrendszert elemző kifejezései elavultak, de teljesen igazsá van abban, hogy ez a folyamat lényege.)

a disszertációban kimutatott homéroszi társadalomkép már relevánsnak tekinthető. Nem vitatható, hogy a tizenegyedik század elejétől jelentős népességek mozdulnak meg.³⁸³ A rendkívül zaklatott életűnek tűnő évszázad során könnyen elképzelhető, hogy archaikusabb rokonsági struktúrák lépnek egy időre ismét az előtérbe, amit kézenfekvő részben északi népelemek nagyobb létszámú behatolásával magyarázni.³⁸⁴ Azok a népcsoportok tudtak nagyobb összefüggő terület felett fennhatóságot gyakorolni, vagy akár csak nyájaikat megtartani, amelyek biztosítani tudták társadalmi kohéziójukat. Olyan kezdetlegesebb politikai közösségek formálódnak, melyek sok tekintetben hasonlóságot mutatnak jóval archaikusabb típusokkal, mint amilyenek a bronzkori Égeikum világára jellemzőek voltak. A szűkebb értelemben vett politikai struktúrától eltekintve azonban, nem kételkedhetünk, hogy jelentős szerepe volt korábbi "társadalmi ismeretek", szokások továbbélésének. Ezek az "ismeretek" nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az újonnan formálódó politikai közösségek viszonylag hamar kialakíthassák rituális kötődésű intézményrendszerüket. Rendkívül fontos ebből a szempontból, hogy egyes központok tovább tudtak élni a 11. századtól: Athén, Argosz, Lefkandi, Knosszosz. Az eposzokban még jól kivehetően felsejülő sikeresen terjeszkedő "nagy család" eszménye, a kisebb csoportok által végrehajtott rabló-portyázások dicsősége bizonyítja, hogy a politikai intézményrendszernek még jó ideig együtt kellett élnie kisebb csoportok önálló kezdeményezéseivel. Ez, mint a swaziknál is láttuk, természetes jelenség, noha, abszolút mércével mérve, minősíti a politikai vezetés hatékonyságát. Az eposzokban is egyértelműek azok az utalások, amikor a politikai közösség már korlátozza tagjai tevékenységét. Mind a homéroszi társadalomkép, mind a korszak anyagi kultúrája azt az általános benyomást kelti, hogy a politikai struktúra megszilárdulása az egyes közösségek közti kapcsolatok normalizálódásával párhuzamosan haladhatott. (Ezt elég hatásosan illusztrálja számunkra az igényes fazekasság időszakos hanyatlása,

383. Perati, Salamis jelentős temetők, melyek néhány generáció után megszűnnek.

Kivándorlás Ciprusra, Krétára **Desborough** 1972 24 sk. 33, 51 skk (Ciprus) 113 skk (Kréta). Vándorlás Krétáról Ciprusra ca. 1100 58 sk., 115. old. Újabb vándorlás már Krétára is 80 sk. Általános kép 335 skk.

vö. még V. Karageorghis: Kition. Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus. London 1976 89 sk.

384. A dórok és iónok nem feltétlenül ellenségesen érintkeztek egymással. Lehet, hogy több közös volt bennük, mint általában feltételezzük. Erről röviden **Vilmos** 1987 7 sk. lásd még 158. jegyzet.

majd újabb lassú felemelkedése a protogeometrikus kortól, miközben a helyi stílusok nem mutatnak látványos eltérést. Az edényformák és díszítmények egyben folytatásai a mükénéi kultúrának, de már egy teljesen új ábrázolási rendbe illeszkednek.)

A régészeti leletek alapján több kutató – már nem csupán az archeológusok – azt feltételezi, hogy a 8. század előtt a társadalom teljesen dezintegrálódott. Ez a feltételezés elsősorban a görög viszonylatban rendkívül szegényes anyagi kultúrára támaszkodik, s elsősorban ez a leletanyag alakította át gyökeresen a korábbi tudományos közvéleményt. Ennek nem csupán régészek voltak a kezdeményezői, hanem történészek is, mint például **Starr** (már 1961) rámutattak, hogy figyelembe kell venni azt a valós képet, amit az anyagi kultúra mutat. Itt is bekövetkezett azonban – mint száz éve az evolucionista fejlődéstudomány kapcsolatban –, hogy túlzott bizalom alakult ki a régészeti leletek társadalmi jelentőségét illetően. Most csupán arra a központi problémára mutatunk rá, hogy a leletanyag nagy része temetőkből származik, és a sírmellékletekre kell hagyatkoznunk. Különösebb régészeti szakértelem nélkül is kijelenthető, hogy a sírmellékletek nem feltétlenül fejezik ki az elhunyt társadalmi státuszát. Ezt ugyanolyan hatásosan demonstrálhatja a társadalom számára maga a gyászszertartás. Egy olyan társadalom, amely határozottan a belső reciprocitásra épül, és a ritka értékes presztízstárgyak is közvetve társadalmi funkciót töltenek be, érthetően nem ösztönzi ilyen tárgyak eltemetését³⁸⁵.

Jellemző, hogy ezüst-kupelláció nyomait találták Argoszban, Attikában pedig ezüstöt dolgoztak fel Laureion körzetében, mégis a mellékletek között még kevesebb az ezüst, mint az aranytárgy.³⁸⁶ A korageometrikus korban is előforduló nagyszámú kerámia-melléklet ugyanúgy kifejezhet magas társadalmi státuszt. Ezt a státuszt azonban alapvetően a gyászolók száma és a gyász időtartama jelzi, ezt pedig a legalaposabb feltárás sem tudja kimutatni³⁸⁷. Görög viszonylatban azonban érthető,

385. A swazik például még a számukra értékes vasat sem használták sírmellékletként, amit természetesen nem takarékoskodással magyaráztak. **Kuper** 143. old. "A kovácmesterség rendkívül nagy becsben áll. A vastárgyakat sohasem temetik el, azok az örökség részét képezik."

386. **Kelly** 25., 157. old. és 18. jz. **Desborough** 1972 314. old. (Argos 11. század második fele, néhány generáció után megszűnik [72. old. ezüsttárgyat nem találtak]; Thorikos ca. 900) **Coldstream** 1977 70. old. magában Thorikosban nincs gazdag sírlelet. Az ezüstöt nyilvánvalóan "központilag" hasznosították, de nem sírmellékletként.

387. Ezt a görög fejlődés sajátos volta miatt a történelmi korból elsősorban a Spárta királyi temetkezése demonstrálja. Még egyáltalán nem találtak azonosítható királysírt Spártában és gazdag sírmellékleteket sem. Tehát nem voltak spártai királyok?

hogy mind a régészek mind a rájuk támaszkodó kutatók a hatalmas és váratlan kulturális hullámvölgyet szinte egy az egyben lefordították a társadalmi szférára: gazdag melléklet – nagy komplexitás; szegényes melléklet – kis (sőt nincs) társadalmi komplexitás.

A homéroszi társadalom datálásával kapcsolatos viták elég meddőnek tűnnek. Ebben a kérdésben az újabb irodalomban viszonylagos egyöntetűséggel jelentkezik az az álláspont, hogy az orális költészet a hallgatósággal való közvetlen kapcsolat miatt kényszerűen követi a társadalmi változásokat.³⁸⁸ Meggyőződésünk szerint a komparatív vizsgálatok megállapításainak ily készséges elfogadását erősen motiválja, hogy így könnyebb elfogadtatni az újonnan (vagyis csak a Kr.e. 8. században) kialakult arisztokrácia mostanság igen elterjedt tézisének. Úgy gondolom, az egész disszertáció igazolja azt, hogy a szerző nem utasítja el az antropológiai párhuzamok hasznosságát, ebben az esetben azonban némi kételynek kell hangot adni. Mint láttuk, a korai görög társadalom végsősoron egy triviális típusba sorolható, amely önmagában semmilyen különlegességet nem mutat. Az anyagi kultúrában kiemelhető a kerámiaművészet magas színvonala, de ez még messze van attól, hogy egy különleges szellemi világot megjelenítsen. Ami a korai görögséget számunkra megkülönbözteti az összes más ismert kultúrától, az Homérosz. Itt kétségtelenül egy egyedülálló és sokgyökerű szellemi tradícióról van szó, ami több évszázadon keresztül formálódott, noha a verseléstechnikai és memorizálási kérdésekben kétségtelenül mérvadóak az orális költészet általános tanulságai. Az eposzok társadalomképében nem látok semmilyen olyan elemet, ami kizárná azt, hogy ezt a képet felhasználjuk a java sötétkori fejlemények megértéséhez. Két választási lehetőségünk van: vagy elfogadjuk ezt a lehetőséget, vagy azt mondjuk, hogy nem tudunk semmit. Az az állítás, hogy kisebb-nagyobb háztartások léteztek, lényegileg semmitmondó. Mindenképpen korrekt érv az, hogy Kr.e. 8. században mi elsősorban a megújulásra figyelünk, ám ez nem jelenti azt, hogy ez a megújulás teljesen áthatotta az egész görögséget. Az eposzok egy konzervatív világot tükröznek, a 8. század pedig a megújulás százada. A hallgatóság az eposzoktól a közös tradíció szentesítését várta. Konzervatív területek konzervatív

Cartledge (1987) ragyogó elemzést ad a *The Death and Burial of Agesilaos: Geras Thanontón* fejezetben. A szertartáson kötelező volt minden spártai háztartásból megjelenni, még a helótáknak is.

388. Leggyakrabban **Morrisra** (1986) hivatkoznak, aki az antropológiai anyag mellett tételesen igyekszik cáfolni Finley álláspontját a sötétkori datálásról.

hallgatósága nyilván még ismerte ezeket a tradicionális értékeket.

A homéroszi társadalom és a *polis*

Az disszertáció első részében arra kerestünk választ, hogy az eposzok alapján milyen politikai-társadalmi szerkezet mutatható ki. Most meg kell kísérelnünk az elért eredmények alapján magyarázatot adni arra, hogy ez a sajátos, de a maga nemében tipikus rendszer hogyan alakulhatott át a történeti korból ismert *polisszá*. Mint már előzetesen felvetettük, olyan változásokkal kell számolnunk, amelyek eltérnek mind a más korokból, mind a más területekről származó tapasztalatainktól. Noha az előző részben azt igyekeztünk kimutatni, hogy a görögség java része jelentős ideig autoritással rendelkező egyszemélyi vezetők alatt élt, aligha kétséges, hogy ez az autoritás csak korlátozott mértékben és ideig tudott tényleges királyi hatalom irányába fejlődni. Ez természetesen önmagában nem szolgálhat magyarázatként, hiszen minden későbbi királyi tisztség nyilvánvalóan átment egy hasonló jellegű, hosszabb-rövidebb ideig tartó fázison. Ennek indoklása csak történeti tényezők rendkívül széleskörű figyelembevételével lehetséges. Azon túl, hogy eleve elutasítjuk azokat a magyarázatokat, melyek szerint a *polis* már lényegében a történeti kor előtt kialakult, illetve az idejétmúlt "törvényszerű" átalakulás mutációs változatát, mely szerint a görög fejlődés ugyan különleges, de ezen belül az előzmények miatt törvényszerű volt.³⁸⁹

A *polis* alapvetően más struktúra volt, mint a korábbi 'főnöki' rendszer, annak ellenére, hogy bizonyos politikai eszmék nem a *polis*-korban szilárdultak meg, hanem már jóval korábban. Egyértelmű segítséget jelent azonban a korai szerkezet helyes értékelése annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy miért vált ennyire széttagolttá a történeti görögség. A 'főnöki' rendszer már az antropológiai definíció alapján is korlátozott népességet és területet foghat át. Politikai kohéziós ereje nagyobb, mint a törzsé ('tribe'), de nem feltétlenül szilárd. A 'főnöki' – alfőnöki rendszer komolyabb kihívások esetén könnyen széthasadhat, és a görög sötét kor idején a népességmozgások természetes jelenségnek számítottak. Ugyanakkor a főnöki rendszer

389. Ilyesmivel kísérletezik **Donlan** 1989a 19 skk. old. Részben Maddoli, G. ("Δῆμος e βασιλῆς: contributo allo studio delle origini della *polis*" SMEA 12, 1970, 27-36) alapján, aki, a mükénéi centrumok bukása után a falvak továbbélését feltételezi több évszázadon át. Ezt egyesíti Forrest piramis elméletével (The Emergence of Greek Democracy, 800-400 B.C. NY etc. 1966 48-50, 55. old.), mely szerint a *polis* apró községekből hirtelen jött létre.

nagyon erős rituális kötöttséget is teremthet. Ez a kötöttség, bármennyire is triviális (a főnök mutatja be az áldozatot, ez többek között hivatott elősegíteni a termékenységet, elhárítani az istenek haragját), mégis a maga specifikumaival és emocionális hatásával komoly mértékben akadályozhatta más közösségekhez tartozók tartós politikai együttműködését. Egy kialakuló monarchikus hatalom – elsősorban saját magasabb rendű szakrális jellegének hangsúlyozásával – ezt az akadályt könnyebben el tudja hárítani. A 'főnök' hatalmának tudatos gyengítése az arisztokrácia részéről, még inkább oda vezethet, hogy csekély kulturális különbségek vagy politikai ellentétek még tovább hasíthatják a politikai közösséget.

A monokratikus hatalom megszűnésének okai

Elméleti szempontból ez az egyik legfontosabb kérdés. A disszertáció első felének megállapításai után nem válaszolhatunk azzal, hogy nem is volt igazán ilyen jellegű hatalom, és az is valószínűtlen, hogy az egyes vezetők személyes ambícióin vagy képességein múlt volna az egyszemélyi hatalom megszűnése. Már előljáróban leszögezzük, hogy a felsorlandó tényezők közül sem egy sem kettő nem lett volna elegendő a politikai vezetés sajátos és rendkívül nagy horderejű átalakulásához. Egyáltalán nem lesz könnyű feladat a kísérő jelenségeket a tényleges okoktól elválasztani, ezek ismereteink jellege miatt szinte teljesen egybemosódnak.

A görög világ viszonylagos politikai kiegyensúlyozottsága

Noha egyáltalán nem egyedi történelmi jelenségről van szó, de hangsúlyos jelentősége van a kérdés megválaszolásában annak, hogy a görögség közös identitástudattal rendelkezett, de politikailag széttagolt állapotban volt a történelmi kor hajnalán, a Kr.e. 8-7. században. Ezt még ki kell egészíteni azzal, hogy a politikai széttagoltság ellenére rendkívül sok személyes kapcsolat is összekötötte ez egyes politikai közösségeket. Például házasságok, katonai szövetségek, vallási szövetségek (Anthela, Kalauria, Paniónion).³⁹⁰ Nemcsak otthon kellett (volna)

390. Ennek természetesen, ha halványan is, tükröződnie kell a régészeti leletekben. A sírmellékeletekben néha kimutatható a nem helyi stílusban készült kerámia (jelesül az athéni Lefkandiban illetve Knóssosban) vagy az argoszi ruhatú - szintén Knóssosban. Egy speciális fibulatípus nagy elterjedtségnek örvendett a 9. század során. A némi túlzással monumentálisnak mondható bronz-tripuszok készítése talán nem maradt abba a műkenéi kor után sem, és tipikus homéroszi "ajándék". (Összefo-

megszilárdítani az egyszemélyi hatalmat, hanem a környező közösségekkel is szükséges volt elfogadtatni. Ez nem lehetett könnyű, többek között azért sem, mert már az eposzok alapján is nyilvánvaló, hogy a közösségen kívülről hozott feleség nem a vezető dinasztia kiváltsága volt. Egy olyan arisztokráciával kellett szembenézni, amelynek voltak potenciális "külföldi" szövetségesei.³⁹¹ Noha a kora-archaikus korra vonatkozó történeti adataink általában nem megbízhatóak, rendszeresen hallunk rendkívül tágkörű szövetségi kapcsolatokról. (Lélantoszi háború, Messzénai háború)³⁹². Egy meglehetősen - ha nem is végletesen - harcias beállítottságú politikai közegben, ahol a hadifelszerelés fokozatosan, de nagy léptekkel fejlődik, az egymással határos közösségek aligha fogadják örömmel a szomszédságukban létrejövő szilárd egyszemélyi központi hatalmat, amely hódító törekvésekkel fenyegethet. A Kr.e. 7-6. században több-kevesebb biztonságú ismeretekre alapozódó görög politikai térkép nem feltétlenül magyarázandó úgy, hogy azért lett ilyen, mert már korábban is ilyen volt.³⁹³ Annyi azonban elmondható, hogy a 8. századtól kezdődően nemigen történhettek olyan

glálóan irodalommal: **Hiller** 1991 75 sk.) Másfelől valószínűsíthető egyes természeti helyek "nemzetközi" látogatottsága, így az Ída-hegyi Zeuszbarlang, esetleg az Ithakbeli Polis-barlang. Természetesen nagy mennyiségű más eredetű anyagot aligha várhatunk, hiszen akkor már kereskedelmi kapcsolatokra kellene gondolnunk, nem egyedi személyes kontaktusokra.

Közös szenthelyek **Burkert** 1992 538. old.: "független poliszok, de 'interurbán' szentélyek"

391. A *tyrannis* kialakulása után a helyzet paradox módon megfordult, sok helyütt az arisztokráciának kellett szembenéznie egy olyan uralkodóval, akinek voltak külföldi támogatói, elsősorban a többi türannoszok közül.

392. **Raaflaub** 1991 222 skk. (vö. még uő. 1990) Messzénia **Oliva** 1971 102-112; **Cartledge** 1979 113-120 **Coldstream** 1977 157-164; **Kirsten**

Az Asziné sorsáról szóló antik beszámolókat csak a régészeti feltárások nyomán tekintették hitelesnek: vö. **Coldstream** 1977 152-154; **Tomlinson** 42 sk., 75 sk.

Agina és Athén hosszan tartó ellenségeskedését is datálják már a Kr.e. 8. századra: **Raaflaub** 1991 224. old. és 60. jz.

Lélantoszi háború: **Coldstream** 1977 **Murray** 1980 71-79, 76. oldalon kis táblázat a két oldalon küzdő szövetségesekről: *Chalkis*: Szamosz, Erüthrai, thesszaloszok, Korinthosz, Spárta; *Eretria*: Milétosz, Khiosz, Megara, Messzénia (?). Újabbán : K. Tausend, Lelantishe Krieg — ein Mythos? *Klio* 69 (1987) 499-514.

Az egész kérdéskör fontosságát nagy mértékben növelik a *Lefkandiban* folytatott ásátások.

393. "By the Classical era the boundaries of the poleis seem so firmly set that one may forget how much the wars of the eighth and seventh centuries changed the map of Greece, and in doing so required conscious organization of the body politic and military." (C.G.Starr, *Individual and Community: The Rise of the Polis 800-500 B.C.* NY 1986 39. old. Kiemelten idézi **Raaflaub** 63. jz. Nagy változások azonban nem kizárólag ellenséges támadások miatt következhetek be. A politikai struktúra átlénygése már önmagában is alkalmat adott mind új politikai egységek létrejöttére, mind régiak széthullására. — Talán ez utóbbi esetben helyesebb arról beszélni, hogy egy még csak kifejletlen intézményekkel rendelkező magasabb szintű politikai egység a feszítő körülmények hatására nem megerősödött, hanem gyengült. Ilyen sejtések merülhetnek fel a boiótok és a thesszálók archaikus kori politikai viszonyának ismeretében. **Buck** 88 sk., 97 sk. **Ehrenberg** (1961) 92 skk.

nagyarányú hódítások, melyekről a hagyomány valamilyen formában ne tenne említést.³⁹⁴ Megkockáztatható, hogy a hódítás gondolata is viszonylag ritkán vetődik fel. Már az eposzok elemzésekor láttuk, hogy a hősök mennyire szeretnek nyájukat és kincseket rabolni, de a föld meghódítása mintha fel sem merülne bennük.³⁹⁵ A politikai képlet alapvető és hangsúlyozandó eleme, hogy a görögségnek általában komoly és tartós külső fenyegetettséggel nem kellett szembenéznie. Volt ideje arra, hogy viszonylag lassan formálja hatékonyá politikai rendszerét.³⁹⁶

A politikai közösségek önmagukat újratereztő képessége

Ez egy rendkívül fontos vonása a korai görögségnek, s a majdani *polisok* tekintélyes hányadának. Az eposzokban minden politikai közösség stabil. A phaiákok ugyan elköltöznek, de nem úgy, hogy egy részük továbbra is ott él a küklópszok mellett, egy részük pedig elhajózik, hanem mindenki együtt.³⁹⁷ Nyilvánvaló azonban, hogy már a sötét kor folyamán sor került az Égei tenger szigeteinek újrabénepesítésére, valószínűleg Kréta népessége is gyarapodott a szárazföldről érkezőkkel, és ha nem is ennyire egyértelműen kimutathatóan, de magán a görög szárazföldön belül is leszakadtak egyes csoportok, és új közösségeket hoztak létre. Nem kizárt, hogy olyan elképzelésekkel, hogy a politikai együttműködés szoros marad – ez a szándék azonban a sötét kor viszonyai között csak igen korlátozottan valósulhatott meg. Az úgynevezett nagy gyarmatosítás időszakában pedig már bevett gyakorlattá

394. Lefkandi példája bizonyos óvatosságra int a hagyomány értékét illetően. Megtalálása tudományos meglepetés volt, és ma sem tudjuk, hogy mi volt a település neve. A hagyomány azonban kétségtelenül tudott "valamit".

395. Ezt természetesen nem kell elhinnünk Homérosznak, hiszen éppen olyan világot akart — Mene-laosz egy odavetett megjegyzésétől eltekintve (4, 174 skk. átköltöztetné Odüsszeusz egész népét kiürítvén egy települést) — ábrázolni, amelyben mindenki tudta, hol a helye, és minden terület, a trónviszályoktól eltekintve, stabil vezetés alatt állott. Inkább a politikai szisztéma jellegzetességére kell gondolnunk, amelyben a föld emberek nélkül csak korlátozott értékű volt, viszont éppen ez a rendszer nem igazán kedvezett más, önálló politikai közösségekben élő nagylétszámú népességek leigázásának. (Kisebb védekezésre kevésbé képes csoportok beolvasztásának viszont annál inkább.) A rabszolgaság pedig korlátozott mértékű volt. Spárta leigázó háborúja Messzénia ellen — nagyságrendjét tekintve mindenképpen — extrém esetnek tekinthető. vö. **Raaflaub** 224. old.

396. Ez a görög fejlődés "szerencsés voltának" (Coldstream) egyik fontos eleme. A másiról később esik szó.

397. Od. 6, 4 skk. röviden leírja a phaiákok új hazájának alapítását. Sokat vitatják, hogy ez az ión vándorlásra vagy már a gyarmatosításra vonatkozhat. vö. **Morris** 1986 97 sk. annak kapcsán, hogy Finley egyik fő érve a homéroszi társadalom sötét korra vonatkozó értékelésének, hogy Homérosz még nem tud a gyarmatosításról. vö. **Raaflaub** 1991 218. old. és 45. jz.

volt, hogy az új közösség politikailag egyenrangú az anyaközösséggel, és csak rituális jellegű közösség marad fenn, valamint a származási hely politikai kötelezettségekre csak homályosan utaló tisztelete.³⁹⁸ Maga az a gyakorlat, hogy a népesség egy része szervezeten – és néha nem kényszer nélkül³⁹⁹ – elhagyja korábbi lakóhelyét, több archaikus közösségnél fellelhető.⁴⁰⁰ A görögségnél azonban ez rendkívül sajátos jelleget öltött.⁴⁰¹ Már a későbronzkor legutolsó szakaszától kezdve szinte állandó jelenség lehetett, legfeljebb egy kb. 1075-1025 tartó időszakra vonatkoztatva kockáztatható meg, hogy nem történt komolyabb méretű elvándorlás.⁴⁰² Ez a többé-kevésbé állandósult gyakorlat azonban nem maradt hatástalan a kibocsátó közösségekre sem. Ha elfogadjuk a disszertáció első felében nyert megállapításokat, nem úgy kell elképzelni ezt a folyamatot, hogy mindenki ment, amerre kedve tartotta, hanem jól szervezett közösségi akcióként. Természetesen az egyéni ambícióknak komoly szerepe lehetett illetve az esetleges vezető személyek közötti feszültségek is befolyásolhatták a folyamatot, de ez a sötét kori viszonyok között aligha történhetett a közösség szervezése, hathatós támogatása és "áldása" nélkül. Mint emlékszünk rá Télemakhosz számára egy hajó kiállítására egy utazásra "nagy tettnek"

398. Ez természetesen nem ritkán tényleges politikai együttműködéshez is vezetett, de ez egyáltalán nem volt magától értetődő. A kérdésről általában A.J. Graham, *The colonial Expansion of Greece*, in *CAH² III*, 3 83-162; R. Werner: *Probleme der Rechtsbeziehungen zwischen Metropolis und Apokie*, *Chiron* 1 (1971) 19-73

399. Erre egyértelmű bizonyíték Kürené "alapító-okmánya" **Meiggs-Lewis** no. 5. különösen 36 sk. sor. illetve Hérodotosz 4, 150-58. **Murray** 1980 113-118

400. A leggyakrabban felhozott példa a *ver sacrum*. *Ver Sacrum* egy adott évben a következő tavasz születendő gyermekeit Mars istennek ajánlották, mikor megszülettek, megbélyegezték őket, és amikor felnőttek, örökre el kellett hagyniuk szülőföldjüket egy istennek szentelt állat nyomában, friss erdőket és új legelőket indultak keresni... E.T. Salmon: *The making of Roman Italy*. London, 1982 (Római értelmezése Livius xxii.10.)

401. Természetesen a föníciai gyakorlat mint párhuzam esetleg bizonyos értelemben mint követendő minta, nem hagyható figyelmen kívül.

402. Az ún. ión vándorlás alapvető jelentőségéről J.M. Cook, *CAH² II*, 2 (1975) 782 skk. **Hegy D.** (1981) a történeti hagyomány teljes anyagát feldolgozta, így az egyes ión városok királylistáit is 60-1. old. Ión hónapnevek elemzése 55 skk. old. Az ünnep- és hónapnevek feldolgozása **Sarkady** 1965, 1971, 1972. lásd még Burkert 1992 543. old.: A sötét korban kellett megtörténnie a hagyomány szerveződésének és a nagymértékű diffúziós folyamatoknak is. Athéna neve talán már korábban elterjedt (Knossosban már előfordul), de az eleusziszi Démétér már a sötét korban terjedhetett. Apollón esete a legfontosabb (Burkert, Apellai und Apollon, *Rhein. Mus. CVIII* 1975, 1-21). Ezek az istenek és kultuszaik már a *polis* létrejötte előtt jelentősek.

Néhány *-teria* végződésű ünnep műkénéi, de a hónapnevek nem. (-óv végződés vallási ünnepek időpontjából származik nyelvészetileg: "at the festival of" Hekatombaia, Boedromia, Pyanopsia, Posideia, Lenaia, Anthesteria, Thargelia.)

számított.⁴⁰³ Ha ez a végleges elköltözés szándékával történt, vállalva a tengeri utazás kockázatait, beleértve a kalózok részéről fenyegető veszélyeket is⁴⁰⁴ igen komoly indítékokat és elszántságot követelt.⁴⁰⁵ A 10. századtól kezdve ez általában aligha történhetett másként, mint egy új közösség létrehozásának szándékával a "régi mintájára." A közösség által elbocsátott (küldött?⁴⁰⁶) tagok szervezeten keltek útra, nyilván valamilyen "isteni hangot" követve – mint a gyarmatosítás korában a delphoi jósdáét – hogy új hazát teremtsenek maguknak. Ezt támaszthatja alá, hogy a az ión és dór *phylénevek* ismétlődnek egyes kis-ázsiai településeken⁴⁰⁷. Ez csak nagyfokú szervezettséggel magyarázható.⁴⁰⁸

A sötétkori "alattvalók" nagy része számíthatott arra, hogy egyszer új hazát kell keresniük, és a vezetők egy része is, hogy majdan egy új közösség alapítója lesz. Ez az elv valamennyire korlátozhatta a vezető hatalmának ideológiai megerősödését is. A hatalom, legalábbis ebből a szemszögből, nem örökéletű. Ez a helyzet egyszerre vezethetett a közösség összetartozása iránti igény megerősítéséhez és a feltétlen engedelmesség elutasításhoz, mind az arisztokrácia, mind a közemberek részéről. Az indítékok közül feltétlenül ki kell emelni azt, hogy – mivel a népsűrűség a görög anyaországban is alacsony lehetett – a rendelkezésre álló földdel, politikai értelemben is, sokáig rendkívül extenzív módon gazdálkodhattak, ha a szárazföld újrabenépesítésével egyidejűleg a szigetvilág felé is terjeszkedtek.⁴⁰⁹ Így a 'főnök' illetve

403. Amennyiben még következetesebben értelmezzük a szituációt, arra gondolhatnánk, hogy csak saját embereit vihetné, vagy — legalábbis elvben a közösség jóvahagyása lenne szükséges. Ez azonban túlzás. A félszabad születésű ál-Odüsszeusz, vagy Antinoosz apja egyaránt szervezett kalózzakciókat.

404. Thuküdidész *archailogiája* szerint régen nem a tengerparton építkeztek a kalóztól való félelem miatt. Ilyesmiről bőséggel olvashatunk az eposzokban is.

405. A gyarmatosítás időszakával kapcsolatban ma már természetesnek számít ennek hangsúlyozása. **Murray** 1980 110 skk. **Raaflaub** 1991 221. és 52. jz. Kérdéses, hogy minden szempontból éles határvonalat lehet-e húzni "az ión vándorlás" és a gyarmatosítás között.

(Ezen a téren a vikingek hírhedt individualizmusa is komoly fegyelmezettséggel és szervezőkészséggel párosult.)

406. vö. Egy műrmidón kisorsolta, hogy hét fia közül ki menjen Trójába. XXIV 397 skk. (Hermész meséli Akhilleusz *therapónjának* adva ki magát)

407. Ha hihetünk Homérosznak, a dórok Krétán és Rhodoszon telepedtek le, megtartva hármastagozódásukat.

408. A *phyléket* ebből a szempontból aligha tekinthetjük másnak, mint egy politikai közösségen belül együttműködő, egyenrangú 'sodalitas'-jellegű csoportoknak, melyek képesek voltak hatékonyan részt venni az egész közösség szakadásának megszervezésében. Vélhetően rituális tevékenység is kötődött hozzájuk. Lásd még a *homéroszi társadalom komplexitása* fejezetben mondottakat.

409. Ez egy sajátos településszerkezet megvalósulásával magyarázható a legkézenfekvőbbben. Részletesebben **Vilmos** 1987 7 sk. old. Ugyancsak ésszerű feltételezés, hogy azért sem törekedtek többek között tartós és látványos épületek alkotására, mert számolniuk kellett egy esetleges továbbköltözéssel.

'alfőnökök' rendelkezési joga a föld felett hosszú ideig nem okozhatott komoly feszültséget.

'Archaikus tudatosság'⁴¹⁰,

Arisztokraták és 'leendő királyok'

A görögséget történelmi léptékkal mérve rendkívül hirtelen nagyon sokrétű civilizációs hatás érte. E hatások befogadása és önálló civilizációt eredményező adaptálása a "görög csoda" már régóta közhelyszerűen emlegetett legfontosabb eleme. E hatások között természetesen megismertek más népek politikai kultúráját is⁴¹¹. Míg gazdasági téren a görögség centrális területei meglepően készségesen fordultak a részbeni utánzás felé⁴¹², addig a szűkebb értelemben vett politikai kultúra területén rendkívüli óvatosságot tanúsítottak. Az egy személyi vezetők nem tudták elsajátítani azokat az "eszközöket", amelyek lehetővé tették volna számukra, hogy hatalmukat kibontsák a szoros és intézményes közösségi ellenőrzés alól. Talán nem elhamarkodott következtetés, ha a 9. század közepétől már több helyütt felbukkanó kiemelkedő gazdagságúnak mondható sírokat⁴¹³ annak a törekvésnek tudjuk be, hogy egyes vezetők hozzákezdtek bizonyos "uralkodói" gesztusok elsajátításához. Az értékes aranytárgyak sírba helyezése már kevésbé szolgálja a 'főnöki' vagyoni közösségi célú felhasználását.⁴¹⁴ Noha ez – a hatalom, új autokratikus elveket is megvalósító, már csak ideológiájában közösségi eszmeiségű továbbfejlesztése – a világtörténelem során triviálisan ismétlődő folyamat, a görög 'főnökök' és leszármazottaik ezt nem tudták végigvinni. Az arisztokrácia ebben az "archaikusan tudatos" választásban nem azon út mellett döntött, hogy a vezető hatalmának növelésével, és az ahhoz való kötődéssel szilárdítsa meg helyzetét, hanem – bármi-

410. A találó kifejezést Oswyn **Murray**tól kölcsönöztük. O. Murray, *Cities of Reason*, Archives Européennes de Sociologie XXVIII, 1987 vö. még **StudIt** 714. old. "The early polis displays an exceptionally high degree of rationality in the willingness to transform traditional institutions in the service of social and political reform."

411. Ez természetesen igen tágan értendő, magában foglalva például az igazságszolgáltatást, kereskedelemszervezési szabályokat, stb. Lásd az erről szóló alfejezetet.

412. A gondolatmenetnek ez a része így nyilván nem követhető, későbbiekben még részletesebben kifejthetjük.

413. Athéni Agora, Lefkandiban már korábban is.

414. Leglátványosabb az athéni Agorán talált női sír (no. 40. kora-geometrikus ca. 850): aranygyűrűk, egy pár gránátalmás fülbevaló aranyból, 5 edényes, állványos "magtár"-modell, fajansz nyaklánc, jellegzetes edények, halotti urna. *Hesperia* 37 (1968) 77-116 A középső geometrikus kor gazdag sírleletei Athénben **Coldstream** 1977 55 skk. Kisebbségi "magtár-modell" már a protogeometrikus korból is, 900 előtről (Palaea Perivolia 22. sír), hasonló Lefkandiban. uott. 55. old.

ly paradoxan is hangzik – az archaikusabb közösségeszmény továbbvivőiként⁴¹⁵, mintegy a közösség érdekében szem-befordultak az egyszemélyi hatalom kiterjesztésével. Ez részben összefügg az előző pontban kifejtettekkel: nem lévén nagyszabású hódító háborúk (rabolni – tengeren vagy szárazföldön – egy idő után már nem nagyon illett) nem volt mivel bőkezűen jutalmazni az esetleges híveket, a föld pedig egyre szűkösebben állt rendelkezésre. Ez az arisztokrata magatartás természetesen csak abból a meggyőződésből fejlődhetett ki, hogy az előkelő származás által biztosított vezető szerep megingathatatlan marad. A funkcionális vezetőszerp megőrzésével több generáción keresztül nem voltak különösebb nehézségek, s az egyéni gazdagodás előtt is egyelőre tág horizontok nyíltak⁴¹⁶. Meggyőződésünk szerint a 8. századra a legtöbb helyen már egyértelműen kialakult a születési arisztokrácia. E században nem azért jelennek meg viszonylag hirtelen nagyobb számban gazdagabb sírok, mert ekkor válik ki az előkelő réteg, hanem azért, mert ekkor történik az az ideológiai váltás, amely lehetővé, majd követendő mintává teszi a gazdagság egyéni és nem közösségi célú felhasználását. A közvetlenül funkcionális szerepet betöltő előkelők rétege fokozatosan gazdag emberek csoportjává válik, amely a politikai elit helyzetébe jut. (Természetesen az anyagi gazdagodással párhuzamos ez a jelenség, egyre inkább van mit a sírba helyezni⁴¹⁷.) Az arisztokraták elképzelése befolyásuk megőrzéséről hosszabb távon nehézségekbe ütközött, de akkor már új stratégiát követhettek.

415. Ez természetesen szervesen összefügg az arisztokraták közötti versengéssel a befolyásért, tekintélyért, a demonstrálható gazdagságért, majd a politikai hatalomért. A közösségeszmény azonban számukra sem "ideológiai fogás" volt. Csak mint a politikai közösség elismert tagjai tudtak komoly szerephez jutni. A korábbi "Gefolgsschaft tendenciák" - idegen szolgálatba állni, már nem volt lehetséges. Az arisztokratáknak elemi érdekük volt a politikai küzdőtér szabályainak betartása.

416. A földkérdés azonban komoly feszültségforrássá vált.

417. Nem szabad azonban mechanikusan teljesen közvetlen kapcsolatokat feltételezni a rendelkezésre álló presztízstárgyak és a sírleletek gazdagsága között. A legtanulságosabb példa az lehet, hogy Attikiában, Thorikoszban találtak ezüstfeldolgozásra szolgáló műhelyt, ám az egész protogeometrikus és geometrikus kor folyamán az ezüst még ritkább sírmelléklet mint az arany.

A fejlett politikai kultúra egyéb hatásai

⁴¹⁸Civilizációs jegyek megjelenésének hatása a politikai életre

Az előző pontban kifejtettek egy lényegében véve negatív irányultságot jártak körül. Az egyszemélyi hatalom többé-kevésbé tudatos elutasítását. A fejlettebb politikai kultúra más elemeivel szemben azonban már nyitottabbak voltak a görögség legaktívabb rétegei. Az írás újraátvétele, a "modern" abc megteremtése és annak rendkívül gyors elterjedése⁴¹⁹ már az első pillanatoktól kezdve nem függetleníthető a politikai eszmerendszer fejlődésétől. Nem tudjuk, kiknek köszönhető az írás újrafelfedezése, de az bizonyos, hogy már kezdetektől fogva nem királyi udvarok hivatásos személyzetének lesz a segédeszköze, hanem "közkinccsé" válik. (Ám még a klasszikus korban sem igazán a "közemberekévé".) A "végleges" alkotás csábító és ambivalens értelemben "csodálatos" érzése nemcsak az irodalomban döbrentett rá új lehetőségekre, hanem – bár egy-két generáció fáziseltolódással – a politikai gondolkodásban is.

A vallási-rituális élet egy jelentős, nem csupán tárgyi mivoltában új távlatokat nyitó épülettel gyarapszik: a templommal.⁴²⁰ Ez egyértelműen a közösségnek

418. Aligha lehet szerencsésebbet és kifejezőbbet találni az 'Akkulturation' kifejezésnél (például **Burkert** 1991 169. old.). Természetesen a "politikai-eszmei" hatások nem mutathatók ki közvetlenül, mint a művészeti motívumok.

419. **Jefferie** 1990

420. Nyilvánvaló jelentőségét a legalaposabban kifejtve **Polignac** művében találjuk. Kiemelten rámutat a nem központi településen épülő templom fontosságára is a közösség egységének szimbolizálásában. (Azt a tézist, hogy ez egyben szolgálhatott a politikai határok definíciójára is többen vitatják.) A régészeti anyag legújabb összegzése **Hägg** *Cult Practice and Archeology: Some Examples from Early Greece*, **StudIt** 1992 79-95. Jelentőségét méltatja **Raaflaub** 1991 243 sk. **Burkert** 1992 539 sk.: A szerződések elképzelhetetlenek eskük nélkül, ezért az *agoránál* templomokat építenek. A szentélyek még a templomépités előtt a tartós presztízstárgyak gyűjtőhelyévé válnak. Gazdasági értelemben az *ἀσουλία* parancsa, rendelkezése. Bizonyos drága tárgyakat, úgy tűnik, kizárólag arra a célra készítették, hogy a szentélyekben kiállításra kerüljenek, mint a fém tripuszok, háromlábú üstök.

Fogadalmi ajándékok a vallás alapvető velejárói és ugyanígy az is, hogy viszonzást várnak cserébe. Ami azonban a görög szentélyek jellemzője, hogy az ajándékok nem szolgálják egy hivatásos papi réteg eltartását - Delphoi kivételével - és nem is pusztítják el azokat, mint néhány hagyomány esetében vízbemerítéssel vagy elégetéssel, hanem állandó *ἀνάθημα* lesznek. Az *ἀνάθημα* szót szívesen alkalmazták magukra a templomokra is. Gazdasági akkumuláció jelenik meg és állandó, öröknek szánt közösségi gazdagság: κλέος, τιμή. A templomok és szentélyek a város tulajdonát képezik és az is működteti, a templomok *de facto* állami bankokká is lettek. Az istenek sosem tagadták meg a kölcsönt szükséghelyzetben. Jellemző, hogy a kamat és százalékszámítás az istennel kapcsolatban is természetes jelenség volt. Első példa Mantiklos felirata Apollón bronzszobrán 700 után **Jeffery** 1990 94 nr. 1. A templomok szinte állandó munkát is jelentettek (vö. K. Kilian, *Weihungen aus Eisen und Eisenverarbeitung im Heiligtum zu Philia (Thessalien)* in: **Hägg** 1983 131-146). A vallás és a gazdasági fejlődés éppúgy elválaszthatatlan egymástól, mint vallás és a *polis*.

épül a közösség javaiból, és az első időkben mindenképpen a közösség tagjainak munkájával. A közösségi áldozat színhelye nem a vezető lakának udvara lesz, hanem a templom előtti oltár.⁴²¹ A templom nemcsak az isten, illetve képmásának lakhelye lesz, hanem a közösség összetartozásának egyre fenségesebb szimbóluma.

Noha a geometrikus kerámia komoly immanens művészeti értékeket teremtő eredménye a sötét korból kibontakozó görögségnek, és kétségtelenül megalapozója a későbbi "világhódító" hellén vázafestészetnek, a "görög reneszánsz"⁴²² teljesen újszerű, és társadalmi hatásában aligha túlbecsülhető művészeti felvirágzás. Coldstream⁴²³ hívta fel a figyelmet arra, hogy miközben a görög világot egyre szorosabb és intenzívebb kapcsolatrendszer hálózza be – a korábbi sokszor esetleges érintkezésekkel szemben –, a művészeti termékek egyre sokszínűbbek és változatosabbak lesznek. Ez komoly szemléletbeli változást tükröz. Nem kétséges, hogy a tehetősebbek, elsősorban ismét az arisztokraták érdeklődése és készségessége⁴²⁴ tette lehetővé a fazekasművesség új léptékű kivirágzását, – egyes termékek, például Athénben a Dipyron-(sír)vázák⁴²⁵ kifejezetten státusszimbólummá válhattak⁴²⁶ – majd néhány generációval később a kőszobrászat kibontakozását. Ez a gazdagodás tehát nemcsak felhalmozást jelentett, hanem a "gazdagság"⁴²⁷ társadalmi demonstrációját is.⁴²⁸ A több görög területen és Itália egy részében is felbukkanó orientalizáló stílus világosan szimbolizálja a keleti hatás

421. Amennyire ez látható, némi ingadozás mutatkozik abban, hogy a fontosabb szent helyeken hivatásos áldozók, papok működjenek vagy a vezetők mutassák be az áldozatokat. Végül az utóbbi válik általánossá, de semmiképpen sem olyan egyöntetűen, mint például Rómában. A források több papi nemzetségről tudósítanak: például Athénben: (Eteo)boutadai **Parke** 239 skk.

422. A **Hägg** (1983) által szerkesztett gyűjteményes kötet címe óta bevett fogalom. Kitűnően visszaadja a művészeti kivirágzás kortársakat és modernkori kutatót egyaránt elragadó élményét.

423. Coldstream: *The Meaning of the Regional Styles in the Eighth Century*, in: **Hägg** 1983 17-25

424. **Raaflaub** 1991 231. old.

425. Bouzek (1969) 180-184; **Coldstream** (1977) 110 skk. és passim **Morris** (1987) 151 skk.

426. A jelenség annál inkább fontos és érdekes, mert az athéni kerámiaexport hamarosan kezd visszaesni a 7. sz.-ban.

427. A görög gazdagság viszonylagosságáról lásd például **Starr** (1992) 40. old.: Ha az arisztokrácia nagyon gazdag lett volna, akkor nem felődött volna ki így a görög fazekasság, hanem arany és ezüst edényeket vásároltak volna.

428. Nem véletlen, hogy a temetkezésre és a lakomázásra fordított költségeket igyekeztek az antikvitásban törvényesen korlátozni. vö. O. Murray, *The Solonian law of hubris*, in: **NOMOS** 139-145; C. Ampolo, *Il lusso nella società arcaica*, **OPVS** 3 (1984) 469-476.

Világos, hogy széles körben elterjedt az arisztokratikus jellegű látványosságra törekvő elemek törvények útján történő korlátozása a temetkezések esetében. Athénben már Szolón törvényei korlátozták a siratóasszonyok számát és tevékenységét, a halotti tort, a menetet, a síremlék nagyságát, az öltözetet, az ajándékokat és az idegenek jelenlétét. vö. **Ruschenbusch** (1966) ΣΟΛΩΝΟΣ ΝΟΜΟΙ fr. 72

erőteljességét majd teljes adaptációját. Ez nemcsak a művészeti termékekben, az irodalomban és a filozófiában következett be, hanem a társadalmi élet megszerveződésében is, ha nem is látványosan nyomon követhetően.

A politikai jellegű tevékenység sajátos adaptációja

Ha visszaidézzük az "állam" némileg sajátos antropológiai definícióját és különösen annak egy kijelentését, a *polis* genezisének lényeges pontjára tapinthatunk rá. Eszerint az államban található: "egy hivatalnokréteg (bureaucracy), amely napról napra végzi egy politikai közösség (polity) irányítását." Mint a teljes definíció idézésekor is leszögeztük, ilyen hivatalnokréteg a *polis*ban nem volt található. Megtalálhatók voltak azonban – egyre nagyobb számban olyan választott tisztviselők, akik – vélhetően azért csekélyszámú hozzáértő segítővel – napról napra ellátták az "államtól" elvárható feladatokat. A görögök nem tettek mást, mint elsajátították az "állami ügyintézés" gyakorlatát, anélkül azonban, hogy ezt hivatásos személyzet kezébe engedték volna át. Ez a folyamat alapvetően a 8-7. században zajlott.

A részben összegörög, részben territoriális jellegű kultikus, politikai, gazdasági hálózatba s egyszersmind a (mediterrán) "világpolitikába" és "világkereskedelembé" bekapcsolódó közösségek vezetőinek egyre inkább tapasztalniuk kellett, hogy a korábbi ad hoc jellegű és a külső szemlélő számára (az eposzok mai olvasóinak is ez a benyomása) sokszor inkább lakomázásra emlékeztető "ügyvitel" egyre sűrűsödő elfoglaltságot és egyre jelentősebb anyagi ráfordítást igényel. Ezt a tényleges egyeduralom felé továbblépve, illetve a nem differenciált 'főnöki'-közvagyon fenntartásával csak úgy lehetett volna biztosítani, hogy ezt a vagyont szilárdabb jövedelemforrásokkal látják el: földterület növelése a nagyobb jövedelem céljából, rendszeresebb és nagyobb összegű adók. Ez általában nem ment. A tradicionális politikai értékrend ütközött egy kezdeti stádiumban lévő monarchikus értékrenddel, és a feszítően szaporodó feladatok gátolták a monarchia fokozatos kiépítését. A tradicionális politikai értékek végsősoron győzelmet arattak, noha a történelmi kényszerűség erőteljesen megrostálta és átformálta őket.

A továbbélő tradicionális "arisztokratikus" és közösségi eszmék jól definiálhatók: A közösség ügyeit az

"all-round" előkelőknek, a született vezetőknek kell intézniük tanácskozással, majd az ez alapján megszülető döntéssel⁴²⁹. A legfontosabb kérdésekben az egész közösség legalább képviseleti szintű határozata szükséges. A közösen jóváhagyott célok érdekében az egész közösségnek áldozatokat kell hoznia: munka, anyagi hozzájárulás, katonai szolgálat. Az egyénnek el kell fogadnia a döntéseket, melyeket a közösség szentesített; ha megtagadja, el kell távolítani a közösségből. Vannak többé-kevésbé latensen továbbélő eszmék is: a közösség tagjának, a majdani *polités*nek konkrétan nehezen definiálható, ám élő joga van a közösségben való megmaradásra, ha nem vét a közösség szabályai ellen.⁴³⁰

Nem feltétlenül kellett radikálisan új módszereket feltalálni. A (ki)választás, a sorsolás, a munkabeosztás, a nagy tömegű ember egységekbe történő, elsősorban katonai célú megszervezése, jól ismert tradicionális eljárások.⁴³¹ Bizonyos értelemben újítást jelentett a feladatkörök markánsabb megosztása, és időbeli korlátozása. Ez azonban egyáltalán nem vezetett a feladatköröknek megfelelő specializáció kialakulásához. A *polités* egyszerre volt földműves, katona, és szükség esetén polgári tisztségviselő.

A sajátos politikai fejlődés azonban más tradicionális jegyeket szinte teljesen eltüntetett. A vezető tisztségek viselői már nem támaszkodhattak kizárólag saját vagy kinevezőjük személyes tekintélyére szerepük betöltésekor. A származás ugyan fontos marad, még a születési előjogok korlátozása után is, de mindenképpen megszűnik a tisztségek öröklése.⁴³² Megváltozik a tisztségviselők autoritása, a közösségi legitimitáció egyre határozottabban a választáson alapszik. Megszűnik (legalábbis erősen csökken) a hatalom személyessége, különösen azután, hogy a rendkívül szűk, egy éves időtartam válik általánossá. Lehetővé válik a tisztségviselő határozottabb felelősségre vonása, mivel ez már nem fenyegeti közvetlenül a közösség egységét. (A korábbi struktúrában a *basileus* bírálható és bizonyos

429. Ez az eszmény a későbbiekben is tovább élt. A késő klasszikus korban már nem a származás fontosságát hangsúlyozták, hanem a kiváltságot: a közösség érdekében a legkiválóbb polgároknak kell irányítani az államot. (vö. az arisztotelész *aristokratia* kormányzati formával.)

430. lásd **Vilmos** 1988 6.

431. A tradicionális társadalmaknak általános *immobilizmus*ába vetett tévhit vitatja el csupán ezeket a képességeket.

432. Bár a *dynasteia* nem volt ismeretlen Arist. Pol. 1306a 18 sk.

mértékben irányítható volt, eltávolítani elsősorban gyilkossággal lehetett.)

Természetesen a köztájon már teljesen elszakad mindenféle magánvagyonról, és a közösség akaratát jobban figyelembe kell venni. (A *polis* mint "gazdálkodó szervezet", meglehetősen sajátos képet fog mutatni.⁴³³) Az egyéni gazdagság közösségi felhasználása nem ismeretlen az antik államokban, de természetesen már nem lehet nyíltan a személyes politikai státusz megerősítésére felhasználni, a tekintély és a befolyás növelésére azonban igen⁴³⁴.

Majdnem lehetetlenné válik az eposzokban szinte köznapinak mondható lehetőség, hogy idegeneket fogadjanak be a közösségbe, viszont sokáig és sok helyütt gyakorlat marad a "külföldi" feleség. Ebben a változásban részben a köznép nyomása fedezhető fel, hiszen a polgárjog több-kevesebb kiváltságot jelent, és ismét hangsúlyozzuk a homályosan körvonalazható archaikus "polgárjog" továbbélését, ami komoly megerősítést nyerhetett a az *apoikiákban* részben megvalósuló egyenlőségeszmény révén.⁴³⁵ A közösség területére még a legtöbb helyen be lehet kerülni, de ez elvben teljesen függetlenné válik a közösséghez való tartozástól. (A törvényes házasságtól eltekintve a személyhez való kötődés már nem vezet el a közösségbe való befogadáshoz.)⁴³⁶ Ezzel egyidejűleg bonyolultabbá válhat az egyes államokban a lakosok státuszának rangsora. A *polis* alapjában mindenütt elsőrendűen a polgárjoggal rendelkezők közösségéből állt, tehát elvileg nem terület volt, hanem emberek közössége, azonban akárcsak a homéroszi *démos* egyszerre jelentett területet is.⁴³⁷ Míg a korábbi struktúrában mindenki

433. **Hopper** 1979 [R.J. Trade and Industry in Classical Greece. London] Az archaikus kereskedelemről **Hahn** 1982b. Templomok mint állami bank: **Burkert** 1992 lásd 369. jegyzet.

434. lásd **Humphries** 1978 69 sk.

435. **Murray** 1980 110-113; **Raaflaub** 1991 226. old.

436. Ezt a koncepciót jól megvilágítja az a kontraszt, ami Rómával szemben kimutatható a a felszabadított rabszolga helyzetét illetően. Rómában a *libertus* gazdája családnevét megkapva utódai révén bekerülhetett a polgárok közé. A görögök az ilyen kezdeményezést — egészen rendkívüli válsághelyzetek kivételével — "zsarnokságra" való törekvésnek értékelték.

437. **Ehrenberg** 1961 66 skk. Komoly megerősítést nyert ez a felfogás a régészet legújabb állásfoglalása révén: a 8. századtól még elég sokáig — pusztán a településszerkezet tekintve — még kisebb-nagyobb falvakat kell látnunk, és semmiképpen sem jól kiépült városokat. (**Snodgrass** [1977 32. sk.] szellemes kifejezése szerint "a *polis* előbb létezett az emberek gondolkodásában, mint a materiális valóságban".

Hasonlóképpen **Sakellariou** 1989 86-92; 154;

Polis definíciójának kísérlete **Raaflaub** 1991 122. jz.:rendszerint autonóm, mindenképpen önmagát irányító személyekből álló szövetség, mely egyben jogilag és kultikusan is közösséget alkot. Nem feltétlenül kell szerinte teljesen autonómnak lennie, elég szerencsétlen példát hoz fel az athéni szövetség tagjait említve: Athén több általános intézkedést hoz, amellyel a tagok autonómia-eszméjét

személyében tartozott valahová (kivéve a vándor koldusokat), vagy családjához, vagy valakinek a személyi szolgálatában állt, az új struktúrában már különböző jogállású csoportokról beszélhetünk. Míg korábban lehetséges volt az átmenet egyik csoportból a másikba a vezetők jóindulata révén, most már elvben lehetetlenné válik.⁴³⁸

Megszűnik a vezetők földbirtok feletti magasabb szintű rendelkezési joga. Míg a 'főnöki' rendszerben a modern gondolkodás számára nehezen elképzelhető "kettős jog" volt, ez a mai értelemben vett tulajdonjoggá vált.⁴³⁹ Ez a folyamat a teljesen sima átmenettől a legsúlyosabb konfliktusokig terjedhetett.⁴⁴⁰ Az csak az egyik rejtély, hogy mi történt a *temenosszal*. Mint egy nemrég megjelent tanulmányban is olvashatjuk,⁴⁴¹ nagy a valószínűsége annak, hogy nem csupán a gazdasági szelekció és jelentős népegyesülés vezetett például Attikában a súlyos földkérdéshez, hanem a föld státuszának jogi tisztázatlansága. Nem véletlen, hogy az öröklési és részben a házastársi vagyoni jog lesz a *polisok* törvénykezésének legfejlettebb területe, amennyire ezt az athéni és a *gortyni* törvények alapján megítélhetjük.

A patriarchális személyes jellegű kapcsolat eltűnik a polgárok közti viszonyból, s ennek súlyos negatív következményei is lesznek, ha jogos általánosítani az athéni adósrabszolgaság jelenségéből.⁴⁴² Az antik adósrabszolgaság sokkal súlyosabb volt, mint az Ókori

is sérti, a levert lázadókkal szemben hozott intézkedések nyilvánvalóvá teszik, hogy látszat-autonómiáról beszélhetünk csak. vö. **Ehrenberg** 1973 228 skk. (Például: kötelező részvétel a *Pan-athénaia* ünnepségen, pénzrendszer kényszerű elfogadtatása!) A száműzetéssel kapcsolatban már korábban utaltunk rá (. old.) hogy milyen elvi-politikai jelentősége van annak, hogy "milyen messze" kell menekülni; Athén bevezeti, hogy a szövetség egész területéről(!) kitiltja a száműzötteket. (**Ehrenberg** uott. 230. old.)

438. A nem (teljes jogú) polgárok négy kategóriára szűkíthetők: 1: rabszolgák; 2: személyi függőségben élők — ezt esetleg még tovább bonthatjuk aszerint, hogy a *polis* igényt tarott-e valamilyen szintű rendelkezési jogra ezen személyekkel szemben mint például Spárta a helótákkal szemben; 3: autonómiával rendelkező közösségben élők, akiknek el kellett fogadniuk a teljes jogú polgárok döntéseit anélkül, hogy azokba beleszólhattak volna. (egy magasabb szintű közösséggel szemben kötelezettségekkel rendelkeztek, jogokkal vagy nem vagy csak csökkent mértékben); 4: a területen élő idegenek.

439. Azzal a megszorítással, hogy a *polis* korlátozhatta az eladás jogát, illetve tilthatta a "nem polgárok" földvásárlási jogát.

440. vö. **Raaflaub** 1991 217 skk. A szerző széles szakirodalmi anyag bemutatóval elemzi a népegyesülést és annak feltételezett nagyságrendjét. Rámutat arra, hogy — a részben ennek is köszönhető — váltás a mezőgazdasági termelésben, a gabonatermesztés fontosságának növekedése komoly politikai következményekkel is járt. Megerősödik a földtulajdon, s pusztító háborúk következnek be, többször azzal a céllal, hogy az ellenfél egész közösségét megsemmisítsék és elűzzék.

441. G. Schils, Solon and the *Hektemoroi*, *Ancient Society* 22 (1991) 75-90

442. Mivel Rómában gyakorlatilag ugyanez a helyzet, alighanem jogos.

Kelet királyságaiban. Mind a mózesi törvények, mind Hammurapi törvénykönyve megszabja az adósság fejében teljesített szolgálat időtartamát.⁴⁴³ Ez a szolgaság tehát ideiglenes volt és nyilvánvalóan nem lehetett eladni az adóst. Míg Szolón költeményében arról beszél, hogy az adósrabszolgaságot eltörlő intézkedése után sokakat Attikán kívülről kellett visszavásárolni. Ez csupán az egyik jele annak, hogy a korábbi hatalmi egyensúly a 'főnök' az arisztokraták és a köznép között⁴⁴⁴ véglegesen felborul, egyelőre az előkelők javára.⁴⁴⁵ Komoly kompromisszumkészséget igényelt, hogy a súlyosabb zavarokat megelőzzék.

A legtöbb régi eredetű *polis* a tradicionalizmus és újítási készség sajátos keverékét mutatja. Ahogy megőrződnek az ősi és már alig értett rítusok is, úgy új kultuszokat is bevezetnek. Az új általában nem a régit szünteti meg, hanem mellette él - esetleg háttérbe szorítja a politikai struktúra tekintetében is⁴⁴⁶. Így lehet például Athénben "király" elnevezésű tisztviselő, az *arkhón basileus* (van négy *phylobasileus* is) aki feleségével a *basilinna*-val együtt továbbra is végzi ősi kultikus tevékenységét.⁴⁴⁷ Az "archaikus tudatosság" egyszerre volt a hagyományok tisztelője és új szokások meghonosítója. Hangsúlyozni kell, hogy a *polis* világ kialakulása nehezen érthető meg a közösség szentségének figyelembe vétele nélkül.⁴⁴⁸ Ez egyszerre jelentett némi megszorítással statikus jellegű kultikus tevékenységet, de jelentette aktív értelemben az istenek akarátának kifürkészését, de mindenképpen jóváhagyásának megszerzését. A homéroszi eposzokban is rengeteg jóslat van⁴⁴⁹, és aligha kétséges, hogy a *polis* genezisénél is

443. Hammurapi törvényei korlátot szabnak az adós feletti rendelkezésére: ÓTCh 136. old. 117. §. Ha egy *awelum*-ot "kötelezettség kényszerített" s ezért feleségét fiát vagy leányát pénzért eladta, vagy akár "adóssági szolgálatra" engedte át, három évig megvásároljuk vagy "(hitelező) gazdájuk" házában dolgozzanak, s a negyedik évben felszabadításuk eszközöltessék.

444. lásd. **Mair** elemzését az ilyen típusú politikai egyensúly működéséről.

445. Még a fejlett monarchiákban is gyakori az a képzet, hogy a jó király megvédi a népet az előkelők mohóságától és törvénytelenégeitől. vö. Hammurapi törvénykönyvének bevezetőjét (hogy a hatalmas a gyöngét ne károsíthassa...)

446. Találó a "görög reneszánsz" című könyv alcíme is: *Tradition and innovation*. vö. . jegyzet.

447. **Parke** (1987) 168 skk.

448. lásd **Connor** 1991 kitűnő tanulmányát, amely elsősorban a ὄσιος szóban véli megtalálni azt fogalmat, amely nem helyezhető el a szokványos szent — profán jelentésmezőkben.

449. lásd például **Podlecki** 1967 [Omens in the Odyssey, Greece&Rome 14 (1967) 12-23]. A jóslás jelentőségét nem értékelik kellőképpen. Az antik gondolkodás megértésének alapproblémája, hogy amit mi triviálisnak tartunk, az az antik ember számára mind társadalmi eszmében mind a kötelezettségeivel való emocionális azonosulás szempontjából elengedhetetlen szerepet játszott. Mind az Íliaszt mind az Odüsszeiát felfoghatjuk a meg nem hallgatott jóslatok tragikus történeteinek. Hektór nem halna meg, ha elfogadná Pülldamasz jóslatát és visszatérne a trójai várba, Odüsszeusz kérői sem

nagy szerepe volt az istenek jóváhagyásának. A jóskok, de nemcsak ők, hanem minden átlagon felüli szellemi képességűnek tartott ember nem egyszerűen bölcs volt, hanem *isteni*⁴⁵⁰. Az "újításokat" ezek az *isteni* /bölcs emberek vezethetik be vagy kezdeményezhetik, így a közösség szakrális egysége sem sérül.⁴⁵¹

hallgatták meg Halitherszész. Párhuzamosan az istenek személyes bátorításával a hősoket jóskok által interpretált jósjelek is segítik.

450. Ilyen jellegű következtetések adódnak a korai görög filozófia jellegének vizsgálatából is. Lásd például **Steiger** 1983 501 skk.

451. Ilyen férfú lehetett a krétai Epimenidész, aki megtisztította Athént a külön vérbűn után. [Arist.] AP I. **Burkert** kijelentése (pl. 1992 546:) "a jóskok marginális szerephez jutottak csak a polisz-vallásban" éppen az előbb emlegetett "közösségi szentséget" rekeszti ki a "polis-vallásból". A helyi jóskok valóban nem "intézményesültek", de az eposzokban is elsősorban ad hoc tevékenységet fejtettek ki. Meggyőződésünk szerint a "különleges" emberek rendkívül fontos szerepet játszottak az archaikus politikai életben. Burkert kijelentése csak annyiban jogos, ha a római államvalláshoz viszonyítunk. A klasszikus korban sem volt jelentéktelen a jóskok szerepe; pl: Periklésznek is volt jósa: Lampón. Plut mor. 812d; Mint láttuk Platón számára is természetes, hogy ki kell fürkészni az istenek szándékait.)

A törvényhozás kialakulása

Már az antikvitásban felfigyeltek rá, hogy Homérosznál nem fordul elő a történeti korban a legtöbb területen használt "törvény" értelmű szó a *nomos*. Az írott törvények megjelenése lényeges és bonyolult folyamat. Szellemes antropológiai megfogalmazás szerint a "tradicionális társadalmak kevésbé félnek magától az újítástól, mint az újítás intézményesítésétől".⁴⁵² A törvényhozás kialakulása pedig nem más mint az újítás intézményesítése. Noha a görögség feltehetően rendelkezett tradicionális, de többszintű igazságszolgáltatási fórumokkal, ám nem rendelkezett "törvényalkotási" fórummal. Ezért sok esetben kellett a törvényalkotás során "különleges" emberekhez folyamodni, akik nem nélkülözték az istenek támogatását sem.⁴⁵³ Az már a görög jogtörténet kereteibe tartozik, hogy az athéni törvények általában véve is inkább *procedurális* jellegűek.⁴⁵⁴ Nem kétséges, hogy még a klasszikus kor során alkalmazott törvényekben is sok tradicionális vonást fedezhetünk fel, illetve jól láthatóak még archaikus közösségi eszmék, melyeket Platón is felismer, sőt a *Törvényekben* – mintegy a régi jó rend helyreállításának igényével – szívesen látná ezeket még határozottabban a törvénykezésben.

452. vö. **Rouland** 1990 52. és 66 sk. old. Némi túlzással Spárta klasszikus kori története során nem tudott úrrá lenni ezen a félelmen.

453. Ez az isteni homályba burkolás olyannyira sikeres volt, hogy mind Lükurgosz mind Drakón esetében felmerült a gyanú a modern kutatásban, hogy mítikus személyekről van szó. Ezt mindenképpen túlzásnak kell tekintenünk, bár kétségtelen, hogy a korai törvényhozás körülményei sokszor nehezen átláthatóak.

454. **Todd**, St. - Millett, P., Law, society and Athens **NOMOS** 1-18.

A tyrannis

A *polis* kialakulási folyamatának különleges voltáról tett eddigi megállapításokat szilárdan alátámasztja az a jelenség, hogy az egyszemélyi vezetés igen sok helyen újból felbukkan a görögországban. A *tyrannis*nek rendkívül sokrétű okai vannak. Társadalomtörténeti szempontból azonban kiemelhető néhány fontos és jellegzetes momentum. Az egyszemélyi vezetés háttérbe szorítása, mint többször hangsúlyoztuk, különleges vonása a görögország, illetve részben a Mediterráneum egyes térségei fejlődésének. Ez az út nemcsak sajátos, de nehéz is. A királysággá fejlődő közösségek számára a jogalkotás folyamata jóval kevesebb feszültséggel jár mint ott, ahol nincs tényleges hivatalos jogforrás. Hellaszban a népgyűlés fog a legtöbb helyen ilyen fórummá válni, de ehhez sok tapasztalatra lesz szükség, és valójában akkor tudja jól ellátni feladatát, ha már vannak korábbi törvények, melyeket javítani, kiegészíteni kell. Megkockáztatható, hogy több ókori keleti államban a törvények kidolgozottabbak, egységesebbek voltak, mint a klasszikus görögországnál. Noha csupán a törvények összevetése rendkívül félrevezető lehet, mégis azt kell mondanunk, hogy a klasszikus Athén joggyakorlatának pozitív jellemzője nem az "igazságosság", hanem a részrehajlás kiküszöbölése. Ezzel párhuzamosan mondhatjuk azt, hogy a politikai, közigazgatási irányítás legfőbb pozitív értéke a görögök számára nem annyira a kiemelkedő hatékonyság, hanem a személyi hatalom túlsúlyának megakadályozása.

A *basileusok* személyi hatalmának megszűnéséről nincsenek megbízható közvetlen forrásaink. A *tyrannosok* esetében már kedvezőbb helyzetben vagyunk. A közösség oldaláról egyértelműen kiemelhető néhány tényező, amely megmagyarázza az egyszemélyi vezetés újbóli megjelenését. Az első az, hogy a *basileus*-ról mint egyszemélyi vezetőről nem lehettek nagyon rossz emlékei az archaikus kor embereinek. Vannak azonban fontosabb társadalmi tényezők is.

a, A tradicionális társadalmi reciprocitás felbomlásával egy "történelmi pillanatra" az előkelők és a közemberek rendkívül éles ellentétbe kerültek egymással. A társadalmi elvárások "túlélnek" azt a közeget, amelyhez valójában kötődtek és amelyben létrejöttek. A javak felhalmozására törekvő arisztokrata természetesen vette, hogy a köznép továbbra is engedelmesen követi. A közember azonban a magánvagyon és a közvagyon szétválása után úgy látta, hogy az előkelők már nem szolgálják meg

előjogaikat, és különösen nem jogos az, hogy nagy földjeik vannak, amikor már nem a közösség javára használják, hanem saját meggazdagodásukra. A vezetőiket eddig is kritizálták, de most már nem védte őket oly mértékben személyük "szentsége", amely egyben a közösség "szentségét" szimbolizálta. Választott emberek voltak, akik igazságtalanul ítélkeztek, nem törődtek a nép problémáival. Nem lehetünk biztosak abban, hogy az előkelők tényleg rosszabbak voltak mint ükapáik, egyszerűen alkalmazkodtak az új körülményekhez. A hatalomgyakorlásból eltűnt a személyes jelleg. Az egyszerű ember már egyre kevésbé bízhatott a vezető személyes jóindulatában.⁴⁵⁵ Ez a folyamat sok helyütt fenyegetett a társadalom végleges kettészakadásával. Vajon nem egy bölcs törvényhozóra vagy egy jó uralkodóra⁴⁵⁶ lenne szükség, hogy megakadályozza a vezetők mohóságát?

b, A csak nemrég létrejött közvagyonra egyre nagyobb terhek hárultak. Minden új típusú kiadásnál meg kellett győzni a polgárokat arról, hogy érdemes és szükséges vállalniuk az újabb terheket. Nyilván nem véletlen, hogy a tényleges városiasodás időszaka a 7. század második felétől,⁴⁵⁷ de sok esetben egyértelműen a 6. században indul meg, amely egyben a "klasszikus" *tyrannis* időszaka is. Az egyeduralkodó sokszor bőkezűbb városának és államának gyarapításában. A kereskedelem tudatos fejlesztése, ami nem kevés közösségi beruházást igényelt, szintén kedvező helyzetbe került a legtöbb tyrannos alatt.

c, Azzal, hogy az öröklés elve (az arisztotelészi értelemben vett *dynasztia*) megszűnik, az előkelők ambícióinak egyik legfőbb célja a tisztségek megszerzése. Megfigyelhető, hogy a *tyrannis* sokszor azokon a helyeken alakul ki, ahol egy-egy kiterjedtebb család "törvényes" eszközökkel biztosítja magának a vezető tisztségek jó részének folyamatos birtoklását.⁴⁵⁸

d, A *polis* egyik legfontosabb gyakorlati feladata a honvédelem, illetve a polgárok érdekeinek akár erőszakos

455. Ezt a folyamatot a modern kutatók sokszor a felvilágosodás korából eredő saját értékrendjük alapján ítélik meg. A törvényesség mind határozottabb érvényesülését nem érzi igazságosnak az, aki "jog szerint" elveszti földjét, eladják rabszolgának vagy egyszerűen nem méltányolják, ha önhibáján kívül nehéz helyzetbe jutott.

456. A jó király eszméje nagyon sok egyeduralmi rendszerben fellelhető. «Ha a király tudná, mi van a népével, biztos nem engedné.»

457. **Snodgrass** 1980 28, 31 skk. a *polis* csak későn kezd "városiasodni". Felveti a főníciaiak politikai hatását is. Ez teljesen ésszerű feltételezés, de a főníciaiak politikai életéről a Kr.e. I. évezredben még kevesebbet tudunk mint a görögökről.

458. Korinthosz — Bakchiádák; Athén — Alkmeónidák stb. vö **Hopper** 85 sk.

érvényesítése mások rovására. Ehhez nem csupán fegyelmezettségre, hanem a görög szárazföldi harci szokások miatt sok ember jól felszerelt emberre van szükség. Nem kétséges, hogy ez az egyik legfőbb tényezője az egyeduralom újabb, s noha viszonylag rövidéletű, de elég elterjedt megjelenésének.⁴⁵⁹

* * *

Már **Coldstream** felvetette, hogy a görög *polis* részben szerencsés körülményeknek köszönheti létrejöttét. Nem csupán azért, mert nem érte jó ideig súlyos külső támadás, hanem azért is, mert a föníciaiak vonták be a görögöket a mediterrán világ életébe, amikor pedig Hellász fejlődése után vetélkedésre került volna sor, a levantei partokra nehezedő asszír nyomás szinte egyedül eldöntötte a kérdést.⁴⁶⁰ Az újabb ásatások révén nyilvánvalóvá vált, hogy elsősorban Ciprus szigetének közvetítésével Lefkandin és Krétán keresztül a java sötét korban is elég rendszeres kapcsolatban voltak a görögök és föníciaiak.⁴⁶¹ A görögök így többé-kevésbé zavartalanul járhattak a "kitaposott" tengeri ösvényeken, miután átvették az anyagi és szellemi kultúra fontos elemeit, hogy egy teljesen új civilizáció születhessen.

459. A kérdés jelentősége általánosan elismert a modern szakirodalomban, a *phalanx* harcmodor kialakulásáról folynak viták. A kérdés rövid, de az újabb irodalommal bőven illusztrált összefoglalása **Raaflaub** 1991 223 skk. A legkomolyabb vita manapság akörül zajlik, hogy valóban létezett-e olyan időszak, amikor az arisztokratikus harcmodor vált uralkodóvá. A régészet ebben az esetben mintha Homéroszt támogatná, a 8. századtól a leletek egyértelműen egy harci erényeire büszke arisztokráciát tükröznek. A tudományos konszenzust egyértelműen **Latacz** (1977) munkája változtatta meg, aki kimutatta — többek között Homérosznál —, hogy valójában jól ismeri a tömeges ütközeteket, ám szándékosan az egyéni párharcokat helyezi előtérbe. (A fogadtatásról **Raaflaub** uott. 69. jz.)

460. **Coldstream** 1977 358 skk.

461. Az újabb ásatások tömör összefoglalása **Blome** 1991 54. skk. old. vö. még **Burkert** 1991 173. old. 78. jz. és ugyanott a már régen felvetődött keleti (így a föníciai) kulturális hatások elutasításának tudománytörténete 159 skk.old.

Snodgrass támadta Finley azon megfigyelését, hogy az eposzok olyan időszakban keletkeztek, amikor a görögök még hátrányban voltak a föníciaiak hajósokkal szemben. Azt állította, hogy nincs komoly nyoma a keleti hajósnépnek a sötét kor időszakában az Égeikum térségében. Ebben a vitapontban végül is a régészet adott igazat Finleynek (lásd **Finley** 1985 237. old. [oroszlánvita]) Snodgrasszal szemben. Lásd például az oroszlános jelenetet egy knósszószi vázán a 9. századból **Blome** uott. 57. old. és 49. jz.

A bibliográfia nem terjedelmi okból nem törekszik teljességre. További rendkívül bő irodalmat ad az utóbbi évtizedekben **Deger** 1970; **Sakellariou**; **Ulf**; **Vlachos**; **Zweihundert Jahre** (különösen **Raaflaub** 1991)

BIBLIOGRÁFIA

EGCP Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986, ed. by R. Hägg et al. (= Acta Inst. Athen. Regni Sueciae 4°, 38, 1988)

Népi kultúra – Népi társadalom. Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának Évkönyve VIII. Bp. 1975

NOMOS. Essays in Athenian law, politics and society. ed. by Paul Cartledge, Paul Millett and Stephen Todd. Cambridge 1990

StudIt: Studi Italiani di Filologia Classica LXXXV annata terza serie volume x fascicoli I-II

Zweihundert Jahre Homer-Forschung. Rückblick und Ausblick. Hrsg. J. Latacz. Lipsce 1991 (Collegium Rauricum Bd. 2.)

* * *

Adkins, A.W.H.: Homeric Values and Homeric Society, JHS 91 (1971) 1-14

Andrejev, J.V.: Könige und Königherrschaft in den Epen Homers, Klio, 61 (1979) 361-384

Andrejev, J.V.: Die politischen Funktionen der Volksversammlung im Homerischen Zeitalter, Klio (1979) Klio 61 (1979) 385-304

Andrewes, A.: Phratries in Homer, Hermes 89 (1961) 129-140

Andrewes, A.: The Greek Tyrants. London 1960

Austin, M. – Vidal-Naquet, P.: Economies et sociétés en Grèce ancienne, Párizs, 1972

- Boardmann, J.: The Greeks Overseas. London 1973
- Blome, P. 1991: Die dunklen Jahrhunderte – aufgeheilt. in: **Zweihundert Jahre** 45-60
- Bourriot, F.: Recherches sur la nature du *genos*. Étude d'histoire sociale athénienne – périodes archaïque et classique. I-II. Párizs 1976
- Bouzek, J.: Homerisches Griechenland im Lichte der archäologischen Quellen, Prága, 1969
- Buck, R.J.: A history of Boeotia. Edmonton 1979
- Burkert, W. 1991: Homerstudien und Orient. **Zweihundert Jahre** 155-181
- Burkert, W.: The formation of Greek religion at the close of the dark ages. **StudIt** 1992 533-551
- Carlier, P.: La royauté an Grèce avant Alexandre, Strasbourg, 1984
- Cartledge, P.: Hoplites and Heroes: Sparta's Contribution to the Technique of Ancient Warfare, *JHS* 97, 1977, 11-27
- Cartledge, P.: Sparta and Lakonia: A Regional History, 1300- 362 B.C. London, 1979
- Cartledge, P.: Agesilaos and the Crisi of Sparta, Baltimore, 1987
- Cobet, J.: König, Anführer, Herr, Monarch, Tyrann. in: Soziale Typenbegriffe im alten Griechenland. III. 11-66. old.
- Coldstream, J.N.: Greek Geometric Pottery, London, 1968
- Coldstream, J.N.: Geometric Greece, NY 1977
- Coldstream, J.N.: The Meaning of the Regional Styles in the Eighth Century, in: **Hägg** 1983 17-25
- Connor, W.R.: «Sacred» and «Secular»: Ἱερὰ καὶ ὄσια and the Classical Athenian Concept of the State. *Ancient Society* 1991 161-188

- Deger-Jalkotzy, S.: Herrschaftformen bei Homer, Diss. Univ. Bécs 1970
- Deger-Jalkotzy, S. 1991: Die Erforschung des Zusammenbruchs der sogenannten mykenischen Kultur und der sogenannten dunklen Jahrhunderte. in: **Zweihundert Jahre** 127-154
- Deger-Jalkotzy, S.: Griechenland, die Ägäis und die Levante während der "Dark Ages" vom 12. bis zum 9. Jh. v. Chr. Akten des Symposions von Stift. Zwettl. 1980. Sitzber.d.ÖAW 418
- Drews, R.: Basileus. The evidence for Kingship in Geometric Greece. New Haven 1983
- Desborough, V.R.d'A.: The Last Mycenaeans and their Successors, Oxford 1964
- Desborough, V.R.d'A.: The Dark Age of Greece, London 1972
- Detienne, M.: La Phalange. Problèmes et controverses, in: Vernant, Guerre, 119-142
- Detienne, M.: Crise agraire et attitude religieuse chez Hésiode. Brüssel 1963
- Dickinson, O.T.P.K.: Homer, the Poet of the Dark Ages, Greece&Rome, 33 (1986) 20-37
- Donlan, W.: The Social Groups of Dark Age Greece, ClPh 80 (1985) 293-308
- Donlan, W.: The Pre-State Community in Greece, Symb. Osl. 64 (1989a) 5-29
- Donlan, W.: Homeric *temenos* and the Land Economy of the Dark Age, MH 46 (1989b) 129-145
- Dunbabin, T.J.: The Greeks and their Eastern Neighbours. London 1957
- Eder, W.: The Political Significance of the Codification of Law. in: K. Raaflaub (Hrsg.): Social Struggles in Archaic Rome: New Perspectives on the Conflict of Orders Berkeley 1986 262-300

- Ehrenberg, V.: Neugründer des Staates. München 1925
- Ehrenberg, V.: Der Staat der Griechen I. Lipcse, 1961
- Ehrenberg, V.: From Solon to Socrates. Greek History and Civilisation during the sixth and fifth centuries B.C. London 1973²
- Ehrenberg, V.: When did the Polis Rise? JHS 57 (1937) 147-159
- Finley (Finkelstein), M.I.: *'Emporos, naukleros and kape-los: prologomena to the study of Athenian Trade.* CPh 30 (1935) 320-336
- Finley, M.I.: *Odüsszeusz világa, Bp. 1985 (The World of Odysseus, London 1977²)*
- Finley, M.I.: *Economy and Society in Ancient Greece, NY 1981*
- Fragnerström, K.: *Greek Iron Age Architecture: Development through Changing Times. Göteborg, 1988 (Stud. in Medit. Arch. 81)*
- Fritzhardinge, L.F.: *The Spartans. London 1980*
- Gagarin, M.: *Early Greek Law. Berkely et al. 1986*
- Geddes, A.G.: *Who's Who in 'Homeric Society', ClQu 34 (1984) 17-36*
- Gernet, L.: *Anthropologie de la Grèce antique, Paris 1968*
- Graf, F. 1991: *Religion und Mythologie im Zusammenhang mit Homer: Forschung und Ausblick. **Zweihundert Jahre** 331-364*
- Griffin, J.: *Heroic and Unheroic Ideas in Homer. in: Chios. A conference at the Homereion in Chios. Oxford 1984 4-12*
- Gschnitzer, F.: *Stammes- und Ortgemeinden im alten Griechenland, WSt 68 (1955) 120-144*
- Gschnitzer, F.: *Griechische Sozialgeschichte von der mykenischen bis zum Ausgang der klassischen Zeit, Wiesbaden 1981*

- Gschnitzer, F.: Stadt und Stamm bei Homer, Chiron 1 (1971) 1-17
- Gschnitzer, F. 1991: Zur homerischen Staats- und Gesellschaftsordnung: Grundcharakter und geschichtliche Stellung. in
: **Zweihundert Jahre** 182-204
- Gschnitzer, F. (Hrsg.): Zur griechischen Staatskunde, Darmstadt 1969 (Wege der Forschung 96.)
- Hägg, R.: The Greek Renaissance of the Eighth Century B.C.: Tradition and Innovation. Stockholm 1983
- Hahn I. 1975: Temenos és szolgálati föld a homéroszi eposzokban: in: Népi kultúra... 117-135
- Hahn I.: Démos és kratos. in: Antik társadalomtörténet ... 7-30
- Hahn I.: Külkereskedelem és külpolitika az archaikus Hellaszban. Századok 1982 459-483
- Hasebroek, J.: Griechische Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte bis zur Perserzeit. Tübingen 1931
- Hegyí D.: Az iónok Ki-Ázsiában. Bp. 1981
- Hegyí D.: A tyrannis eredetének kérdéséhez. AT 12 (1965) 191-203
- Helck, W.: Die Beziehungen Ägyptens und Vorderasiens zur Ägäis bis ins 7. Jahrhundert v.Chr. Darmstadt 1979
- Heubeck, A.: Die homerische Frage. Ein Bericht über die Forschung der letzten Jahrzehnte. Darmstadt 1974 (Erträge d. Forsch.***)
- Heubeck, A.: Geschichte bei Homer, SMEA 70 (1979) 227-250
- Heubeck, A.: Homer und Mykene, Gymnasium 91 (1984) 1-14.
- Heuß, A.: Die archaische Zeit Griechenlands als geschichtliche Epoche, Antike&Abendland 1946 26-62 (= **Gschnitzer** 1969 36-96)

Hiller, S. 1991: Die archäologische Erforschung der griechischen Siedlungsbereiche im 8. Jh. v.Chr. **Zweihundert Jahre** 61-88

Hoffmann, W.: Die Polis bei Homer. in: Festschrift für Bruno Snell. 1956 153-165

Holloway, A.J.: Italy and the Aegae, 3000-700 B.C. Louvain-la-Neuve et al. 1981

Hopper, R.J.: The Early Greeks. London 1976

Humphries, S.C.: Anthropology and the Greeks. London 1978

Kamptz, H. von: Homerische Personennamen. Göttingen 1982

Kelly, Th.: A History of Argos to 500 B.C. Minneapolis 1976

Kirsten, E.: Gebirgshirtentum und Seßhaftigkeit. in: Decker-Jalkotzy 1980

Koerner, R.: Tiryns als Beispiel einer frühen dorischen Polis, *Klio* 67 (1985) 425-427 [Damos fontossága 455-6]

Köstler, R.: Die homerische Rechts- und Staatsordnung. in: Zur griechischen Rechtsgeschichte. (WdF. 45.) 172-195

Kuper, H.: An African Aristocracy. Rank among the Swazi. London et al. 1947

Lacey, W.K.: Die Familie im antiken Griechenland. [The Family in Classical Greece. London 1968] Mainz am Rh. 1983

Latacz, J.: Kampfparänese, Kampfdarstellung und Kampfwirklichkeit in der Ilias, bei Kallinos und Tyrtaios. München 1977 (Zetemata 66.)

Latacz, J.: Das Menschenbild Homers, *Gymnasium* 91 (1984) 15-39

Latacz, J.: Zu Umfang und Art der Vergangenheitsbewahrung in der mündlichen Überlieferungsphase des griechischen Heldenepos. in: von **Ungern-Sternberg** 153-183

Lehmann, G.A. 1991: Die 'politisch-historischen' Beziehungen der Ägäis-Welt des 15-13.Jh.s v.Chr. zu Ägypten

und Vorderasien: einige Hinweise, **Zweihundert Jahre** 105-126

Leschhorn, W.: 'Gründer der Stadt'. Studien zu einem politisch-religiösen Phänomen der griechischen Geschichte. Stuttgart 1984 (Palingenesia 20.)

Malkin, I.: Religion and Colonization in Ancient Greece. Leiden et al. 1987

Meiggs, R. — D. Lewis: A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C. Oxford 1975

Miller, M.: Greek Kinship Terminology, JHS 73 (1953) 46-52

Morris, I.: Use and Abuse of Homer. Class.Ant. 5 (1986) 81-138

Morris, I.: Burial and Ancient Society: The Rise of the Greek City-State. Cambridge 1987

Murray, O.: Early Greece. London 1980

Neumann, G. 1991: Die homerischen Personennamen. Ihre Position im Rahmen der Entwicklung des griechischen Namenschatzes. **Zweihundert Jahre** 311-328

Oliva, P.: Sparta and her Social Problems. Prága 1971

Parke, H.W.: Athenische Feste. (The Festivals of the Athenians, London 1977. übers. u. bearb. G. Hornbostel) Mainz am Rh. 1987

Peoples, J. — G.Bailey: Humanity. An Introduction to Cultural Anthropology. NY et al. 1988

Polányi K.: Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban. Bp. 1984

Primmer, A.: Homerische Gerichtszenen. WS 83 (1970) 5-13

Prinz, F.: Gründungsmythen und Sagenchronologie. München 1979 (Zetemata 72.)

Polignac, F. de: La naissance de la cité grecque. Culte,

- espace et société, VIIe-VIIe siècles av. J.-C. Párizs 1984
- Quiller, B.: The Dynamics of the Homeric Society, Symb.Osl. 56 (1981) 109-155
- Raaflaub, K.: Die Anfänge des politischen Denkens bei den Griechen, HZ 248 (1989) 1-32
- Raaflaub, K.: Expansion und Machtbildung in frühen Polis-systemen. in: W. Eder (Hrsg.): Staat und Staatlichkeit in der frühen römischen Republik, Stuttgart 1990. 511-45.
- Raaflaub, K. 1991: Homer und die Geschichte des 8. Jh. v.Chr. in: **Zweihundert Jahre** 204-256
- Rose, P.W.: Class Ambivalence in the Odyssey. Historia 24 (1975) 129-149
- Rouland, N.: L'anthropologie juridique. Párizs 1990
- Ruschenbusch, E.: ΣΟΛΩΝΟΣ ΝΟΜΟΙ. Wiesbaden 1966 (Historia Einzelschrift 9.)
- Ruschenbusch, E.: ΦΩΝΟΣ. Zum Recht Drakons und seiner Bedeutung für das Werden des athenischen Staates. Historia 9 (1960) 129-154
- Sakellariou, M.B.: The Polis-State: Definition and Origin. Athen - Párizs 1989
- Sarkady J.: Die ionischen Feste und die ionische Frühgeschichte, Acta Classica Debr. 1 (1965) 11-20
- Sarkady J.: Éléments non-ioniens dans le matériel héortologique de l'Ionie, Acta Classica Debr. 7 (1971) 13-20
- Sarkady J.: Zur Entstehung des Griechischen Kalenders, Acta Classica Debr. 8 (1972) 3-9
- Sarkady J. 1975: A görög társadalom fejlődése a 12 - 8. században. in: Népi kutúra... 67-101
- Sautel, G.: Les preuves en droit grec archaïque. in: Le preuve. I.: Antiquité. Recueils de la Société Jean Bodin XVI. Brüsszel 1964 117-160

Sealey, R.: A History of the Greek City-States ca. 700-338 B.C. 1976

Snodgrass, A.M.: Early Greek Armour and Weapons from the End of the Bronze Age to 600 B.C. Edinburgh 1964.

Snodgrass, A.M.: The Hoplite Reform and History, JHS 85 (1965) 110-122.

Snodgrass, A.M.: The Dark Age of Greece. An Archeological Survey of the 11th to the 8th Centuries B.C. Edinburgh 1971

Snodgrass, A.M.: Archeology and the Rise of the Greek State. (Inaugural lecture) Cambridge 1977

Snodgrass, A.M.: Archaic Greece : The Age of Experiment. Berkeley et al. 1980

Spahn P.: Mittelschicht und Polisbildung. Frankfurt 1977

Starr, C.G.: The Origins of Greek Civilisation (1100-650 B.C.) NY 1961

Starr, C.G.: The Economic and Social Growth of Early Greece, 800-500 B.C. N.Y. 1977

Starr, C.G.: The Aristocratic Temper of Greek Civilization, N.Y. - Oxford 1992

Stein-Hölkeskamp, E.: Adelskultur und Polisgesellschaft. Studien zum griechischen Adel in archaischer Zeit. Stuttgart 1989

Strasburger, H.: Der soziologische Aspekt der homerischen Epen, Gymnasium 60 (1953) 97-114

Thomas, C.G.: Homer and the Polis, Par.d.Pass. 21 (1966) 5-14

Thür, G.: Zum *dikazein* bei Homer, ZSS 87 (1970) 426-444

Tomlinson, R.A.: Aegae and the Argolid from the End of the Bronze Age to the Roman Occupation. Ithaca N.Y. 1972

Ulf, C.: Die homerische Gesellschaft. Materialien zur analytischen Beschreibung und historischen Lokalisierung. München 1990 (Vestigia 43.)

Vilmos L.: Some Remarks on the Dorian Problem, *Specimina Nova* 1987 3-14

Vilmos L.: Integrated Archaic Political Principles in the Greek *Poleis*, *Specimina Nova* 1988 3-10

Vlachos, G.C.: *Les sociétés politiques homériques*. Párizs 1974

Waldbaum, J.C.: From Bronze to Iron. The Transition from the Bronze Age to the Iron Age in the Eastern Mediterranean. Göteborg 1978 (*St.Med.Arch.* 54.)

Welwei, K-W.: *Adel und Demos in der frühen Polis*, *Gymnasium* 88 (1981) 1-23

West, M.L.: *Hesiod, Works and Days*. Ed. with Prologomena and Commentary by —, Oxford 1978

Wolff, H.J.: The origin of judicial litigation among the Greeks, *Traditio* 4 (1946) 31-87